

Konfiskacija imovine u Slavonskom Brodu od 1945. do 1948.

Benić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:374792>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-04**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

FILIP BENIĆ

**KONFISKACIJA IMOVINE U SLAVONSKOM BRODU OD 1945. DO
1947. GODINE**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: DR. SC. GORAN HUTINEC

ZAGREB, RUJAN 2019.

Sadržaj

1. Uvod	2
1.1. Literatura	2
1.2. Izvori	3
2. Slavonski Brod za vrijeme NDH	4
2.1. Političko i upravno uređenje grada Broda za vrijeme NDH	4
2.2. Djelovanje vojnih snaga i nadzornih službi u Slavonskom Brodu	12
2.3. Teror nad stanovništvom grada i kotara Slavonski Brod	25
2.4. Ekonomske, kulturne, društvene, zdravstvene i sigurnosne prilike na području grada i kotara Slavonski Brod	31
2.5. Oslobođenje Slavanskog Broda od okupatora	33
3. Zakonodavni okvir oduzimanja imovine u ratnom i poslijeratnom dobu	35
3.1. Zakonske odredbe u vezi s vlasništvom tijekom Drugog svjetskog rata	36
3.2. Konfiskacija tijekom rata	38
3.3. Zakonske odredbe o privrednoj suradnji s neprijateljem	39
3.4. Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj	40
3.5. Suzbijanje ratnog profiterstva	43
3.6. Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenje konfiskacije	44
3.7. Sekvestar	46
3.8. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji	47
3.9. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije	47
3.10. Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća	48
3.11. Zakon o eksproprijaciji	51
4. Primjeri oduzimanja imovine u gradu Brodu od 1945. do 1947.	52
4.1. Promjena vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju	52
4.2. Konfiscirana imovina židovskog stanovništva	54
4.3. Konfiscirana imovina pripadnika ili pomagača ustaškog pokreta	57
4.4. Konfiscirana imovina pripadnika njemačke narodnosti	67
4.5. Konfiscirana imovina koja je vraćena vlasnicima na uživanje	81
5. Zaključak	83
6. Sažetak	85
7. Summary	86
8. Izvori i literatura	87
9. Prilozi	88

1. Uvod

1. 1. Literatura

Problematicom ratnih prilika u Slavonskom Brodu tijekom Drugog svjetskog rata i političkih prilika neposredno nakon završetka rata bavilo se ili se još uvijek bavi nekoliko povjesničara. Istraživanjem ovog razdoblja pridonijelo je i postojanje podružnice Hrvatskog instituta za povijest koja je nasljednica ranijeg Historijskog instituta Slavonije i Baranje utemeljenog još 60-ih godina 20. stoljeća. Unatoč svim radovima i postojanju Hrvatskog instituta za povijest nedostaje i dalje cjelovita monografija o samom gradu Brodu u navedenom razdoblju, a pogotovo o području brodskog kotara. Tijek Drugog svjetskog rata na području Slavanskog Broda i kotara Brod najbolje je u svojoj knjizi *„Slavonski Brod u NOB i Socijalističkoj revoluciji 1941-1945.“* Slavica Hrečkovski opisala koja je radila kao povjesničarka u Historijskom institutu Slavonije i Baranje.¹ Sliku o stanju i prilikama u gradu Brodu za vrijeme Drugog svjetskog rata u svom članku *„Prilike u Brodu od 1941.-1945. godine“* dao je Ivan Jelić još jedan povjesničar koji se osobito bavio istraživanjem prilika i stanja u hrvatskoj za vrijeme Drugog svjetskog rata.² Bio je vrstan istraživač povijesti hrvatske ljevice, komunističkog i antifašističkog pokreta. Djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe na području Slavanskog Broda od 1941. do 1943. godine najbolje je opisano i obrađeno u članku *„Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe u Slavonskom Brodu 1941-1943.“* povjesničara Davora Kovačića čija istraživanja obuhvaćaju razdoblje NDH.³ Kovačić je pretežito istraživao djelovanje ustaških nadzornih službi na području Hrvatske od 1941. do 1945. godine, te djelovanje koncentracijskog logora Stara Gradiška. Problematicom podržavljenja imovine u Slavonskom Brodu tijekom i neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata bavilo se nekoliko povjesničara, a najistaknutiji među njima je Marijan Matić. Tomislav Anić objavio je članak *„Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/ Jugoslaviji 1944. – 1946.“* koji se bavi zakonskim odredbama podržavljenja privatne imovine i imovine u vlasništvu NDH, te stranih poduzeća.⁴ Najviše članaka i literature o podržavljenju imovine na području Slavanskog Broda ali i cijele Hrvatske objavio je Marijan Matić. Za područje Slavanskog Broda važan je članak *„Promjene vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju (1945.-1948.)“* Marijana Matića.⁵ U članku su opisani svi zakonski propisi po kojima je nova vlast oduzimala imovinu privatnim osobama, narodnim neprijateljima, stranim poduzećima, ustašama i njihovim pomagačima. Svi zakonski propisi koji su doneseni bili su vrlo važni za

¹ Slavica Hrečkovski, *„Slavonski Brod u NOB i Socijalističkoj revoluciji 1941-1945.“*, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod (1982.).

² Ivan Jelić, *„Prilike u Brodu 1941-1945. godine“*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000)

³ Davor Kovačić, *„Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe u Slavonskom Brodu 1941-1943.“*, Prilozi za povijest Broda i okolice: Knjiga I., Slavonski Brod (2013),

⁴ Tomislav Anić, *„Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/ Jugoslaviji 1944. – 1946.“* Hrvatski institut za povijest, Zagreb (2007).

⁵ Marijan Matić, *„Promjene vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju (1945.-1948.)“*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000.).

razvoj i uspostavu nove vlasti i države u cjelini. Marijan Maticka je u svom članku „*Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948.)*“ dao iscrpan opis svih značajnih nacionalnih zakona o oduzimanju imovine privatnim osobama, stranim poduzećima i ostalim narodnim neprijateljima koja je zatim prelazila u državno vlasništvo.⁶ Marijan Maticka je jedan od značajnijih povjesničara i autora jugoslavenske i hrvatske povijesti 20. stoljeća. Maticka je jedan od najboljih i najznačajnijih autora u polju zakonskih propisa o vlasničkim odnosima u hrvatskoj i Jugoslaviji nakon pobjede narodne vlasti u Drugom svjetskom ratu.

Zaključno se može reći kako literatura koja dodiruje tematiku ovog diplomskog nije iscrpna, a to se prvenstveno odnosi na literaturu o vlasničkim odnosima i zakonima vezanim uz grad Slavonski Brod i Brodsko Posavlje. Literatura vezana uz vlasničke odnose i oduzimanje imovine je iscrpna za cijelo područje Hrvatske i Jugoslavije. Članci i literatura o vlasničkim odnosima i zakonskim odredbama vezanim uz oduzimanje imovine i prisvajanje iste u državnu svojinu za područje cijele Hrvatske su vrlo iscrpni. Tim temama se bavi nekoliko istaknutih povjesničara poput Marijana Maticke, Tomislava Anića, Suzane Leček, Davora Kovačića i Ivana Jelića.

1. 2. Izvori

Arhivski izvori o navedenoj problematici sačuvani su u fondu koji se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Fond Zemaljske uprave narodnih dobara Narodne Republike Hrvatske (HDA 313) jedini je korišten kao izvor za pisanje ovog rada. Fond koji je korišten prilikom pisanja ovog rada predstavlja bogat izvor spisa kojima su dokumentirana izvlaštenja različitih vrsta imovine tijekom 1945. i 1946. godine. Najveći dio gradiva fonda činili su dosjei konfisciranih kuća i posjeda. Zemaljska uprava narodnih dobara na različite je načine nastojala evidentirati konfisciranu imovinu, u svrhu čega je nastalo nekoliko vrsta popisa oduzete imovine. Uz gradivo uobičajeno za tijela državne uprave (korespondencija, izvješća, proračuni), u kratkom razdoblju u kojem je djelovala Zemaljska uprava narodnih dobara (kasnije Odjel za narodnu imovinu) nastala je i značajna količina spisa kojima se prati razvoj i poslovanje dioničkih društava te banaka i štedionica. Među dosjeima dioničkih društava, banaka i štedionica manji dio spisa teče od 1940. godine.

Osim arhivske građe u radu sam koristio Narodne novine koje su izlazile na prostoru bivše Narodne Republike Hrvatske. Iz Narodnih novina sam koristio brojeve u kojima su objavljeni zakoni vezani uz podržavljenje privatne imovine od strane nove jugoslavenske vlasti.

⁶ Marijan Maticka, „*Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948.)*“, Zavod za Hrvatsku povijest Vol. 25 – Zagreb (1992.), 124.

2. Slavonski Brod za vrijeme NDH

2. 1. Političko i upravno uređenje grada Broda za vrijeme NDH

Slavonski Brod je neposredno pred Drugi svjetski rat imao oko 15. 000 stanovnika. Većinsko stanovništvo s oko 70% činili su Hrvati, oko 15% Srbi, a ostalo Nijemci, Židovi i Mađari. Neposredno prije rata Brod je bio jedan od najrazvijenijih industrijskih središta u Banovini Hrvatskoj. Najjača politička stranka u gradu kao i u ostatku Hrvatske bila je HSS. Nakon preuzimanja vlasti 1939. HSS je izvršio kadrovske promjene u gradskoj upravi, važnijim poduzećima, školama, te u drugim područjima javnog i društvenog života. Nedugo nakon preuzimanja vlasti gradski HSS se suočio s političkom krizom koja je vodstvo stranke te cjelokupno članstvo podijelilo na lijevu i desnu struju čiji su se stavovi u političkim, gospodarskim i socijalnim pitanjima značajno razlikovali. Lijevu struju stranke činili su pretežito stari članovi stranke, a njih su podupirali brodski komunisti. U nacionalnom smislu lijeva struja je podupirala sporazum Cvetković-Maček što je zapravo značilo ostanak Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji. Desnu struju na području Broda predvodio je istaknuti član HSS-a Filip Markotić i ravnatelj gimnazije Josip Gunčević, a uz njih su stali radikalni nacionalni elementi poput frankovaca i ustaša. Desnica nije previše ulazila u gospodarska i socijalna pitanja poput ljevice već su njima najvažnija bila politička pitanja. Smatrali su da sporazumom Cvetković-Maček i stvaranjem Banovine Hrvatske nije udovoljeno zahtjevima Hrvata, a jedino rješenje vidjeli su u samostalnoj Hrvatskoj. Sukob između dviju sukobljenih struja unutar HSS-a kulminirao je u proljeće 1940. kada je Središnjica stranke odlučila raspustiti gradsku i kotarsku organizaciju HSS-a kako bi prekinula sukob. Stanje unutar HSS-a se u narednim mjesecima donekle konsolidiralo no uzroci samog sukoba dviju struja nisu uklonjeni niti zaboravljeni što će pokazati događaji nakon travanjskog rata i uspostave NDH. Uspostavom nove države desna struja brodskih HSS-ovaca će se prikloniti ustašama i vjerno slijediti njihovu politiku, a lijeva struja unutar HSS-a će se prikloniti i pridružiti Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP-u) pod vodstvom komunista. Nakon uspostave NDH dio HSS-ovaca se odlučio slijediti Mačekovu politiku čekanja razvoja događaja te se ne priklanjati niti lijevoj niti desnoj struji.⁷ U gradu Brodu druga stranka po jačini bila je ilegalna KPH koja je imala 106 članova, te je organizacijski bila najjača na području Slavonije neposredno prije izbijanja Drugog svjetskog rata. Članstvo KPH bilo je raspoređeno u ćelije čiji je ilegalni rad usmjeravao Gradski komitet KPH, odnosno Okružni komitet KPH koji je osnovan 1940. godine. Ostale stranke na području Broda nisu imale značajnijeg utjecaja na građanstvo niti su mogle utjecati na političke događaje koji su uslijedili.⁸

Kraljevina Jugoslavija nije bila spremna za ozbiljniji otpor njemačkim i talijanskim okupacijskim snagama tijekom travanjskog rata 1941. godine. Mnoge nacionalne i socijalne suprotnosti koje su bile prisutne u cijelom društveno-političkom razvitku, pridonijele su brzom porazu jugoslavenske vojske. Napad je počeo iznenadno 6. travnja 1941. godine, a munjeviti napad vojske Trojnog pakta vrlo brzo je slomio otpor jugoslavenske vojske koja niti

⁷ Ivan Jelić, „Prilike u Brodu 1941-1945. godine“, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000), 281-282.

⁸ Isto, 282.

nije uspjela organizirati obranu zemlje. Vrhovna komanda Jugoslavenske vojske već je 17. travnja potpisala bezuvjetnu kapitulaciju.⁹

Slavko Kvaternik je 10. travnja 1941. proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske na njenom cjelokupnom povijesnom i etnografskom području. U Slavonskom Brodu je na dan proglašenja NDH skupina od tridesetak mjesnih ustaša i pripadnika Hrvatske seljačke i građanske zaštite pod vodstvom Slavka Vrgoča provalila u žandarmerijsku, odnosno oružničku postaju i pokupila šezdesetak pušaka koje su se ondje nalazile. Nedugo zatim zaposjeli su Predstojništvo gradskog redarstva odnosno policije, te su odatle u prvim danima NDH usmjeravali daljnju aktivnost ustaških grupa u gradu i kotaru Brod. Prve akcije ustaša i Hrvatske seljačke te građanske zaštite bile su usmjerene na razoružavanje 10. puka Jugoslavenske vojske koji je bio smješten u brodskoj tvrđavi. Usporedno s napadom na tvrđavu gdje je bila smještena vojska, ustaše su zaposjeli i sve važnije javne ustanove poput općinske uprave, gradskog poglavarstva, pošte i željezničke postaje.¹⁰ Komandant Jugoslavenske vojske odbio je predaju vojske ustaškoj skupini okupljenoj oko Vrgoča. Jugoslavenska vojska se već 11. travnja povukla u Bosnu pred nadolazećom prethodnicom njemačke vojske. Njemačka vojska je bez otpora u grad Brod ušla 13. travnja 1941. i već je slijedeći dan prešla Savu i nastavila daljnje napredovanje prema Derventi.¹¹

U gradu Brodu kao i u cijeloj NDH prvi organizatori vlasti na terenu bili su izvanredni ustaški povjerenici koje je imenovao Glavni ustaški stan. Jedna od glavnih i najvažnijih zadaća bila im je predlaganje pojedinaca za dužnosnike Ustaškog pokreta i upravnog aparata u pojedinim mjestima i područjima. U prvim danima postojanja NDH u brodskom Gradskom poglavarstvu rad službenika nadzirao je Slavko Vrgoč. Jedna od prvih odluka ustaških vlasti bila je vraćanje gradu naziv Brod na Savi koji je grad nosio do 1934. godine.¹² Preuzimanjem vlasti u Brodu od strane ustaša i njihovih pristaša došlo je i do kadrovskih promjena. Iz svih upravnih, redarstvenih te ostalih gradskih i državnih službi u gradu otpuštene su sve one osobe koje su se u prijašnjem razdoblju eksponirale u službi režima Kraljevine Jugoslavije. Prvi na udaru za otkaze ali i zatvaranje u zatvor bili su redarstvenici, odnosno policijski agenti i žandari po nacionalnosti Srbi, ali i Hrvati koji su pripadali članstvu Jugoslavenske radikalne zajednice, te oni koji se nisu slagali s ustaškim režimom. Uspostavom NDH smijenjeni su gotovo svi načelnici općina i kotareva jer su pristalice HSS-a bili nepouzđani, a službenici srpske nacionalnosti bili su uhićeni ili otpušteni. Ustaške su vlasti smatrale da su članovi HSS-a, prvenstveno se to odnosi na „lijevo krilo“ stranke nepouzđano te su ih uhićivali, kažnjavali, a pojedince su čak slali u logore kako bi osigurali što veću potporu i uključivanje članova HSS-a u ustaški pokret. Desno krilo HSS-a se brzo uključilo u ustaški pokret te je bilo lojalan partner Ustašama u obnašanju vlasti.¹³

U lipnju 1941. na temelju odluke poglavnika dr. Ante Pavelića osnovane su 22 velike župe i grad Zagreb koji je kao glavni grad bio u časti velike župe. Brod na Savi postao je sjedištem Velike župe Posavje, koja je obuhvaćala brodski i županjski kotar, a u bosanskoj

⁹ Slavica Hrečkovski, „*Slavonski Brod u NOB i Socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*“, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod (1982.), 17.

¹⁰ Davor Kovačić, „*Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe u Slavonskom Brodu 1941-1943.*“, Prilozi za povijest Broda i okolice: Knjiga I., Slavonski Brod (2013), 164.

¹¹ Hrečkovski (1982), 18.

¹² Kovačić (2013), 164.

¹³ Kovačić (2013), 164-165.

Posavini kotareve Brčko, Derventu, Brčko i Bijeljini s kotarskim ispostavama u Bosanskom Brodu, Bosanskom Šamcu i Odžaku. Za prvog velikog župana Velike župe Posavje imenovan je dr. Vladimir Sabolić koji se na tom mjestu zadržao do lipnja 1943. kada ga je zamijenio dr. Muhamed Omerović. Posljednji župan bio je dr. Dragutin Urumović koji je na tu dužnost došao početkom 1944. godine. Dužnost gradonačelnika Broda tijekom NDH obavljali su: Slavko Vrgoč (1941.-1942.), Josip Koprivčević (1943.-1945.) i Josip Ručević koji je dužnost gradonačelnika obnašao oko mjesec dana pred sam slom NDH.¹⁴ Brod na Savi bilo je sjedište Velike župe Posavje kao i sjedište kotara i svih kotarskih ustanova. Kada se govori o Slavonskom Brodu i okolici tijekom II. svjetskog rata, u užem smislu se pod tim podrazumijeva područje grada i kotara Slav. Brod, a u širem područje partijskog okruga. Tijekom 1941. okrug je obuhvaćao kotar Slav. Brod i kotarsku ispostavu Bosanski Brod, a od sredine 1942. uz ova dva područja i kotare Županju i Đakovo.¹⁵

Velika župa Posavje bila je nadležna za poslove koje su na nju prenijela pojedina ministarstva tijekom 1942. i to na temelju zakonske odredbe o ovlaštenju prijenosa poslova ministarstva na Velike župe. To su bili poslovi nastave, prometa i javnih radova, zdravstva, obrta i veleobrta, industrije i prometa, seljačkog gospodarstva, zapošljavanja stranih državljana i poslovi nadzorništva, a od 1944. i nadzor nad školskim nadzorništva. Veliki župan vodio je cijelu građansku upravu u župi te je mogao biti imenovan isključivo od strane poglavnika dr. Ante Pavelića. Velika župa Posavje bila je podređena i odgovorna za svoj rad MUP-u NDH, te nadležnim ministarstvima, a njoj su pak bile podređene kotarske oblasti i kotarske ispostave na njezinom području.¹⁶

Kotarska oblast bila je podređena velikoj župi i župskoj redarstvenoj oblasti kada je u pitanju bio javni red i sigurnost. Velika župa je često dobivala pisane upute od Ravnateljstva za javni red i sigurnost, a sve kako bi se što bolje suzbila protudržavna djelatnost. Pisane upute su se posebno odnosile na potrebu pojačanja straže na pruzi Zagreb-Zemun. Kotarske oblasti imale su obvezu dostavljati župskim redarstvenim oblastima dnevne, polumjesečne i mjesečne izvještaje o političkim pitanjima, pojavama partizana i aktivnostima partizanskog pokreta. Režim u zatvorima kotarskih oblasti bio je mnogo bolji nego u zatvorima župskog redarstva, gdje su ustaški agenti, logornici, stožernici te čuvari provodili saslušanja često uz primjenu fizičke sile nad zatvorenicima. Iz zatvora kotarskih oblasti bilo je puno lakše pobjeći nego iz zatvora župskog redarstva. Kako bi se spriječilo bježanje iz zatvora, Ustaški stožer Posavje u Brodu donio je odluku o premještanju zatvorenika pod jakom pratnjom u zatvor brodske Župske redarstvene oblasti. Kotarske ispostave bile su organizirane isključivo u onim mjestima gdje kotarska oblast i upravna općina nisu uspjele osigurati neposrednu kontrolu. Na području Velike župe Posavje bile su tri kotarske ispostave: Bosanski Brod, Bosanski Šamac i Odžak. Rad kotarskih ispostava odvijao se samostalno, te su bile izravno podređene velikoj župi. Poslovi koji nisu bili u nadležnosti ispostava rješavale su kotarske oblasti kao prvostupanjska vlast.¹⁷

U sjedištima velikih župa bile su osnovane državne i nadzorne redarstvene oblasti čija se djelatnost odnosila na područje cijele župe. Uz civilne vlasti na terenu su bile uspostavljene i one Ustaškog pokreta. U Velikoj Župi Posavje bio je organiziran ustaški stožer na čijem je

¹⁴ Jelić (2000.), 283-284.

¹⁵ Hrečkovski (1982), 25.

¹⁶ Kovačić (2013), 165.

¹⁷ Kovačić (2013). 166-167.

čelu bio prvo stožernik Ivica Terzić, a od 1942. tu je dužnost preuzeo Viktor Šarić. Uz njih su djelovala i dva pobočnika, Stjepan Salamunović koji je bio zadužen za promidžbu, a ujedno je obavljao i dužnost povjerenika UNS-a (Ustaške nadzorne službe) za Veliku župu Posavje, te drugi pobočnik Vlado Šimunović koji je bio zadužen za gospodarstvo.¹⁸

Najveći broj rukovodećih mjesta u upravi župe Posavje zauzimale su osobe koje su dovedene „izvana“ zbog nedostatka poslušnog te kvalitetnog kadra. Ustašama je upravo izgradnja vlastitog upravnog aparata donijela niz problema. Veliki nedostatak „povjerljivog“ kadra još se više očitovao prilikom uspostave novih općinskih uprava. Veliki župan je potkraj rujna 1941. donio akt kojim se raspuštaju sva općinska vijeća bivše banovinske vlasti i umjesto njih su imenovane nove uprave. Svrha tog akta je bila da se iz redova administracije uklone svi oni koji se smatraju kao „nepoćudni elementi“, tj. Srbi i Židovi, te Hrvati koji se ne slažu s politikom ustaškog režima. Ustaški režim je pritisnuo činovništvo kako bi svi ili većina njih pristupila samom ustaškom pokretu. Najveći broj činovnika se držao po strani, a u periodu kada se razvio NOP, u njihovim redovima došlo je do diferencijacije i prihvaćanja raznih oblika suradnje s NOP-om. Tijekom rata na dužnosti općinskih načelnika promijenilo se ukupno 46 osoba što dovoljno govori da se ustaše nisu mogle osloniti na činovnike u općinskim upravama na kotaru Slavonski Brod. Njih 27 je bilo na liniji ustaškog pokreta, 9 na liniji „čekanja“ ili potpuno pasivnih, a njih 10 je prihvatilo suradnju s NOP-om, a neki od njih su zauzimali značajna mjesta u organima vlasti na području kotara Brod. U suradnju s NOP-om uključivale su se osobe s rukovodećih položaja, a među nižim činovnicima suradnika NOP-a bilo je i daleko više. Sve te opstrukcije unutar ustaške administracije i jačanje oružanih akcija NOP-a dovelo je do uspješnog razbijanja ustaškog aparata vlasti koji se cijelo vrijeme održavao uz pomoć oružane sile, a zapravo nikad nije niti dobio širu podršku naroda. Ustaše su kako bi se obračunali sa protivnicima režima razvili specijalne sudove (izvanredni narodni sud, priječki sud, pokretni priječki sud, veliki izvanredni narodni sud) za progon i uništenje protivnika. U Slavonskom Brodu svoje sjedište je imao Kotarski sud, dok je ustaški Priječki sud imao svoje sjedište u Osijeku, a ispostavu u Slavonskoj Požegi.¹⁹

Nedugo nakon poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu KPH je počela sa pripremama za politički i oružani ustanak protiv fašističkih sila koje su djelovale na teritoriju NDH ali i ostalim područjima koje su prije rata bile u sastavu Kraljevine Jugoslavije. Ustanak se vrlo brzo organizirao i na području Velike župe Posavje kako u oružanom smislu tako i u ilegalnom političkom radu partijskih organizacija, te drugoj opstrukciji ustaških vlasti. Politička aktivnost Komunističke Partije bila je vrlo živa i raznovrsna te su se trudili i borili da dobiju svakog čovjeka uz sebe, a ne da pojedinac ili skupina budu pod okriljem i utjecajem ustaških vlasti. Od prvih dana uspostave NDH rad članova Partije i SKOJ-a se intenzivirao kako bi mogli izvršiti presudan utjecaj na radnike i omladinu da se pridruže Narodnooslobodilačkoj borbi. Partija je snažan politički ali i borbeni zamah dobila iz ilegalnih partijskih ćelija koje su se osnivale u gradu Brodu. Jedna od najsnažnijih ćelija bila je u Tvornici vagona gdje su partijski članovi često radili razne opstrukcije na pojedinim strojevima ili tijekom same proizvodnje raznih vagona za potrebe njemačke i ustaške vojske. Osim u Tvornici vagona partijske ćelije su bile prisutne i u tvornicama drvne industrije „Slavonija d.d.“ i „Slaveks“, kao i u ostalim poduzećima na području grada i kotara Brod. Ilegalne partijske ćelije bile su raspoređene i po pojedinim ulicama u gradu Brodu. Propagandne akcije Partije i SKOJ-a su se

¹⁸ Kovačić (2013), 167.

¹⁹ Hrečkovski (1982), 26.

odvijale ne samo u gradu već i u čitavom kotaru Brod i to usmenim te pismenim putem. Značajan priljev mladih članova u SKOJ te kasnije i vojne jedinice došao je i iz brodske gimnazije.²⁰ U prvim mjesecima nakon uspostave NDH nije slijedila samo priprema političke platforme i aktivnosti KPH-a već i vojna priprema za ustanak protiv fašističkih sila. Sabotaže se nisu dešavale samo u tvornicama već i na strateškim mjestima u gradu i okolnim selima, a jedan od važnijih ciljeva sabotaža bila je željeznička pruga koja je bila iznimno važna za povezanost njemačke vojske. Sastavni dio vojnih priprema bila je vojna obuka, osiguranje ilegalnih punktova i putova u gradu i okolnim selima, te pronalaženje pogodnih baza u obližnjim šumama koje bi služile za povlačenje ilegalaca te partizanskih vojnih snaga. Vojni komitet i političko vodstvo KPH odlučilo je da je najpogodnije da se ilegalci te partizanski odredi povuku na Dilj, Krndiju i Papuk kada osjete ugrozu od strane njemačkih i ustaških snaga. Sakupljanje priloga Narodne pomoći (novca, lijekova, hrane, odjeće, vojne opreme i dr.) bila je vrlo važna za uspješan ustanak protiv ustaških vlasti. Narodna pomoć poslije okupacije dobiva na političkom i ekonomskom značaju. Putem priloga pomoći zbrinjavale su se obitelji uhapšenih komunista i partizana, te pomagalo zatvorenicima ali i osiguravala materijalna osnova ilegalnog i oslobodilačkog pokreta. Na selu je ta pomoć najviše bila u ispomoći u obavljanju gospodarskih poslova porodicama komunista i suradnika NOP-a otjeranih u logore, zadržanih u zatvoru ili onih koji su pobjegli u šume Krndije, Papuka i Dilja. Partijska organizacija okruga Slavonski Brod spadala je neposredno uoči rata u razvijenije organizacije KPH u Hrvatskoj, kako kadrovski tako i idejno. Po socijalnom sastavu većinu članstva partijske organizacije okruga Slav. Brod činili su radnici, intelektualci, te jedan mali broj seljaka, službenika i trgovaca. U nacionalnom sastavu njenu većinu činili su Hrvati, zatim nekoliko Srba, Nijemaca, Mađara, Ukrajinaca, Čeha i Muslimana.²¹

Nakon početka oružane borbe, te odgovora ustaških vlasti, komunisti su morali promijeniti način vođenja i djelovanja organizacije pa je zato odlučeno da se uspostavi Mjesni komitet KPH od onih komunista koji nisu još bili kompromitirani. Krajem 1941. došlo je do organizacijskih promjena u sastavima partijskih ćelija zbog odlaska određenog broja ljudi u partizane. Komunisti su se ubacivali i među domobransku vojsku kako bi ih pridobili da se pridruže partizanima ili opstruiraju rad ustaških vlasti. Partijska mreža koja je bila pokidana zbog brojnih uhićenja i ubojstava komunista ponovno je u prosincu 1941. učvršćena i konsolidirana.²² Nakon proglašenja o oružanoj borbi, KPH je shvatila da za uspješnu borbu trebaju masovnu podršku naroda te su probali raznim proglasima pokazati ustašku i njemačku vlast i pozvati sve domobrane, HSS-ovce i ostali narod u Narodnooslobodilačku borbu. Prvotno komunisti nisu naišli na široku podršku među narodom no kako je vrijeme odmicalo ta podrška je bila sve veća i sve se više ljudi pridruživalo partizanskim jedinicama, političkim organizacijama KP-a ili su pomagali na druge načine NOB-u. Početkom 1942. ponovno je došlo do masovnih hapšenja komunista i njihovih simpatizera što je dovelo do raspada Mjesnog komiteta te pojedinih partijskih ćelija. Novi Okružni komitet KPH za Slavonski Brod osnovan je u lipnju 1942. , a Mjesni komitet KPH sa radom je započeo ponovno u svibnju 1942. godine. U istom mjesecu ponovno se organizirao i uspostavio rad Mjesnog komiteta SKOJ-a na području Okruga Brod. Jedan od najvažnijih zadataka nove organizacije Okružnog komiteta KPH-a i SKOJ-a je bilo učvršćenje, povezivanje te uspostava

²⁰ Hrečkovski (1982), 55-62.

²¹ Isto, 63-72.

²² Isto, 96-100.

rajonskih komiteta po selima i učvršćivanje kotarskih komiteta KPH, a usporedno s tim i partijske organizacije na terenu.²³

Na području Okruga Slavonski Brod u kasnu jesen počeo je organizirani rad na osnivanju ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora. To su inicirali partijski radnici s terena i borci oružane grupe. Preteča NOO-ima bile su simpatizerske grupe, odnosno odbori Narodne pomoći kojiH je bilo jako puno u samom gradu Brodu ali i na prostoru cijelog okruga Slavonski Brod. Nakon što je u proljeće 1942. formiran Kotarski komitet KPH proces osnivanja mjesnih NOO-a u slavonskobrodskim selima je znatno ubrzan. Politički rad na području sela je tada oživio. Nakon što su i pojedine partizanske jedinice ulazile u okolna sela oni su odmah održavali politički skup nakon kojega je gotovo uvijek formiran novi NOO u tom selu. Za odbornike su bili izabrani najutjecajniji ljudi u selu. Svi odbori su bili ilegalni no za njihovo postojanje i rad znali su gotovo svi u selu te su ih zdušno podupirali i pomagali. Narodnooslobodilački odbori su se osim političkim radom bavili i prikupljanjem Narodne pomoći, te mobilizacijom mještana u Narodnooslobodilačku borbu.²⁴

Razmah oružane borbe kakav je postignut 1943., 1944. i 1945. neprekidno je postavljao nove zahtjeve pred rukovodstvo Diljskog odreda, a to se prvenstveno odnosi na razvijanje sistema rukovođenja i vojne obučenosti boraca ali i jačanja borbenog morala, discipline, političkog obrazovanja i kulturnog prosvjećivanja boraca, bolje organiziranosti i funkcionalnosti štapskih službi, te rješavanja niza drugih pitanja iz organizacije unutrašnjeg života jedinice. Uz vojnu obuku i razvoj pomoćnih službi u Diljskom odredu se istovremeno razvijao i rad na političkoj izgradnji boraca i rukovodilaca. Inicijator i rukovodilac tih aktivnosti bio je politički komesar koji se brinuo za provođenje politike KPJ u jedinicama odreda, tj. za odgoj boraca i rukovodilaca u duhu programa NOP-a, te u duhu izgradnje narodne vojske. Komesar je objašnjavao borcima tekuća politička pitanja, učio ih vojničkom i kolektivnom načinu života, budio kod njih patriotizam, osjećaj zajedništva, požrtvovanja, solidarnosti, upornosti, marljivosti i hrabrosti. Brinuo se za zdravlje i prehranu boraca, za kulturno-prosvjetni i zabavni rad, kako u jedinici tako i na terenu gdje se jedinica kretala. Kako bi uspješno proveo ove zadatke, politički komesar se oslanjao na članstvo KP-a i SKOJ-a, te ostale rukovodioce odreda. Politički rad u četama i bataljunima Diljskog odreda bio je intenzivan i razgranat. Politički satovi su održavani dva puta tjedno, a političke informacije (vijesti i dr.) svaki dan osim u vrijeme kada je jedinica bila u pokretu ili borbi. Ideološka izgradnja boraca provodila se i kroz kulturno-prosvjetnu aktivnost Diljskog odreda. Uz političkog komesara za organizaciju rada bili su zaduženi članovi agitpropa ili kulturno-prosvjetnog odbora. U prvim danima svog razvitka Diljski odred je imao tri sekcije: pjevačku, diletantsku i kulturno-prosvjetnu, a 1943. je osnovana i glazbena sekcija. Sve navedene aktivnosti koje su se događale unutar odreda mnogo su pridonosile kulturnom i političkom prosvjećivanju boraca. Politički komesar Diljskog odreda vodio je brigu i o odgoju političkog kadra. Jedan od glavnih zadataka Diljskog odreda bilo je uspostavljanje odnosa sa mještanima sela u čijem su području djelovali. U selima su organizirali političke skupove gdje je politički komesar govorio o ciljevima NOB-a, te da svi zajedno moraju podnijeti teret borbi kako bi se što prije oslobodili okova ustaške vlasti. Borci Diljskog odreda odigrali su značajnu ulogu u podizanju borbenog duha kod naroda na području Slavonije.²⁵

²³ Hrečkovski (1982), 130.

²⁴ Isto, 142-147.

²⁵ Isto, 172-183.

Početkom 1943. na Zvečevu se održalo partijsko savjetovanje na kojem je odlučeno da se krene sa znatno življim organizacijskim i političkim radom komunista. Okružni komitet KPH Slav. Brod je usmjerio glavnu pažnju na učvršćenje i proširenje partijske mreže, provođenje permanentne mobilizacije u NOB, osiguranje stalnih veza s gradom, organiziranje vojnih komiteta u domobranskoj vojsci i na proširenje mreže svih vanpartijskih organizacija. Kako bi se što brže proširile partijske ćelije, zauzet je stav i pravac da se odani suradnici NOB-a brže prime za kandidate KP-a i kandidate u članstvo KPJ. Oblasni komitet KPH za Slavoniju posebno je inzistirao na realizaciji tih zadataka, te da brodske rukovodioci unutar partijskog članstva ne sektaše i ne postavljaju previše uvjeta za prijem u partiju. Brzo je počela borba za omasovljenje i izgradnju partijske organizacije koja je morala teći usporedno s razvojem NOB-a. Pojačao se kurs na „izvlačenju“ kadrova iz grada u partizane. Znatno odaziv aktivista u partizane bio je u Slavonskom Brodu, Bosanskom Brodu, Podvinju i Brodskom Varošu. Okružni komitet imao je zadatak voditi stalnu brigu oko popunjavanja svih partijskih rukovodstava na terenu i u vojsci sposobnim te samoinicijativnim članstvom. Sastav Okružnog komiteta KPH Slav. Brod obilovao je fluktuacijom članstva koja je bila uvjetovana razmještajem partijskog kadra, bila je neprekidna tokom posljednjih godina rata. Sjedište Okružnog komiteta KPH Slavonski Brod u početku je bilo u Kindrovu, a nakon što je u veljači 1943. osnovano Diljsko vojno područje preseljeno je u Paučje. Najviše promjena u svom sastavu trpio je Mjesni komitet KPH Slavonski Brod i to isključivo zbog same situacije u gradu. Članovima komiteta i ostalom partijskom članstvu neprekidno je u gradu prijetila opasnost od uhićenja, te su brojni članovi otišli u partizane i na oslobođenu teritoriju u Paučje. Metode rada partijskih organizacija prilagođene su ratnim uvjetima. U prvim mjesecima 1943. unutrašnja izgradnja te poboljšanje političke klime za rad partijskih organizacija i rast NOP-a na okrugu Slavonski Brod sve je više rasla i dolazila do izražaja. Tijekom 1943. počeo je intenzivan propagandni rad na pridobivanju što većeg broja stanovništva na stranu NOVJ i NOP-a, a protiv svih fašističkih snaga, te se može reći da je većina stanovništva opredijelila za NOP. Suradnjom rukovodstva NOP-a s pristalicama HSS-a antifašističkog opredjeljenja ubrzali su se procesi raslojavanja u mnogim selima brodskog kotara što se izražavalo kroz raznovrsnu pomoć NOP-u i masovniji odaziv u NOB. Brodska partijska organizacija je tokom 1943. prebrodila sektaštvo u svojim redovima te je postigla viši stupanj koordinacije rada. Snažni odjek na politička kretanja u narodu imale su oružane i političke akcije vojnih jedinica, a to se posebno odnosi na djelovanje Diljskog odreda. Okružni komitet Brod organizirao je brojne političke skupove na cijelom okrugu kako bi upoznao narod s odlukama Drugog zajedanja AVNOJ-a i prihvatanje NOP-a. Kontrarevolucionarne snage (HSS-ovci odani Mačeku i pristalice velikosrpske monarhije) također su pojačali svoje propagandno djelovanje, a sve u svrhu ostvarivanja svojih ciljeva i težnji, te suzbijanja NOB-a. Osim njih široku antipropagandu, te razne političke i represivne mjere protiv NOP-a poduzimali su Ustaše i Nijemci, a sve kako bi se zadržali na vlasti i suzbili utjecaj NOB-a na stanovništvo. Ovi pokušaji kontrarevolucionarnih snaga nisu mogli izmijeniti tok razvoja NOP-a, niti utjecati na njegov konstantan uspon. Okružni komitet KPH Slav. Brod, pooštrenim smjerom razotkrivanja odgovorio je na sve pokušaje kontrarevolucionarnih snaga da poraze NOP. Zahvaljujući pravilnom političkom radu brodske komunista, NOP je na Okrugu Slav. Brod u narednim mjesecima do kraja rata nastavio s tempom rasta, predstavljajući dominantnu vojničku i političku snagu usprkos žestokim vojnim operacijama koje su vođene u zadnjim mjesecima rata. Zbog brojnih uhićenja i savezničkog bombardiranja članovi Mjesnog komiteta iz grada Broda povukli su se na oslobođenu teritoriju i u NOVJ. Sva partijska rukovodstva na okrugu su spremno dočekala oslobođenje grada od fašističkih snaga.

Rukovodstvo je organizacijski i politički bilo odmah po oslobođenju spremno preuzeti sve dužnosti u oslobođenom gradu. Nakon što je postalo jasno da će doći do oslobođenja Slavonije, Okružni komitet KPH Slavonski Brod napravio je raspored partijskog kadra za svaku općinu, kotar i okrug, te ga uputio na potvrdu Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju. U okružnom i kotarskom partijskom rukovodstvu nije bilo gotovo nikakvih promjena u odnosu na postojeće stanje. Predviđen je potpuno novi sastav za Mjesni komitet KPH Slav. Brod zbog toga što je posljednji sastav koji je djelovao do početka 1944. bio rasturen, te su prekinuli sa radom. Dužnost novog članstva bio je da zajedno s članstvom NOO-a uđu u oslobođeni grad, preuzmu sve funkcije i potpomognu normalizaciju života u gradu Brodu. Takve iste zadaće dobili su članovi Kotarskog i Okružnog komiteta KPH Slavonski Brod.²⁶

²⁶ Hrečkovski (1982.), 251-280.

2. 2. Djelovanje vojnih snaga i nadzornih službi u Slavonskom Brodu 1941.-1945.

Oružane snage NDH činilo je Hrvatsko domobranstvo, Ustaška vojnica i Hrvatsko oružništvo (žandarmerija). Njihovu izgradnju su kontrolirali Nijemci. Odmah nakon što je uspostavljena NDH, njemački komandanti su odredili garnizonska mjesta i u njima ograničili broj vojnika i naoružanja na ukupno 800 ljudi. Nijemci su računali da će te snage zajedno s njihovim zaštitnim jedinicama biti dovoljne za očuvanje reda i sigurnosti. Razvoj ustanka i jačanje NOP-a vrlo brzo su uvjetovali promjene u njemačkom stavu o tako malom broju ljudi u garnizonima. Osiguranje okupacijskih interesa u situaciji jačanja NOP-a zahtijevalo je stalno jačanje oružanih snaga NDH, te angažiranje većeg broja njemačkih vojnih jedinica.²⁷

Domobranstvo je popunjavano uglavnom redovnom mobilizacijom dok dobrovoljačka komponenta iako je bila zastupljena, nije dolazila do izražaja. Iz obvezne mobilizacije izuzeti su Srbi, Židovi i pripadnici manjina. U odnosu na teritorijalnu podjelu domobranske vojske, područje NDH obuhvaćalo je pet divizijskih područja. Slavonski Brod je potpao pod Osječko divizijsko područje s vojnim okruzima u Osijeku i Slavonskoj Požegi. U rujnu 1941. provedena je nova teritorijalna podjela u okviru koje su uvedeni zborovi (korpusi). Sjedište Drugog domobranskog zbora bilo je u Slavonskom Brodu. U njegovom sastavu bile su 3. i 4. pješadijska divizija sa sjedištima u Vinkovcima i Doboju, te više specijaliziranih jedinica među kojima je Željeznička bojna sa sjedištem u Slav. Brodu. U Sl. Brodu formiran je Brodski posadni bataljun na čelu s Mjesnim zapovjedništvom I. razreda, a za obavljanje službe vojnog redarstva formiran je Oružnički vod I. reda. Od sredine ožujka 1942. svoje sjedište u Slav. Brodu imao je i Stožer IV. gorskog zdruga. Jačanjem NOB-a u proljeće 1942. Ustaše su pozvale Srbe u domobranske radne bojne. Inicijativu za to dali su im Nijemci koji ma je za potrebe ratne industrije bio potreban veliki broj jeftine radne snage. Srbi, vojni obveznici koji su pozvani u vojsku stupili su u domobranske jedinice, ali nisu dobivali naoružanje. U kolovozu 1942. formirana je u Slavonskom Brodu 8. radna bojna s ukupno tisuću vojnika. Sredinom 1943. na zahtjev i pod rukovodstvom Nijemaca izvršena je druga reorganizacija vojnih snaga Domobranstva. Dotadašnji sastavi pješadijskih divizija preoblikovani su u lovačke i gorske zdrugeve kako bi kao pokretljivije formacije bile efikasnije u borbi protiv oružanih snaga NOP-a. U Slavonskom Brodu je svoje sjedište imala Peta lovačka pukovnija, čije se brojno stanje kretalo oko 1.800 vojnika. Treći i posljednji put tijekom rata domobranska vojska je reorganizirana u prosincu 1944. Nijemci su izvršili spajanje domobranskih i ustaških jedinica te ih preoblikovali u operativne divizije. U Slavonskom Brodu je od tada dislocirana 14. ustaško-domobranska divizija, koja je u svom sastavu imala 14. ustaški zdrug i 19. pješadijski zdrug. Obje jedinice su upotrebljavane za osiguranje željezničke pruge na dionici Slavonski Brod-Zagreb.²⁸

Ustaška vojnica je ulazila u okvir naoružanih snaga NDH, iako je po svom postanku bila sastavni dio ustaškog pokreta. Prema organizacijskoj strukturi, dijelila se na: Poglavnikovu tjelesnu bojnu (PTB), redovne djelatne bojne, pripremne ustaške bojne, pričuvne ustaške bojne, ustaški pomladak i vojno-radnu službu. Jedinice Ustaške vojnice imale su poseban status u okviru oružanih snaga NDH. Nisu bile podčinjene Ministarstvu Domobranstva, već Glavnom stožeru Ustaške vojnice, odnosno Paveliću.²⁹

²⁷ Isto, 26.

²⁸ Hrečkovski (1982.), 26-27.

²⁹ Isto, 28.

Za Slavonski Brod je bila neposrednije vezana 4. ustaška pripremna bojna „Posavje“, koja je na ovom području formirana tokom 1942. godine. Poslije izvršene reorganizacije ustaških djelatnih bojni u toku 1944. godine u Slav. Brodu je sjedište XVI. ustaškog stajaćeg zdruga s Posadnom i II. željezničkom stražarskom bojom. Potkraj rata je izvršena prisilna mobilizacija svih muškaraca od 16 do 55 godina sa zadaćom da svaki od njih čuva svoje selo i da ga brani od jedinica NOP-a. Svi mobilizirani muškarci su svrstavani u pučko-ustaške zdruge. Takav pučko-ustaški zdruk formiran je 2. prosinca 1944. sa sjedištem u Vinkovcima. U svom sastavu je imao tri pučko-ustaške pukovnije: „Baranja“, „Vuka“ i „Posavje“. Od prosinca 1944. do ožujka 1945. ovaj zdruk je bio raspoređen na osiguranju komunikacija: Osijek-Vinkovci-Strizivojna-Brod i Osijek-Đakovo-Strizivojna.³⁰

Oružništvo (žandarmerija) je nastala od ljudstva bivše jugoslavenske žandarmerije, koje se stavilo u službu ustaškoj vlasti. Neznatnim izmjenama ono je bilo prilagođeno zahtjevima ustaškog režima. Nakon razvitka ustanka, oružnici su upotrebljavani i za izvršenje vojničkih zadataka. Pavelićevom odredbom od 27. studenog 1942. Oružništvo je bilo podčinjeno pored Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu Ustaškoj vojnici, odnosno Ustaškoj nadzornoj službi. Prema organizacijskoj strukturi ono se dijelilo na: pukovnije, krila, vodove i postaje. Krilno zapovjedništvo Brod nije bilo funkcionalno postavljeno tako da redarstveno pokriva teritoriju Velike župe Posavje. Ono je imalo u svom sastavu tri voda: Slavonski Brod, Slavenska Požega i Pakrac. Na teritoriju Oružničkog voda kotara Slavonski Brod bile su raspoređene oružničke postaje (stanice) u: Slavonskom Brodu, Garčinu, Donjim Andrijevcima, Sibinju i Oriovcu. Jačina svake pojedine postaje kretala se od šest do deset žandara.³¹

Svoja sjedišta u Slavonskom Brodu su imale i brojne njemačke jedinice. Nakon napada na SSSR, zaštitu interesa Trećeg Reicha na području NDH preuzela je 718. pješadijska divizija. Neke njene čete i pozadinske ustanove bile su tijekom 1941. stacionirane u Slavonskom Brodu, a prvih dana 1942. iz Banja Luke u Slavonski Brod se preselio i Štab 718. divizije. Štab je ostao u Slavonskom Brodu nekoliko mjeseci.³² Rasplamsavanje NOP-a u jesen 1942. prisililo je Nijemce na promjenu sistema komandiranja na jugoslavenskom ratištu. Naredbom Komande Jugoistoka od 28. listopada 1942. teritorij NDH je izdvojen iz nadležnosti komandirajućeg generala i komandanta Srbije. Tada je na teritoriju NDH formiran posebni štab pod nazivom Štab komandanta njemačkih trupa u NDH. Sjedište je imao u Slavonskom Brodu, a za rukovodioca je postavljen general-major Rudolf Lüters koji je preuzeo operativno rukovođenje njemačkim i ustaško-domobranskim trupama na teritoriju NDH. General GlezHorstenau je zastupao interese Trećeg Reicha pri vladi NDH i usmjeravao razvitak njenih oružanih snaga u skladu s njemačkim potrebama, tj. jedinstvenim vođenjem rata protiv snaga NOV i POJ-a. Od 1. listopada 1943. pod zapovjedništvo generala Horstenau potpale su sve krajskomande i feldkomande na teritoriju NDH, među kojima je bila i Feldkomanda 605. u Slavonskom Brodu. Od 26. kolovoza 1943. Štab komandanta njemačkih trupa u NDH je preformuliran u Komandu 15. brdskog armijskog korpusa. Ova Komanda je preselila svoje sjedište iz Slavanskog Broda u Banja Luku. Sve njemačke jedinice i oružane snage NDH na teritoriju Slavonije bile su podčinjene ovom štabu.³³ U rujnu i listopadu 1943. u Slavonskom Brodu je svoje sjedište imao i Štab 187. njemačke rezervne divizije, te komanda 69. armijskog korpusa. Jačanjem NOP-a koncentracija vojnih snaga u gradu Brodu

³⁰ Isto, 28.

³¹ Isto, 28-29.

³² Isto, 29.

³³ Hrečkovski (1982.), 29.

se povećavala. Na dan 15. rujna 1943. u gradu se nalazilo 86 ustaško-domobranskih i 54 njemačke jedinice. Dovođenje novih jedinica nije više dolazilo u obzir zbog nemogućnosti smještaja i prehrane tolikog broja vojnika u samom gradu već su nove jedinice raspoređene u okolicu Broda. Takva situacija je ostala do kraja rata. Mnoge jedinice iz navedenih štabova i divizija operativno su upotrebljavane u Bosni, ali su u Brodu na Savi imale niz pratećih i pozadinskih jedinica i ustanova. U Slavonskom Brodu je u jesen 1943. bilo stacionirano nekoliko vojnih te jedna policijska škola za obuku vojnog i policijskog kadra. Slavonski i Bosanski Brod su bili strateška uporišta od posebnog značenja za Nijemce.³⁴

U Slavonskom Brodu je osnovan posebni njemački štab za osiguranje pruga. Od 31. prosinca 1941. pa sve do kraja rata u Brodu na Savi je svoje sjedište imao Štab za osiguranje pruga za specijalnu namjenu. Ovom štabu su bile podčinjene sve ustaške i domobranske jedinice koje su osiguravale pruge na relaciji: granica Reicha-Zagreb-Zemun, Novska-Sisak-Zagreb i Slavonski Brod-Sarajevo. U kolovozu 1942. zaštita željezničkih pruga prešla je u nadležnost njemačke divizije, odnosno 741. pp s 823. , 924. i 925 Landeschützen bataljuna, te uz pomoć oklopnog vlaka i 23 tenka. Na relaciji Slavonski Brod-Vinkovci i Bosanski Brod-Doboj bio je raspoređen 823. Landeschützen bataljun. Početkom siječnja 1943. radi bolje zaštite željezničke pruge Zagreb-Beograd i Bosanski Brod-Doboj uvedeno je još nekoliko oklopnih vlakova.³⁵ Oružane snage NDH su razvijane planski i organizirano od strane Nijemaca, a glavna svrha im je bila obrana okupacijskih interesa. Do kraja rata u organizaciji nije bilo znatnih promjena, a njemačke snage su pomagale oružanim snagama NDH u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Slavonski Brod je bio vrlo važna strateška točka za Nijemce, te je s obzirom na tu činjenicu koncentracija vojnih snaga bila velika, a povećavala se u posljednjim godinama rata kako je jačala Narodnooslobodilačka borba.

Usporedno s formiranjem oružanih snaga krenula je uspostava ustaških nadzornih službi. Ustaška obavještajna služba je na području grada Broda počela djelovati u svibnju 1941. kada je iz Zagreba došlo nekoliko obavještajaca. Specijalno obučeni agenti UNS-a (Ustaške nadzorne službe) razvili su na području Slavenskog Broda jaku mrežu agenata. Na brodskom području UNS nije bila postavljena kao posebna ustanova, već se ona kao poseban politički odsjek nalazila u sklopu Župske redarstvene oblasti. Šefovi političkog odjela za svoj su rad odgovarali ravnatelju župske redarstvene oblasti, odnosno preko Ureda I. Zapovjedništva UNS-a u Zagrebu. U mnogim poduzećima, ustanovama i tvrtkama postojali su članovi Ustaškog pokreta koji su usko i vjerno surađivali s političkim odjelom župske redarstvene oblasti ili su imali zavrbovane pojedince koji su bili zaduženi za praćenje rada komunista i njihovih simpatizera.³⁶ U političkom odsjeku Župske redarstvene oblasti u Slavonskom Brodu bilo je nekoliko istražitelja koji su obavljali istrage nad političkim zatvorenicima. Neki istražitelji su radili i kao agenti s mrežom suradnika. Zapisnici koji su rađeni prilikom saslušavanja bili su kratki, a oni su se tek nakon završene istrage predavali na urudžbeni zapisnik i stavljali u arhiv. Prije toga nitko izvan političkog odsjeka nije mogao imati uvid u istragu, niti znati kako se ona odvija. Pri političkom odjelu Župske redarstvene oblasti u Slavonskom Brodu stalno se nalazilo nekoliko redarstvenika-izvidnika čiji je zadatak

³⁴ Isto, 29.-30.

³⁵ Isto, 30.

³⁶ Davor Kovačić, „Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe u Slavonskom Brodu 1941.-1943.“, Prilozi za povijest Broda i okolice, Knjiga I., Slavonski Brod (2013.), 171.

bilo uhićivanje i obavljanje premetačina. Već u prvim danima djelovanja politički odsjek Župske redarstvene oblasti u Sl. Brodu počeo je s istragama, mučenjima i likvidacijama bez da su donijete bilo kakve sudske odluke.³⁷ Sve naloge koje je slao Ured I. UNS-a župska redarstva bila su dužna bez ikakvog pogovora izvršavati, te nisu smjela niti mogla tražiti nikakvo razrješenje pojedinih naloga. Bilo je slučajeva da su ustaški stožernici, logornici i drugi dužnosnici organizirali mrežu svojih suradnika koji nisu bili evidentirani kod političkog odjela župske redarstvene oblasti, pa čak ni kod Ureda I., odnosno Zapovjedništva UNS-a u Zagrebu.³⁸ Postojali su slučajevi kada su se protiv istaknutih dužnosnika ustaškog aparata provodili stegovni postupci. Gradski vijećnik Marko Ćosić je 4. siječnja 1943. Župskoj redarstvenoj oblasti u Brodu na Savi prijavio bivšeg gradskog načelnika Slavka Vrgoča kojeg je optužio da ga je bez ikakvog povoda napao i udario. Slavko Vrgoč bio je gradski načelnik i logornik ustaškog logora u Slavonskom Brodu tijekom 1941., te do kraja 1942. kada je smijenjen sa svih dužnosti. Izvještaj dvojice povjerenika Glavnog ustaškog stana koji su podnijeli krajem 1942. govori kako ustaški logor u Brodu na Savi nije radio ništa dok je na njegovom čelu bio Vrgoč, te kako nitko nije želio surađivati s njim i slušati njegove naredbe.³⁹ Opsežnu akciju protiv komunista brodska policija, odnosno redarstvo u suradnji s agentima UNS-a poduzelo je krajem 1941. i početkom 1942. kada je uhićeno oko 70 osoba, a najviše članova partijskih ćelija u Tvornici vagona i na željeznici. U tim akcijama su uhićeni i svi članovi brodske Mjesnog komiteta KPH, pa je ilegalni rad komunista u gradu na duže vrijeme bio onemogućen. Tijekom 1942. UNS djeluje na području Broda na Savi, te u okolnim selima koja su graničila s partizanskim teritorijem i stvara brojnu mrežu suradnika. U Slavonski Brod je početkom 1942. iz Zagreba došlo nekoliko agenata UNS-a kako bi pomogli brodskim agentima u razotkrivanju i likvidiranju političkih protivnika. Agenti UNS-a su dobivali propusnice sa žigovima NOV-a kako bi se mogli neometano kretati partizanskim teritorijem i ubacivati u njihove jedinice. Pojedini suradnici UNS-a nagrađivani su prema zalaganju u novcu, a često i u živežnim namirnicama, odjeći ili obući. Kako je zbog rata bila otežana opskrba hranom, obavještajci UNS-a su često za nešto namirnica i cigareta uspjeli pridobiti nekoga za suradnju ili ga zadržati u mreži kao aktivnog suradnika. Novac za nagrađivanje suradnika stajao je kod upravitelja župske redarstvene oblasti koji je na prijedlog novac isplaćivao. Glavni cilj UNS-a na području Slavanskog Broda i okolice bilo je razbijanje komunističkog pokreta i njegovih suradnika na terenu.⁴⁰ Teška materijalna situacija omogućila je pogodan teren za pridobivanje ljudi, obećavajući im razne prehrambene artikle i novac kao protuuslugu. Službenici UNS-a su se često oslanjali na žene koje su im u dosta slučajeva davale dobre podatke. U Brodu na Savi je bilo žena koje su službenici Župske redarstvene oblasti pridobili da rade za njihove obavještajne službe. Dio pripadnika redarstva i suradnika UNS-a radili su i za njemačku obavještajnu službu. Upravitelji Župske redarstvene oblasti u Slavonskom Brodu izvještavali su njemačko zapovjedništvo o situaciji na terenu, posebno o akcijama partizana.⁴¹ Zakonskom odredbom koju su potpisali Pavelić i državni prabilježnik-ministar Mirko Puk 21. siječnja 1943. ukinut je UNS. Ukinućem Ustaške nadzorne službe stvoreno je Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR). Njegov Odsjek B II. bavio se isključivo obavještajnom službom. I poslije provedene reorganizacije, redarstveno-obavještajni sustav NDH imao je zadaću kontrolirati cjelokupni

³⁷ Isto, 172.

³⁸ Isto, 172.

³⁹ Isto, 175.

⁴⁰ Isto, 176.

⁴¹ Kovačić (2013), 177.

život te onemogućavati i rigorozno kažnjavati stvarne i zamišljene neprijatelje. U tom razdoblju jedan od zadataka redarstveno-obavještajnog sustava bio je i suzbijanje alarmantnih vijesti. Tijela ustaške obavještajne službe iz Slavonskog Broda povukla su se 18. travnja 1945. godine. Neposredno pred povlačenje spaljena je većina arhiva ustaške obavještajne službe, a samo je jedan mali dio tog arhiva prebačen u Zagreb.⁴²

Nedugo nakon uspostave NDH i napada Njemačke na Sovjetski Savez došlo je do organiziranja oružane borbe od strane komunista i njihovih simpatizera za oslobađanje zemlje od okupatora. Prvi organizirani sastanak komunista i njihovih simpatizera održan je 30. lipnja 1941. u Tomičkom brdu, a njime je rukovodio Ivan Mišković. Sadržaj sastanka odnosio se na konkretiziranje zaključaka Okružne partijske konferencije i upoznavanje prisutnih s proglasom CK KPJ i CK KPH u povodu napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez. Svi rukovodioci koji su bili prisutni na sastanku dobili su zadatak da pojačaju političke i vojničke pripreme za ustanak i da svoje organizacije prilagode ratnom načinu djelovanja, a da se svi članovi SKOJ-a mogu smatrati mobiliziranim u partizanske jedinice. Došlo je do rasformiranja Vojnog komiteta i osnivanje Operativnog partijskog rukovodstva okruga, što je značilo zapravo spajanje „vojne“ i „političke“ linije na okrugu Slavonski Brod. Na sastanku Operativnog rukovodstva napravljen je konkretan plan aktivnosti za borbu protiv ustaških i njemačkih snaga. Određene su lokacije u šumi Cerovac i Pribudovac za povlačenje komunista i skojevaca iz grada u oružane grupe. Napravljen je raspored tko će ući u sastav oružanih grupa, a tko će ostati na ilegalnom radu. Komunisti u Tvornici vagona, željeznici, te ostalim industrijskim poduzećima i tvrtkama počnu vršiti sabotaže. Udarne grupe sastavljene od skojevaca dobile su zadatak da se obučavaju za sječu tt veza, te izvođenje raznih sabotaža i diverzija. S prelaskom komunista u ilegalni rad nastale su i prve oružane grupe. Prva oružana grupa javila se 28. lipnja 1941. blizu Jelas-polja nedaleko Slobodnice. U njenom sastavu bili su: Stjepan Funarić, Ivan Senjug, Stjepan Sekulić, Stjepan Domankušić i Vasilije Kus. Tijekom boravka u svojoj privremenoj bazi oni su održavali vezu s članovima Operativnog rukovodstva Josipom Kavajem i Lukom Đakovićem i u dogovoru s njima odlučili su se 8. srpnja povući u šumu Cerovac. Masovna hapšenja u gradu Brodu počela su u noći s 1/2 srpanj, te se jedna grupa komunista iz Slavonskog Broda i Podvinja povukla u šumu Pribudovac gdje su 3. srpnja osnovali oružanu grupu. Nedugo nakon njih stiglo je još ilegalaca iz grada i Podvinja, a neki su se odbjegli komunisti koje policija nije još tražila vratili svojim kućama. Članovi Operativnog partijskog rukovodstva 8. srpnja 1941. izvršili su spajanje ovih dviju oružanih grupa i formiranje Brodskog partizanskog odreda.⁴³ Već u prvim danima života u šumi Cerovac borci su provodili vojničku i političku obuku. Za vojnog rukovodioca Brodskog partizanskog odreda imenovan je Stjepan Degmečić Čedo, za političkog komesara Josip Kavaj, za obavještajca Luka Đaković, a za vezu sa selom Ivan Buković-Pavelić. Unutar Operativnog rukovodstva i boraca razmatrali su se i planovi o prvim borbenim akcijama.⁴⁴ Centralni komitet KPH uputio je na okrug Slavonski Brod Marka Simenića koji je 8. srpnja došao u Slavonski Brod, te se odmah uputio u šumu Cerovac, gdje se sastao s borcima i rukovodiocima Brodskog partizanskog odreda. Simenić je predložio Operativnom rukovodstvu okruga da se Partizanski odred rasformira u dvije diverzantske i jednu partizansku grupu. Diverzantske grupe djelovale bi jedna zapadno, a druga istočno od Sl. Broda sa zadatkom izvođenja diverzija na glavnoj željezničkoj pruzi. Partizanska grupa

⁴² Isto, 177.

⁴³ Hrečkovski (1982.), 80-81.

⁴⁴ Hrečkovski (1982.), 82.

razvijala bi svoju aktivnost na obroncima Dilja i Krndije, napadajući manje ustaške jedinice, žandarmerijske stanice, općine, domobranske jedinice, itd. Na partijskom sastanku boraca koji je održan 13. srpnja, prijedlog i plan Marka Simenića je prihvaćen, te je na osnovu njega izvršen raspored boraca u partizansku i diverzantske jedinice. Borcima je prepušteno da sami biraju hoće li ići u partizansku ili u jednu od dvije diverzantske grupe, te su dobili upute i poduku kako pravilno pripremiti eksploziv, izazivaju požari i minira pruga. U sastav vojnih jedinica ušlo je 17 boraca od ukupnog broja prisutnih boraca u šumi Cerovac. Ostalih sedam boraca i rukovodilaca Simenić je rasporedio na ilegalni partijski rad, učvršćenje partijske mreže, koordinaciju aktivnosti na liniji oružanih grupa na terenu i ilegalaca u gradu, organizaciju snabdijevanja boraca i obavljanje ostalih zadataka u vezi s razvitkom oslobodilačke borbe.⁴⁵ Prve borbene akcije Istočne diverzantske grupe i Diljskog partizanskog odreda bile su neuspješne, te su borci poslani svojim kućama, a neki od njih su se povukli na teren istočno od Slavonskog Broda. Zapadna diverzantska grupa se jedina uspjela održati na životu za cijelo vrijeme jeseni i zime 1941./1942. godine. S obzirom na oblik djelovanja, ona nije imala isključivo karakter specijalizirane diverzantske jedinice, već je ona djelovala kao i svaka oružana jedinica u to vrijeme, izvodeći ne samo diverzantske akcije već i druge borbene zadatke. Jedinica je politički bila homogena, a jedine promjene je doživjela u boračkom sastavu. Posljednjih dana prosinca 1941. i prvih dana siječnja 1942. došlo je do okupljanja boraca i ilegalaca s područja Slavonskog Broda i Đakova. Okupljanje je vršeno na dva mjesta, u Podvinju i Novom Topolju. Borci oružane grupe i jedan dio ilegalaca iz Slav. Broda i Podvinja su 27. prosinca 1941. otišli na Krndiju. Drugi dio ilegalaca s istočnog djela kotara i s područja Đakova na Krndiju je otišlo 15. siječnja 1942. godine. U gradu Brodu je za to vrijeme vršeno daljnje okupljanje članova SKOJ-a za odlazak u partizane. Zbog vremenskih neprilika odlazak boraca na sami prostor Krndije je bio onemogućen pa su sve tri skupine brodskih boraca vraćaju na prostor Slavonskog Broda i tu borave u ilegalnim bazama u gradu i okolici sve do popuštanja vremenskih nepogoda, kad se ponovno svi okupljaju i organiziraju u novu partizansku jedinicu.⁴⁶ U izvođenju diverzantskih i borbenih akcija tijekom 1941. i početkom 1942. borci oružane grupe nailazili su na velike teškoće. Neprekidno su bili izloženi neprijateljskom gonjenju, a zbog slabe obučenosti veliki broj akcija nije uspio postići željeni efekt. Unatoč svim slabostima i preprekama s kojima su se susretali njihova borbena aktivnost se odvijala za cijelog boravka na terenu.

Prvi rezultati oružane borbe na okrugu Slavonski Brod pokazali su da se sabotazama i diverzijama, te manjim oružanim akcijama u blizini vojnih i političkih centara okupatora, ustanak neće moći razviti i omasoviti. Bazu ustanka trebalo je stvoriti tamo gdje je neprijatelj najslabiji, u brdskim dijelovima Dilja. Pod rukovodstvom novoosnovanog Kotarskog komiteta KPH početkom ožujka 1942. počelo je okupljanje boraca u Bukovačkom brdu. Okupljanje boraca je trajalo sve do početka travnja. Borci su u grupama odlazili na Krndiju. Po dolasku na Krndiju brodski komunisti su uspostavili vezu s borcima Druge ili Papučko-krndijske čete kako bi se sve partizanske snage u Slavoniji povezale i surađivale što bi omogućilo lakšu borbu protiv neprijatelja.⁴⁷ Druga ili Papučko-krndijska četa je prerasla u bataljunsku vojnu formaciju koja je prema novom rasporedu partizanskih snaga operativno pokrivala širi prostor Papuka, Krndije i Dilja. U toku reorganizacije brodski borci su raspoređeni u sastav 7 čete bataljuna. Formacijski 7 četa je imala dva voda, svaki jačine od 25

⁴⁵ Isto, 82-83.

⁴⁶ Isto, 84-86.

⁴⁷ Hrečkovski (1982.), 133-134.

do 30 boraca. U prvi vod su raspoređeni borci s područja Slavanskog Broda, a u drugi vod borci iz okolice Duboke. Za sektor djelovanja prvom vodu je određen kotar Slavonski Brod, a drugom vodu kotar Đakovo. U lipnju 1942. osnovan je Štab 3. operativne zone i 3. odredski bataljun. Tada je došlo do novih preinaka u nazivima slavonskih partizanskih jedinica. Sedma četa, u čijem je sastavu bio Brodski vod, preimenovana je u 1. četvu drugog bataljuna 1. slavonskog odreda. Krajem lipnja 1942. četa je ponovno upućena s Krndije na Dilj kako bi operativno pokrila i zauzela pojedine dijelove tog sektora, te olakšala rad novoformiranom OK KPH za Slavonski Brod koji je bio zadužen za mobilizaciju novih boraca i drugim pitanjima vezanim uz NOB. Sredinom kolovoza 1942. došlo je do nove reorganizacije partizanskih snaga. Nakon vojnog i političkog savjetovanja 1. slavonski odred je reorganiziran u dva partizanska odreda, svaki sa oko 700 do 800 boraca. Drugi partizanski odred je izrastao iz 2. papučko-krndijskog bataljuna, a novoosnovani odred je nastavio operativno pokrivati teren Papuka, Dilja i Krndije. Tokom reorganizacije 1. četa je reorganizirana u treći bataljun 2. slavonskog odreda. Tijekom ljeta 1942. dolazi do brojnijeg dolaska slavonskobrodske omladine, radnika i drugih u partizane. Jačanjem slavonskih jedinica borci su stekli vojnička i borbena iskustva koja su bila prijeko potrebna za borbu s okupatorom. Štab 3. operativne zone je 11. listopada 1942. osnovao Prvu slavonsku brigadu, kasnije poznatu pod nazivom XII brigada NOVJ. Treći bataljun 2. slavonskog odreda ušao je u sastav Prve slavonske brigade kao njen 3. bataljun. Partizanski pokret u Slavoniji je u jesen 1942. godine dostigao visok stupanj razvitka.⁴⁸ Prvu akciju brodski partizanski vod je izveo 25. travnja 1942. napadom na žandarmerijsko-ustašku patrolu nedaleko Novog Topolja. Sljedećeg dana borci voda su se našli u okruženju velikog broja neprijateljskih snaga no uspješno su se izvukli iz okruženja i okupili ponovno u bazi kod Duboke. Tijekom dvomjesečnog boravka na Krndiji aktivnost Brodskog partizanskog voda svodila se na manje sabotaže i diverzije, postavljanje zasjeda ustaškim i domobranskim patrolama, razoružavanju petokolonaša i održavanju političkih skupova po selima kako bi pridobili što više ljudi u NOB. Usprkos slabostima i nesnalaženju 7. četa je tijekom lipnja 1942. izvela niz ekonomskih akcija koje su unijele nemir među ustaške vlasti u Slavanskom Brodu. Četa je 7. srpnja vodila veću borbu s domobranskim jedinicama IV gorskog zdruga i dijelovima 5. p.p u šumi Crvenjak, nedaleko Dobrogošća. Četa se nakon kraće borbe povukla i razdvojila u dvije grupe kako bi se lakše izvukla iz neprijateljskog okruženja. Meta napada partizanskih odreda i četa su često bile željezničke pruge i vlakovi koji su prevozili hranu, namjernice ili oružje, te ostalu vojnu opremu namijenjenu okupatorskoj vojsci. Prva četa se u kolovozu 1942. prebacila na brodski kotar gdje je izvršila napad na domobransku radnu bojnu sa „zaštitnim“ osiguranjem od žandara i ustaša u mjestu Zdenci, te je akcija uspješno izvedena. Prva četa je u danima kolovoza obišla još nekoliko sela gdje je zarobila nekoliko domobrana i uništila par strojeva. Manje borbene aktivnosti nastavile su se kroz čitavu 1942. godinu. Sve te manje akcije izvedene su uz prethodnu dobru pripremu, te na principu brzih i iznenadnih prepada što je davalo dobre rezultate.⁴⁹

Teror i prijetnje stanovništvu imali su slabog efekta u suzbijanju partizanskog pokreta na teritoriju Velike župe Posavje. Zbog toga su lokalne ustaške vlasti često poduzimale pretrese terena s većim brojem vojnih snaga. Nakon pojave 1. brodskog voda kod Novog Topolja šuma u Gornjim Dolcima je pretresana dva puta s velikim brojem ljudstva. Šumu su pretresale žandarmerijske snage iz Slavanskog Broda i Garčina, zajedno s ljudstvom seoskih straža, te 4. gorskom bojom. Tijekom svibnja i lipnja 1942. Zapovjedništvo II.

⁴⁸ Isto, 134.-137.

⁴⁹ Isto, 137.-141.

domobranskog zbora je počelo pripreme za veći vojni pothvat protiv NOP-a na području Slavonije. U svrhu borbe protiv partizana na teritoriju Slavonije osnovan je IV. gorski zdruk u kojem su bile objedinjene sve oružane snage. Četvrti gorski zdruk je operativno pokrивao 11 kotara, a osnovni zadatak svih oružanih snaga bio je uništenje partizanskih jedinica, zaštita komunikacija i osiguranje nesmetanog rada u šumsko industrijskom bazenu „Gutman“, „Našička d. d.“ i „Krndija“. Zapovjedništvo IV. gorskog zdruka bilo je u Slavonskom Brodu gdje je vršeno postrojavanje i uvježbavanje mobiliziranog ljudstva. Intenzivno se radilo na osnivanju krstarećih odjela, tj. neke vrste udarnih grupa koje su bile raspoređene u svakom kotaru, a zadatak im je bilo čuvanje naselja i važnijih objekata nakon provedenog „čišćenja“ teritorija. Udarne grupe bi za vrijeme samog djelovanja protiv snaga NOP-a potpomagali domobranske operativne jedinice. Uspješni pothvat protiv partizana sadržavao je i punu suradnju civilnih i vojnih vlasti u vidu dobre obavještajne službe o kretanju partizanskih jedinica, te popisu članova njihovih obitelji ali i osiguranju smještaja te prehrane jedinica za vrijeme poduhvata protiv snaga NOP-a. U okviru priprema za sveobuhvatni pothvat protiv snaga NOP-a, krajem lipnja je poduzet manji poduhvat protiv partizanskih snaga na Krndiji i Dilju. Poduhvat nije donio značajnije rezultate.⁵⁰ Drugi poduhvat protiv partizanskih jedinica poduzet je krajem srpnja 1942. na području Dilja i Krndije no oružane snage NDH nisu postigle željene rezultate. Nakon nekoliko dana krstarenja po Dilju daljnji poduhvat protiv NOP-a bio je prekinut na cijelom području Slavonije. Prema zapovjedi Glavnog stožera domobranstva, odnosno njemačkih vojnih komandi, sve oružane snage na području Slavonije koncentrirane su na zaštitu žetve i komunikacija. Istodobno su se vršila izviđanja partizanskih položaja radi boljih priprema za nadolazeće operacije koje će se poduzeti u suradnji s njemačkim jedinicama. Nijemci su u ljeto 1942. bili nezadovoljni razvojem vojne situacije na području Slavonije. General GlezhHorstenau je u izvještajima Komandi Jugoistok naveo kako je situacija na prostoru Slavonije ozbiljna, te da su snage NOP-a ojačale i počinju ugrožavati komunikacijske linije, prijevoz robe, rad drvno-industrijskih poduzeća, te domaće folksdojčere. GlezhHorstenau je zahtijevao hitno uključivanje njemačkih jedinica u sveobuhvatni pothvat protiv partizanskih snaga, no realizacija toga je mogla doći u obzir tek krajem kolovoza 1942. godine. Planirani poduhvat njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica protiv oružanih snaga NOP-a na području Slavonije izveden je od 10. do 21. kolovoza 1942. Njemačke i ustaško-domobranske jedinice su napale iz dva smjera kako bi partizanske jedinice sabili u obruč i uništili jakim snagama. U tom vremenu planirano je detaljno „češljanje“ Krndije, Papuka i Dilja kako bi se porazilo snage NOP-a, a stanovništvo koje pomaže partizanima interniralo u logore. Partizanske jedinice su izbjegavale frontalne sudare i opkoljavanje, a borbu su prihvaćali samo tamo gdje su smatrali da mogu odnijeti pobjedu ili se uspješno povući ako za tim bude potrebe. Ni nakon ovog velikog poduhvata vojnička situacija za okupatorske snage se nije popravila, ali za razliku od prijašnjih akcija u ovoj je jako stradala pozadina NOP-a. U narednim mjesecima 1942. oružana aktivnost protiv NOP-a se zasnivala na iznenadnim upadima ustaško-domobranskih i folksdojčerskih jedinica na oslobođenu i polu-oslobođenu teritoriju s ciljem da se pronađu i razore partizanske baze, unište partizanske jedinice koje se tamo zateknu, te pokupi hrana i stoka, a stanovništvo otjera u logore i na rad u Njemačku. Cijela Slavonija je podijeljena na niz manjih operativnih područja na kojima su od raspoloživih oružanih snaga oformljene po jedna ili više udarnih jedinica koje su bile glavni nosioci akcija u daljnjim poduhvatima protiv snaga NOP-a.⁵¹

⁵⁰ Hrečkovski (1982.), 154.-155.

⁵¹ Hrečkovski (1982.), 156.-157.

Ustaške i okupatorske vlasti do kraja 1942. povele su još 2 pothvata protiv snaga NOP-a no nisu ostvarili veći uspjeh. Represivne mjere koje su nametnule ustaške vlasti kako bi suzbile NOP na području kotara Brod 1942. također se nisu pokazale uspješne, te su ih vlasti odlučile dodatno proširiti i pooštriti. Poduzeti poduhvati protiv NOP-a nisu donijeli ustaškim i okupatorskim vlastima ohrabrujuće rezultate tokom 1942. godine. Oružane snage NDH nisu bile sposobne ozbiljnije se suprotstaviti NOP-u, mada se tijekom 1942. neprekidno radilo na njihovom jačanju, i to mobiliziranjem novog ljudstva, boljim naoružanjem i opremom. Takav razvoj događaja bio je vidljiv znak za Nijemce da se u narednoj godini moraju i sami jače organizirati u obrani okupiranih teritorija i zaštiti svojih interesa.⁵²

Jesen 1942. označila je početak etape dinamičnog razvoja NOB-a u Slavoniji. To se prvenstveno odrazilo u intenzivnom razvoju vojničke organizacije NOP-a. Krajem 1942. i početkom 1943. godine formirane su četiri nove brigade, a sve je kulminiralo 17. svibnja 1943. kada je formiran Štab 1. slavonskog korpusa (20. lipnja preimenovan je u 2. korpus NOV Hrvatske, a 7. listopada 1943. u 6. korpus NOV Jugoslavije). Formiranjem Štaba Korpusa, kao najviše operativno-teritorijalne komande, u Slavoniji je dostignut najviši stupanj u izgradnji vojničke strukture NOP-a. U izgradnji ovako visokog stupnja vojničke organizacije i jačanju njene udarne moći, stanovništvo grada i okruga Slavonski Brod dalo je značajan doprinos. Prosječna jačina Drugog slavonskog odreda kretala se između 400 do 500 boraca. Organizacijski su bili raspoređeni u dva bataljuna i tri partizanske grupe. Štab Odreda formirao je grupe prema potrebi i slao ih na sektore Slavonskog Broda, Đakova i Vinkovaca. U operativno-taktičkom pogledu, 2. slavonskom odredu je pripadala i jedna diverzantska grupa iz sastava Diverzantskog bataljuna 3. operativne zone.⁵³ U odnosu na svoje potencijalne mogućnosti bataljuni ovog odreda pokrivali su veliki teren ispresijecan brojnim komunikacijama, te je njihova vojnička i udarna moć konstantno bila u nesrazmjeru s potrebama, a one su u prvim mjesecima 1943. značajno porasle. Nijemci i Ustaše su tada poduzele veće lokalne operacije protiv snaga NOP-a na Papuku, Krndiji, Psunju i Dilju. Drugi slavonski odred je od prosinca 1942. prvenstveno bio koncentriran na Papuku i Krndiji, dok je diljski sektor u zimu 1942. i proljeće 1943. ostao praktički vojno nepokriven. S obzirom na takvu situaciju i povećanu neprijateljsku prisutnost u tom sektoru, Okružni komitet KPH za Slav. Brod i Komanda Diljskog područja su osnovali i aktivirali nove udarne grupe. U veljači 1943. Okružni komitet KPH Slavonski Brod osnovao je udarnu grupu od 7 boraca, a ubrzo je ona narasla na 18 boraca. Baza udarne grupe bila je u šumi nedaleko sela Kindrovo. Komanda Diljskog područja 5. travnja osnovala je udarnu desetinu, a 29. travnja 1943. bataljunsku vojnu formaciju – Diljski udarni bataljun, koji je u svom sastavu imao dvije čete. U sastav Diljskog udarnog bataljuna ušle su udarne grupe okružnih komiteta KPH Slav. Brod i Osijek, te udarna desetina Diljskog vojnog područja. Na temelju odredbe 2. korpusa NOV Hrvatske 29. lipnja 1943. u blizini sela Borojevci formiran je Diljski partizanski odred. Njegovu osnovnu borbenu jezgru činio je Diljski udarni bataljun. Uskoro poslije formiranja osnovani su i prateći dijelovi: mitraljesko-diverzantska grupa, vod za vezu i bolnički vod.⁵⁴ Istog dana kada je formiran Diljski partizanski odred u Slavoniji su formirana još tri partizanska odreda: Požeški, Daruvarski i Bilogorski. Svi partizanski odredi na teritoriju Slavonije bili su do 1. rujna 1943. izravno podčinjeni 2. korpusa, a poslije tog datuma štabovima Istočne i Zapadne grupe NOP odreda. Po naređenju Glavnog štaba NOV Hrvatske

⁵² Isto, 158.

⁵³ Isto, 163.-164.

⁵⁴ Hrečkovski (1982.), 164-165.

formirane su tada dvije grupe odreda u Slavoniji, Diljski s Požeškim i Podravskim odredom ušao je u sastav Istočne grupe NOP odreda i u toj odredskoj grupaciji će ostati do njenog rasformiranja 21. travnja 1945. Diljski partizanski odred pokrивao je kotare Slav. Brod, Đakovo, Županju i Vinkovce, te ostali dio istočne Slavonije. Uspješnom borbenom i političkom aktivnošću pozitivno je utjecao na raspoloženje naroda na teritoriju na kojem je odred djelovao, što je rezultiralo širokom mobilizacijom novih boraca u NOB. Diljski partizanski odred osnovao je nekoliko brigada: Osječka, Brodska brigada, te udarne grupe za područje Vinkovaca i Županje. Osnivanjem brigada i udarnih grupa broj boraca u diljskom odredu se smanjio, no zahvaljujući ubrzanom razvoju NOB-a Diljski partizanski odred je vrlo brzo nadomjestio gubitak ljudstva, te u sljedećim godinama rata ojačao. Tijekom 1944. Diljski odred je davao borce za popunu još nekoliko divizija no to nije utjecalo na njegovu borbenu moć jer su novi borci stalno pristizali u NOB. Krajem 1944. Diljski odred je reorganiziran te su ga činila 3 bataljuna, a svoj borbeni put Odred je završio 17. travnja 1945. u Đakovu. U organizacijskom razvoju Diljskog partizanskog odreda bitno je spomenuti postojanje Zapadne posavske grupe koja je osnovana u svibnju 1944., a djelovala je na jugozapadnom dijelu kotara Slavonski Brod. Za diljski sektor bile su vezane i druge jedinice NOP-a koje su bile mimo samog Diljskog odreda. U prvom redu se misli na Diverzantsku i Specijalnu četu koje organizacijski nisu pripadale Odredu, već samostalnim jedinicama 6. korpusa, ali su se popunjavale ljudstvom s ovog terena i operativno-taktički bile vezane za diljski sektor. Partizanske straže Komande Diljskog vojnog područja bile su sastavni dio teritorijalne vojne organizacije NOP-a. Osnovna zadaća im je bila zaštita naroda na oslobođenom i polu oslobođenom teritoriju, ali su izvršavale i manje borbene zadatke. Razvoj oružanih jedinica NOP-a na kotaru i okrugu Slav. Brod, te široj Slavoniji u vremenu od siječnja 1943. do kraja rata ukazuje da je razvoj bio intenzivan i da je stanovništvo ovog kraja dalo masovnu podršku u oslobođenju ovih krajeva od okupatora. Nije bilo jedinice formirane na teritoriju 6. korpusa u kojoj nisu bili zastupljeni borci i politički rukovodioci iz Slavanskog Broda i okolice.⁵⁵ Tijekom 1943. dinamičan razvoj jedinica NOV iskazao se kroz njihovo borbeno djelovanje, te borbe s njemačkim i kvislinškim jedinicama koje su bile krupnijih razmjera i vođene su na širem prostoru Slavonije, Moslavine i Bilo-gore. Djelovanja jedinica NOV i POJ-a bile su u većini napadnog karaktera, te su birale vrijeme i objekte napada, a položaj neprijatelja obilježen je držanjem većih garnizona i osiguranjem glavnih prometnica. Nijemci i ustaško-domobranske jedinice su 1943. pokrenule dva veća vojna poduhvata, pod nazivom „Zelen“ i „Braun“ no s tim akcijama nisu uspjeli uništiti snage NOB-a u Slavoniji. Vrhovni komandant NOVJ pozvao je jedinice na rušenje komunikacija što je rezultiralo da od 23. svibnja 1943. diverzantske grupe i jedinice 10. divizije pojačale su diverzije na glavnoj željezničkoj pruzi na relaciji Novska-Slavonski Brod. Udarne grupa OK KPH formirana krajem veljače 1943. je izvršila niz manjih akcija ekonomskog, političkog i vojničkog karaktera. S osloncem na Dilj, operirala je pretežito u selima na južnim obroncima Dilja, sjeverno od željezničke pruge. Borci ove grupe osiguravali su članovima Kotarskog komiteta KPH ilegalni rad, a usput su kod stanovništva prikupljali hranu i razni drugi materijal potreban za snabdijevanje partizanskih jedinica. Između ostalog borci su skupljali oružje i vojnu opremu do koje su dolazili razoružavanjem žandarških i domobranskih patrula ili oduzimanjem od neprijateljskih vojnika. Sastavni dio borbenih aktivnosti Udarne grupe bili su napadi na žandarmerijske stanice i općine u svrhu rasturanja organa javne uprave, krstarenje po selima i razoružavanje

⁵⁵ Isto, 165.-171.

pripadnika pete kolone i vršenje mobilizacije dobrovoljaca u NOB.⁵⁶ Tijekom 1943. i 1944. važnu ulogu u borbama na kotaru i okrugu Brod i Slavoniji imao je Diljski odred koji je izveo niz ekonomskih, političkih i borbenih akcija na području Dilja, ali i cijele istočne Slavonije. Godine 1944. Nijemci su zajedno s ustaškim, domobranskim i 1. kozačkom divizijom pojačali napore u uništenju snaga NOB-a u Slavoniji. Pod tim okolnostima Diljski odred i 6 slavonski korpus u cjelini su se morali prilagoditi uvjetima gdje su bili brojčano u manjem broju, a što je važnije i u tehnološkom i vojnom smislu slabiji nego okupator. Njihova djelovanja su se svela na diverzantske aktivnosti, te napade manjih ustaško-domobranskih i njemačkih jedinica iz zasjeda, a izbjegavali su otvorene bitke gdje su bili brojčano slabiji, te gdje je prijetila opasnost od okruženja od strane neprijatelja i uništenja jedinica NOB-a. Diljski odred je tijekom 1944. imao zadatak osiguranja oslobođenog i polu oslobođenog teritorija, te žetve na području Dilja što im je bilo vrlo teško jer je neprijatelj stalno upadao u sela i vršio teror nad stanovništvom, te na oslobođenoj teritoriji uništavao hranu, vojne potrepštine i narodnu vlast koja je formirana na tom području. Jačanjem snaga NOB-a i pomaganjem savezničke avijacije tijekom 1945. godine. Diljski odred ponovno širi i jača svoju borbenu djelatnost koja je završila 21. travnja 1945. u Đakovu. Naređenjem Štaba 6. korpusa Diljski odred je upućen u sastav Brodskog vojnog područja te mu je kao teritorijalnoj jedinici određena zadaća da brine o sigurnosti oslobođenih mjesta brodskog okruga.⁵⁷

Stvaranjem slobodnih teritorija nametalo je potrebu osnivanja organa pozadinskih vojnih vlasti koje bi trajnije rješavali pitanja snabdijevanja vojnih jedinica, mobilizacije, učvršćenja i osiguranja pozadine NOP-a. Usporedno s tim javila se potreba razdvajanja vojne i civilne vlasti. U nastojanju da se riješe sva pitanja koja su iskrsnula s višim stupnjem razvoja oslobodilačkog pokreta, vrhovni komandant NOP i DVJ Josip Broz Tito je početkom rujna 1942. izdao naredbu o organizaciji, nadležnosti i zadacima pozadinskih vojnih vlasti. Temeljem ove naredbe na oslobođenim i polu oslobođenim područjima jednog partizanskog odreda, koji može obuhvatiti jedan ili više kotara, formirao se teritorijalni organ vojne vlasti pod nazivom *komanda područja*. Ona kao viši organ vojne vlasti u pozadini formira svoje područne organe -*komande mjesta* i izvršne organe—*partizanske straže*. U sastav komande područja ulazili su: komandant, zamjenik komandanta koji je rukovodio ekonomskim odsjekom, pomoćnik komandanta koji je rukovodio političkim odsjekom i vojnim sudom područja. Prve komande područja u Slavoniji uspostavljene su 28. studenog 1942. godine. Za teritorij 1. slavonskog odreda osnovano je Psunjsko, a za 2. slavonski odred Papučko-Krndijsko vojno područje, pod čiju je komandu potpao slobodni teritorij Dilja. Od intendatura 1. i 2. slavonskog odreda novoosnovane komande područja preuzele su u svoju nadležnost postojeće komade mjesta, partizanske straže i ekonomske sektore, te slagališta s mrežom radionica, ustanova i zemunica. Prostor Komande Papučko-Krndijskog područja bio je relativno velik, slabo povezan i ispresijecan mnogobrojnim komunikacijama i neprijateljskim uporištima koja su se usijecala u slobodne prostore, te ih razdvajala. U takvim nepovoljnim uvjetima bilo je teško osigurati funkcionalan sistem veza, a to se pogotovo odnosilo na udaljena područja na Dilju što je rezultiralo osnivanjem novog vojnog područja.⁵⁸ Početkom veljače 1943. osnovano je Diljsko vojno područje u Paučju. Pod Komandu Diljskog područja potpao je jedan dio teritorija našičkog kotara (Budimci), te dio oslobođenog i polu oslobođenog područja požeškog, đakovačkog i slavonskobrodskog kotara. Oko partizanskih

⁵⁶ Hrečkovski (1982.), 183.-185.

⁵⁷ Isto, 200-212.

⁵⁸ Hrečkovski (1982.), 212.-213.

baza u Podgorju, Paučju i Živčanima u većim mjestima bile su razmještene neprijateljske jedinice koje su s razvojem NOB-a rasle, a ne slabile s obzirom na činjenicu da su ih operativne jedinice NOP-a po dolasku na Dilj i diljsko područje povremeno uništavali. Strateški interesi Nijemaca zahtijevali su stalno prisustvo jačih vojnih snaga na tom terenu. Njemačke i Ustaško-domobranske jedinice su se neprekidno zalijetale na oslobođeni teritorij, te su palili i pljačkali partizanska sela. Neprijatelj je stalno poduzimao lokalne poduhvate s jačim jedinicama protiv partizanskih snaga na Dilju kako bi ih potisnuli i odbacili s Dilja i diljskog područja. U prilikama većeg neprijateljskog djelovanja dolazilo je do evakuacije bolnica, skladišta i drugih ustanova s područja pod kontrolom NOP-a. Rad i razvoj pozadinskih organa i službi bio je neprestano ometan i izvrnut svim mogućim iznenađenjima u vidu nanošenja velike materijalne štete i žrtava u ljudstvu. Narodnooslobodilački pokret mogao se održati jedino uz svestranu podršku naroda diljskog kraja, te uz postizanje visokog stupnja organizacije pozadinskih organa i službi. Usprkos nepovoljnim prilikama koje su vladale, neke od tih službi su vrlo široko razgranale svoju djelatnost u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu.⁵⁹ Sjedište Komande bilo je u zgradi Osnovne škole u Paučju. S obzirom na stalne upade neprijatelja i paljenje sela Komanda Diljskog područja predložila je Odsjeku vojne vlasti u pozadini da se sjeverni dio tog područja, vezan za Krndiju, odcijepi i na tom prostoru osnuje Osječko vojno područje sa sjedištem na Krndiji, a dosadašnje Diljsko da usmjeri svoj razvoj na proširenje u pravcu Slavonskog Broda, Đakova i Vinkovaca. Odsjek za vojne vlasti u pozadini 6. korpusa usvojio je prijedlog Komande Diljskog područja. U prosincu 1943. izdana je naredba za formiranje Osječčkog i Brodskog vojnog područja ali razgraničenje i reorganizacija je sprovedena tek prvih dana ožujka 1944. godine. Otada je Diljsko preimenovano u Brodsko vojno područje. Uspostavljanjem komandi mjesta izvršene su promjene u organizaciji partizanskih straža. One su pojačane i preoblikovane u zaštitne čete. Krajem listopada 1944. uslijedile su promjene u organizacijskom stanju Brodskog vojnog područja. Od tada pa do kraja rata na Brodskom vojnom području postoje dvije komande mjesta u Levanjskoj Varoši i Kindrovu, te tri ekonomska odjela (Živčani, Paučje i Kindrovo).⁶⁰

U posljednjem razdoblju razvoja NOB-a represivne mjere protiv pripadnika oslobodilačkog pokreta stalno su upotrebljavane i proširivane. Došlo je do primjene rasnih odredbi njemačkih komandanata, SS-policije i ustaških redarstvenih vlasti. Početkom 1943. njemačke i ustaške vlasti su osnovale logore za taoce, te počeli primjenjivati tzv. sustav skupnih odmazdi. Logori za taoce su osnovani u Rumi, Osijeku i Slavonskom Brodu. U Slavonskom Brodu logor je formiran pri Mjesnoj vojnoj komandi (garnizonu). Po naređenju njemačkog opunomoćenog generala u NDH, taoci su uzimani iz mjesta u čijoj blizini se dogodio napad na željezničku prugu ili neku vojnu jedinicu ili osobu, zatim iz mjesta koja su označena da surađuju s komunistima, bez obzira na narodnost i vjeru stanovnika. Za taoce su dolazili u obzir članovi obitelji i rođaci odbjeglih osoba od svojih kuća. Osnovani su i specijalni logori za vojne zarobljenike i internice u Osijeku, Zemunu i Sisku, nad kojima su upravu preuzeli Nijemci. U dogovoru s njemačkim policijskim vlastima, Župska redarstvena oblast u Slavonskom Brodu također je proširila mjere opreza, ograničila slobodu kretanja i proširila pojedinačna, te skupna uhićenja građana. U siječnju 1943. provedena su šira hapšenja stanovnika u gradu i svim prigradskim naseljima (Budinka, Brodski Varoš, Brodsko Brdo, Podvinje). Povod uhićenjima bio je masovan odlazak radnika i đaka u NOB.

⁵⁹ Isto, 213.-214.

⁶⁰ Isto, 214.-215.

Ustaške vlasti su izvršile na teritoriju grada i okolice popis svih odbjeglih osoba i članova njihovih obitelji, te su iz svake obitelji pritvorili po jednog člana: oca, majku, brata ili sestru kao taoca. Ukupno je uhićeno i pritvoreno od 80 do 100 ljudi, a među njima je bilo i više radnika Tvornice vagona koji su osumnjičeni da su organizirali bijeg u partizane ili da se bave komunističkim radom. Prilikom saslušanja uhićenici su zlostavljani, a nekoliko ih je otpremljeno u logor Stara Gradiška dok su ostali uhićeni pušteni na uvjetnu slobodu. Sredinom siječnja 1943. njemačke jedinice su provele raciju u selu Slobodnici i tom prilikom uhićeno je 20 osoba. Nakon istrage 13 uhićenika upućeno je na prisilni rad u Njemačku. Provođenje racija bila je uobičajena praksa njemačkih vojnih i policijskih vlasti. U ožujku 1943. Nijemci su proveli racije u svim selima na padinama Dilja. Pojačanom kontrolom kretanja građana policija je u gradu Brodu i okolnim selima otkrila više pojedinca i manjih skupina pristalica NOP-a. Uhapšeni su i zatvoreni u Župskom redarstvu odakle su transportirani u logor Stara Gradiška ili poslani na prisilni rad u Njemačku, a bilo je slučajeva i kada su pojedini uhapšeni strijeljani kao odmazda za uspješno izvedenu akciju partizana ili sabotazu proizvodnje.⁶¹ Kroz cijelu 1943. nastavila su se uhićenja i racije u gradu i okolnim selima, a zatvori u Slavanskom Brodu su bili konstantno puni uhićenih odbornika, aktivista i simpatizera NOP-a, zarobljenih partizana i članova njihovih obitelji odakle su upućivani na prisilni rad u Njemačku, logore ili na strijeljanje za odmazdu. Intenzivnija aktivnost Diljskog odreda u blizini grada, a posebno često miniranje pruge i dizanje transportnih vlakova u zrak bili su povod za daljnje represalije. Agenti Gestapoa i SS-policije vršili su poseban pritisak na odbornike. U toku rata kroz zatvore na kotaru Slavonski Brod prošlo je 67 odbornika. Od toga je njih 30 palo kao žrtve fašističkog terora, a oko 10-ak ih je upućeno na prisilan rad u Njemačku. Mnogi od uhapšenih odbornika i simpatizera NOP-a su već na licu mjesta ili na putu do zatvora strijeljani, a nekima su i kuće spaljene, te imovina oduzeta i opljačkana. Pri pljačkanju imovine i spaljivanju imovine posebno su se istakle kozačke jedinice koje su nanijele dosta zla stanovništvu brodskog kotara i Slavonije u cjelini. Tijekom rujna i listopada 1943. nastavila su se uhićenja aktivista NOP-a na prostoru grada i Brodskog Vinogorja. U siječnju 1944. u zatvor Župskog redarstva dovedeno je više partizana. Njih su ustaše uhvatile u zasjedama po obližnjim selima kamo su borci išli u svrhu obavljanja svojih zadataka. Zbog činjenice da su uhićenici bili „djelatni partizani“ u zatvorima su posebno mučeni, a nekoliko boraca Diljskog odreda je obješeno na Korzu i ostavljeno da vise kao primjer ostalima. U prosincu 1943. šira hapšenja izvršena su u Podvinju, a motivirana su odlaskom članova obitelji u NOB i suradnjom stanovništva s partizanima. Naredna hapšenja u gradu Brodu i okolici nastavljena su krajem prosinca 1943. uhićenjem manje skupine skojevaca, aktivista NOP-a od kojih su većina bili radnici Tvornice vagona i Ložionice, te građani Malog Pariza, Osječke ulice i Lutvinke. Sljedeće veće uhićenje simpatizera i pripadnika NOP-a u gradu policija je izvršila u srpnju 1944. godine. U toku narednih mjeseci hapšenja po gradu i okolici su se nastavila. Na Željezničkoj stanici uhapšeno je 5. prosinca 1944. osam službenika i radnika. Policija je tada ušla u trag cijeloj obavještajnoj mreži NOP-a u Slavanskom i Bosanskom Brodu, te Bukovlju, Gornjoj Vrbi i Ruščici. Tijekom prosinca 1944. policija je uhapsila oko 150 pripadnika NOP-a, građana, domobrana i domobranskih oficira.⁶² Budući da je zgrada zatvora razorena, osobe koje su naknadno uhićene otpremane su po kratkom postupku u logore izvan Slavanskog Broda. Masovni oblici represivnih mjera primjenjivani su tokom 1944. i početkom 1945. na selima. Svaka vojna operacija Nijemaca i Ustaša

⁶¹ 323-325

⁶² Hrečkovski (1982.), 326.-329.

popraćena je terorističkim aktima s ciljem zastrašivanja stanovništva. U okviru borbenih akcija koje su povelili okupatori tijekom 1944. i 1945. u većem broju posavskih sela broskog kotara pohapšeno je u prosjeku od 10 do 15 osoba u svakom selu, od kojih se mnogi nisu vratili svojim kućama. Određen broj seoskog stanovništva stradao je i prilikom borbenih sukoba ili kao posljedica artiljerijske vatre kojoj su neprekidno bila izložena sela u kojima su se partizani duže zadržavali i kretali. Velik broj osoba u gradu, predgrađu i selima oko Slavonskog Broda stradao je u toku bombardiranja. Na području općine Slavonski Brod, uključujući i sam grad, stradale su 2.484 osobe, od kojih u direktnom teroru 391, a u logorima i zatvorima daljnje 982 osobe. U žrtve terora uključene su i osobe stradale u bombardiranju.⁶³

2. 3. Teror nad stanovništvom grada i kotara Slavonski Brod

Osnovno obilježje ustaškog režima bio je masovni teror nad Srbima, Židovima i Ciganima koji su proglašeni za „najveće neprijatelje hrvatskog naroda“. Pod udarom su se našli i svi oni Hrvati i građani drugih nacionalnosti koji su na bilo koji način pokazali da su protivnici ustaškog režima. Na udaru ustaškog režima našlo se cjelokupno stanovništvo koje se nije mirilo s politikom koju je provodio ustaški režim. Na području grada i kotara Slavonski Brod fašistički teror je poprimio različite oblike i razmjere. Teror je počeo odmah nakon uspostave NDH i trajao je sve do njenog sloma. Do 22. lipnja 1941. komunisti i antifašisti u Slav. Brodu i okolici bili su pritvarani, saslušavani i maltretirani, pušteni uvjetno iz zatvora, no nisu bili ubijani i slani u logore.

Prva hapšenja i ubojstva Srba provedena su u travnju prilikom „čišćenja“ upravnog aparata od „nepoželjnih“ elemenata. Ubrzo nakon dužnosnika u upravnom aparatu i policiji u zatvor su dovedeni bogatiji trgovci, obrtnici i gostioničari, zatim jedan broj činovnika i radnika sa željeznice, te pojedine osobe koje su bile istaknute u ranijem političkom životu grada, poput Vatroslava Brlića.⁶⁴ U prvim danima NDH hapšenje i zlostavljanje srpskog stanovništva bilo je veće i izraženije u selima zapadnog djela kotara, a manje u selima istočnog djela kotara. Uz pojačanu političku propagandu i započeti teror izdano je i više „zakonskih“ odredbi koje su izravno pogađale Srbe. Između Njemačke i NDH je 4. lipnja 1941. potpisan ugovor „o izmjeni pučanstva“, na osnovi kojeg je osigurano iseljenje oko 180.000 Srba s područja NDH u Srbiju, s tim da se u zamjenu primi isto toliki broj Slavonaca u NDH. U toku lipnja i srpnja 1941. provedena je na području Kotarske oblasti Slavonski Brod registracija svih Srba doseljenih poslije 1. siječnja 1900. godine. Planirano je iseljavanje oko 2.000 srpskih obitelji iz oko 15 brodskih sela s miješanim stanovništvom. Za iseljenje su prvo predviđeni pravoslavni svećenici, kako bi unijeli dezorijentaciju među srpsko stanovništvo. Sva njihova osobna i crkvena imovina pripala je ustašama, odnosno Ravnateljstvu za ponovu. Nedugo nakon deportacije svećenika porušene su pravoslavne crkve i kapele u Slav. Brodu,

⁶³ Isto, 329.-333.

⁶⁴ Isto, 38.-39.

Trnjanima, Klokočeviku, Novom Topolju, Starom Slatniku, Kaniži i Slav. Kobašu. U ljeto 1941. na osnovi raznih okružnica, brzojavnih i telefonskih naloga Glavnog ustaškog stana, lokalne vlasti dobile su zadatak da prikupe podatke o ranijoj političkoj djelatnosti i imovinskom stanju predstavnika građanskih stranaka JRZ i SDS, te da otpočnu s njihovim pritvaranjem. Početkom kolovoza 1941. organizirano je veće hapšenje Srba. S područja Slavonskog Broda tada je otpremljeno u Jadovno 124 osobe. Većina uhapšenika s područja Slavonskog Broda bili su srpski seljaci, manji broj njih trgovci i obrtnici, te nekolicina intelektualaca.⁶⁵ Nakon hapšenja provedenih u kolovozu 1941. ustaške vlasti na području kotara Slavonski Brod nisu više u ovakvim razmjerima vršila daljnja hapšenja Srba, a nisu provele ni akciju skupljanja srpskih obitelji planiranih za iseljavanje u Srbiju. Razlog tome treba tražiti u nemoći ustaškog režima da u akcije uključi cjelokupno hrvatsko stanovništvo. Drugi razlog bio je pojava ustanka koji je prisilio ustaške vlasti da raspoložive vojne snage usmjere u borbu protiv NOP-a. S početkom i razvitkom oružane borbe teror će gubiti svoja ranija obilježja rasizma i genocida, te će se pretvoriti u nasilje nad cjelokupnim stanovništvom koje surađuje i sudjeluje u NOP-u, bez razlike na vjeru i nacionalnost. Na području Kotarske ispostave Bosanski Brod ustaški teror prema srpskom stanovništvu bio je daleko izrazitiji i širih razmjera. Akcija iseljavanja Srba poprimila je drastične razmjere. Iseljavanje Srba s područja NDH započelo je 1. kolovoza i uz izvjestan prekid trajalo je do kraja rujna 1941. godine. Nijemci su iznenadno obustavili daljnje deportacije kako bi osigurali „građanski mir“ na području cijele bivše Jugoslavije kako bi mogli nesmetano povest rat na Istoku.⁶⁶ Nijemci su zagovarali drugačiji pristup u rješavanju pitanja Srba na području NDH. Vojni i politički predstavnici Trećeg Reicha shvatili su da se status Srba u NDH ne može riješiti fizičkim uništenjem i iseljavanjem, već političkim rješenjima. Jedno od rješenja bilo je osnivanje samostalne crkvene organizacije u NDH, odijeljene od Beograda, tj. „Hrvatske pravoslavne crkve“. Dok je ustaški vrh razrađivao tezu o osnivanju „Hrvatske pravoslavne crkve“ na terenu je došlo do pojačanog pritiska na srpsko stanovništvo da izvrši prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku ili koju drugu „službenu“ vjeru u NDH. Ta akcija je započela još u svibnju 1941., a u jesen 1941. i zimu 1942. široke razmjere na području Slavonskog i Bosanskog Broda. Pokršćavanje Srba obavljeno je na kotaru Slavonski Brod do kraja travnja 1942., a u Bosanskom Brodu se ono odvijalo do listopada 1942. godine. Na osnovi Okružnice donesene 20. srpnja 1942. u službu su ponovno primljeni lojalni pravoslavni činovnici koji su ranije bili otpušteni s raznih upravnih, administrativnih i drugih poslova i službi.⁶⁷

U mnogo težem položaju od Srba bili su Židovi. Teror nad Židovima temeljio se na nizu „zakonskih“ odredbi koje su po svom sadržaju imale uzor u nacionalsocijalističkim metodama „rješavanja „židovskog pitanja. U prvim mjesecima NDH donesene su brojne zakonske odredbe koje su za cilj imale fizičko i ekonomsko uništenje Židova. Osim općih odredbi, odnos prema Židovima obilježen je u mnogim mjestima i donošenjem raznih naloga lokalnog karaktera. Nijemci, predstavnici Mjesnog zapovjedništva u Slavanskom Brodu inicirali su i požurivali donošenje zakonskih odredbi. Na zahtjev Nijemaca, početkom svibnja 1941. izdani su nalozi Židovima da pozdravljaju njemačke i domobranske oficire, te da poslije 18.00h ne izlaze na Korzo i da se ne pojavljuju u javnim lokalima, gradskom kupatilu, itd. Uskoro je uslijedio i nalog Židovima za predaju foto-aparata, kino-aparata i kino-projektora.⁶⁸

⁶⁵ Hrečkovski (1982.), 40-42.

⁶⁶ Isto, 43.-44.

⁶⁷ Isto, 45-46.

⁶⁸ Hrečkovski (1982.), 46.

Krajem svibnja sve knjižare i knjižnice u Slavonskom Brodu su „očišćene“ od inkriminiranih knjiga, kao i knjiga štampanih ćirilicom. Sva židovska društva i organizacije bile su raspuštene, dok je sinagoga demolirana u prvim danima ustaške vlasti, a kasnije i razrušena. Židovi su za svaku sitnicu bili optuživani bez obzira na istinitost optužbe, te su bili osuđivani najčešće na plaćanje novčane kazne pojedinim ustašama na licu mjesta, što su ovi koristili kao poseban izvor prihoda. Jedna od metoda ustaških agenata u Slavonskom Brodu bila je pritvaranje bogatijih židovskih građana, te su upotrebom sile u zatvoru iznuđivali od njih i njihovih obitelji novac za puštanje na slobodu. Ustaše su odmah nakon preuzimanja vlasti opljačkale sve židovske radnje, mnoge obrtnike i poduzetnike, štoviše beskrupulozno pljačka i prisvajanje židovske imovine u Slavonskom Brodu dovela je i do oštih sukoba unutar ustaških grupa, pri čemu je morao posredovati državni tajnik Aleksandar Seitz. Sredinom lipnja 1941. započeo je daljnji proces prisvajanja židovske imovine na temelju odredbe „o prijavi imetka“. Nalog za prijavu imetka izdan je u Slavonskom Brodu 28. lipnja, a nadzor nad prisvojenim trgovačkim radnjama preuzela je podružnica „Hrvatskog radiše“. Situacija za Židove se svakim danom pogoršavala, te su od 1. rujna svi građani sa stanom u centru grada morali iseliti na periferiju. Gradsko poglavarstvo je 17. rujna 1941. pozvalo sve Židove od 18 do 60 godina za prijavu u svrhu prisilnog rada.⁶⁹ Policijske mjere terora pojačane su protiv Židova sredinom 1941. odmah poslije napada na Sovjetski Savez. Na osnovi okružnica Ravnateljstva za javni red i sigurnost od 15. i 30. srpnja sve lokalne vlasti otpočele su s pritvaranjem imućnijih Srba i Židova, navodno zbog toga što su bili skloni ljevičarenju, držali su ih u zatvoru kao taoce ili su otpremani u sabirne logore. Hapšenja su vršena na temelju unaprijed pripremljenih spiskova. Racije protiv Židova u Slavonskom Brodu organizirane su prvih dana kolovoza, a potkraj studenog 1941. u logor Jasenovac upućena je veća grupa židovskih zatočenika. Druga grupa Židova iz zatvora u Slavonskom Brodu upućena je u logor Jasenovac krajem siječnja i početkom veljače 1942. godine. Na temelju naloga Župskog redarstva, u siječnju i veljači 1942. uhapšeni su svi Židovi s područja Bosanskog Broda, te su upućeni u Jasenovac. Pri hapšenju Židova ustašama i policiji su pomagali Folksdojčeri. S područja Slavonskog Broda i okolice otjerano je u logore oko 700 do 750 Židova, među kojima je bilo i oko 400 djece. Teror prema Romima bio je također vrlo izrazit. Postupak prema njima bio je vrlo kratak, Romi su ili streljani na licu mjesta ili su odmah upućeni u logore. Sve romske obitelji iz grada i kotara Slavonski Brod bile su do ljeta 1942. otpremljene u logore.⁷⁰

U Slavonskom Brodu su protiv komunista u početku poduzimane samo mjere opreza praćenjem njihova kretanja i uz pojedinačna uhićenja i zadržavanja u pritvoru nekoliko dana, no nije bilo ubojstava niti slanja u logore. Prva uhićenja u Slavonskom Brodu provedena su uoči Prvog svibnja 1941. godine. Većeg i organiziranog progona komunista još nije bilo, premda se u zatvoru redarstva u Slavonskom Brodu znalo na okupu naći i tridesetak pripadnika komunističkog pokreta.⁷¹ Posije napada Njemačke na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. odnos prema komunistima se mijenja. Do većih uhićenja došlo je već u ljeto 1941. na temelju okružnice Glavnog ustaškog stana od 15. i 30. srpnja 1941. godine. Većina uhićenih je ipak puštena kućama, a nekoliko ih je kažnjeno zatvorom u trajanju od mjesec dana jer im je dokazana krivnja za kidanje plakata, dijeljenje letaka protudržavnog sadržaja, te pisanja protuustaških parola. Redarstvo je pojačalo nadzor nad kretanjem komunista i simpatizera

⁶⁹ Isto, 46.-47.

⁷⁰ Isto, 47.-48.

⁷¹ Kovačić (2013.), 169.-170.

NOP-a. Župska redarstvena oblast brinula se o općoj sigurnosti u gradu, te je uspostavljena zabrana kretanja gradom od 20h navečer do 7h ujutro sve dok se ta odredba ne ukine od strane Župske redarstvene oblasti.⁷²

Prva hapšenja komunista u Slavonskom Brodu provedena su 1. svibnja 1941. godine. U znak predostrožnosti Predstojništvo gradskog redarstva pritvorilo je dvadesetak članova SKOJA-a i zadržalo ih u zatvoru 15 dana. Uhićenja su uslijedila i u selima brodskog kotara. Pojedine uhićenike je uhitila njemačka straža, te su odmah potom internirani u logor u Njemačku. Napad Njemačke na Sovjetski Savez za ustaše je bio znak za početak masovnog hapšenja komunista. Sve redarstveno-upravne vlasti dobile su nalog da bez odlaganja počnu s masovnim pritvaranjem svih osoba koje su poznate kao komunisti, te onih koji ih podržavaju. Prva organizirana akcija masovnog hapšenja komunista na kotaru Slav. Brod provedena je 27. lipnja 1941. u općini Donji Andrijevc. Istog dana ustaše su napravili pretres kuća i uhićenje sumnjivih osoba i u selima Staro i Novo Topolje. Dana 29. lipnja su se nastavila uhićenja i u ostalim selima brodskog kotara. U noći s 2/3 srpanj provedene su racije u Slavonskom Brodu, Podvinju, i Brodskom Varošu no komunisti koji su tad trebali biti uhićeni već su bili u ilegali. Unatoč oprezu komunista, u idućim danima srpnja hapšenja su se postupno proširivala. Policija je pojačala nadzor nad kretanjem određenih osoba, a svi ulazi i izlazi iz grada bili su pod strogom kontrolom. Redarstvene vlasti u Slavonskom Brodu su krajem srpnja 1941. stavile u zatvor sve one osobe za koje su zavičajne općine dale podatke da su sklone komunizmu i ljevičarenju. Radilo se pretežito o radnicima i đacima koji su po kriterijima upravnih organa ili članova ustaških organizacija označeni kao sumnjivi, iako su samo neki od uhapšenih bili organizirani članovi KPH i SKOJ-a. Broj uhapšenika neprekidno je varirao, ali se ponajviše povećavao. Samo rijetki pojedinci kojima se nije mogla dokazati protuustaška djelatnost, bili su puštani na uvjetnu slobodu.⁷³ Uhićenja članova Partije i SKOJ-a na području grada i kotara Slavonski Brod nastavila su se tijekom kolovoza i rujna 1941. godine. Bilo je i naknadnih uhićenja koje su provodile mjesne ustaške grupe u pojedinim selima brodskog kotara. Osim u zatvoru Kotarske oblasti, veći broj komunista bio je pritvoren i u zatvoru župskog redarstva. U zatvoru župskog redarstva režim za zatvorenike bio je mnogo nepovoljniji nego u zatvoru Kotarske oblasti. U vrijeme početka ustanka kroz zatvor župskog redarstava prošlo je oko 50-ak komunista, simpatizera KPH i antifašista. Prve diverzije i oružane akcije partizana, ustaše su iskoristile za šira hapšenja i preventivna zatvaranja svih sumnjivih osoba nad kojima su dotada vršili kontrolu kretanja. Ustaše su otpočele i s pritvaranjem užih članova obitelji odbjeglih komunista. Njima se prijetilo strijeljanjem u slučaju daljnjih „komunističkih izgređa“. Prva hapšenja u svrhu uzimanja talaca i zastrašivanja stanovništva izvršena su u selu Slobodnica 4. i 5. rujna 1941 godine. Značajniji članovi Mjesnog komiteta KPH u Slavonskom Brodu nakon uhićenja poslani su u Zagreb na Prijeki sud gdje su najznačajniji od njih osuđeni na strijeljanje, a ostali uhićeni članovi na dugogodišnju robiju. Uhićenja komunista i njihovih simpatizera nastavile su se do kraja 1941. godine.⁷⁴ Hapšenje i razbijanje partijske organizacije u Slavonskom Brodu agenti UNS-a započeli su 23. prosinca 1941., a završili su početkom veljače 1942. godine. Ukupno je uhićeno 72 osobe, pretežito članova partijskih ćelija Tvornice vagona, željeznice i Ložionice, zatim svi komunisti koji su u ranijem periodu vođeni na spiskovima policije, a nisu imali veze s organiziranjem oružane borbe, te svi članovi Mjesnog komiteta KPH. Daljnja hapšenja

⁷² Kovačić (2013.), 170.

⁷³ Hrečkovski (1982), 88-91.

⁷⁴ Isto, 92.-94.

nastavila su se tijekom siječnja i veljače 1942. na području Đakova, Podvinja, Gromačnika, Starog i Novog Topolja. Svi uhapšenici s područja grada Slavanskog Broda bili su osuđeni na 2 do 3 godine prisilnog rada, te uskoro poslije hapšenja otpremljeni dijelom u logor Jasenovac, a dijelom u Staru Gradišku. Usprkos vojnim i policijskim mjerama progona i zastrašivanja stanovništva oslobodilački pokret u Slavanskom Brodu i okolici nije bio suzbijen, već je polagano, ali konstantno rastao. Zajedno s njim i partizanska oružana grupa sačuvala je svoju borbenu jezgru sve do proljeća 1942. godine. Znatne udarce primila je jedino partijska organizacija, koju su brojna uhićenja najistaknutijih članova teško pogodila.⁷⁵ Partijska organizacija u gradu i na kotaru Slavonski Brod se znatno smanjila u odnosu na ranije stanje. Razlozi su najvećim dijelom u masovnim hapšenjima komunista u zimu 1941./42. i u odlasku preostalih članova KP u proljeće i u narednim mjesecima 1942. u partizane. Primjena represivnih mjera u borbi protiv komunista i pristalica NOP-a sve se više proširivala. Hapšenje antifašista i njihova otprema u sabirne logore tokom 1942. postala je stalna praksa ustaških vlasti. Ustaške vlasti su proširile krug iz kojeg se vršilo uzimanje talaca. U srpnju 1942. došla je nova naredba kojom je predviđeno hapšenje članova obitelji odbjeglih osoba od svojih kuća, tj. članova obitelji svih boraca. Vlasti su taocima zaprijetili otpremom u logore i slanjem na rad u Njemačku. Predviđene su vrlo oštre mjere za stanovništvo u područjima vojnih akcija partizana. Osobe koje se zatekne s „oružjem u ruci“ bit će na licu mjesta strijeljane, a ostalo stanovništvo za koje se utvrdi da je pomagalo partizanima bit će raseljeno i otpremljeno u sabirne logore. Pokretni prijeki sudovi pojačali su svoju djelatnost zbog svih tih mjera ustaških vlasti protiv NOB-a.⁷⁶ Poslije otpreme većih skupina brodskih komunista i antifašista u sabirne logore u siječnju i veljači 1942. do slijedećih hapšenja u gradu i kotaru Slavonski Brod dolazi već tokom slijedećih mjeseci. Uhićenja su najčešće motivirana različitom aktivnošću komunista i pod udar su dolazile sve one osobe koje su okvalificirane da bi u tim akcijama mogle sudjelovati. Uhićene osobe su bile otpremljene u logor Jasenovac ili su bile osuđene na zatvorsku i novčanu kaznu u trajanju od 2 do 3 godine. Zbog pisanja parola, rasturanja letaka i održavanja ilegalnih veza s partizanima hapšenjima su tokom 1942. bile pogođene i brojne skojevske grupe iz okolnih sela broskog kotara.⁷⁷ U posljednjem razdoblju razvoja NOB-a represivne mjere protiv pripadnika oslobodilačkog pokreta stalno su se proširivale i upotrebljavale. Došlo je do primjene raznih odredbi njemačkih komandanata, SS-policije i ustaških redarstvenih vlasti. Njemačke i ustaške vlasti osnovale su 1943. logore za taoce i počeli su primjenjivati sustav skupnih odmazdi. Logori za taoce osnovani su početkom 1943. u Rumi, Osijeku i Slavanskom Brodu. Po naređenju njemačkog opunomoćenog generala u NDH, taoци su uzimani iz mjesta u čijoj se blizini dogodio napad na željezničku prugu ili neku vojnu jedinicu ili osobu, zatim iz mjesta koja su označena da surađuju s komunistima, bez obzira na narodnost i vjeru stanovnika. Za taoce su dolazili u obzir članovi obitelji i rođaci odbjeglih osoba od svojih kuća. Osnovani su i specijalni logori za vojne zarobljenike i internice u Osijeku, Zemunu i Sisku, nad kojima su upravu preuzeli Nijemci. Zapovjednik njemačkih trupa u NDH odredio je da sve „bandite“ zatečene s oružjem u ruci treba strijeljati, a sumnjive uhapsiti i otpremiti u sabirne logore kao rezervu za radne akcije. Sva mjesta za koja se utvrdi da su uporišta partizana treba razoriti, a stanovništvo otpremiti u sabirne logore.⁷⁸

⁷⁵ Hrečkovski (1982.), 94-95.

⁷⁶ Isto, 152.

⁷⁷ Isto, 153.-154.

⁷⁸ Hrečkovski (1982.), 323.

U dogovoru s njemačkim policijskim vlastima, Župska redarstvena oblast u Slavonskom Brodu proširila je mjere opreza, ograničila slobodu kretanja i proširila pojedinačna i skupna hapšenja građana. Početkom siječnja 1943. šira hapšenja provedena su u gradu i svim prigradskim naseljima (Budainka, Brodski Varoš, Brodsko Brdo, Podvinje). Povod uhićenjima bio je masovni odlazak radnika i đaka u NOB. Ustaške vlasti su tada na teritoriju grada i okolice napravili popis svih odbjeglih osoba i članova njihovih užih obitelji, te iz svake obitelji pritvorili po jednog člana kao taoca. Ukupno je pritvoreno od 80 do 100 ljudi. Provođenje racija po selima brodskog kotara bila je uobičajena praksa njemačkih vojnih i policijskih vlasti. Pojačanom kontrolom kretanja građana policija je tokom 1943. u gradu i selima otkrila više pojedinaca i manjih skupina pristalica NOP-a.⁷⁹ U svrhu prijetnji i zastrašivanja stanovništva proglasi o strijeljanju talaca javno su objavljivani i bacani iz aviona po selima. O broju talaca i mjestu odmazde odlučivale su uglavnom njemačke vojne vlasti. Tokom cijele 1943. svi zatvori u Slavonskom Brodu konstantno su bili puni zatvorenika. U zatvor su dovođeni zarobljeni partizani, uhapšeni odbornici i drugi aktivisti NOP-a. Nijemci su ih iz zatvora upućivali na prisilni rad u Njemačku, u logore, na strijeljanje ili vješanje za odmazdu. Intenzivnija aktivnost Diljskog partizanskog odreda u blizini grada, a posebno miniranje pruge i dizanje u zrak transportnih vlakova, bili su povod za daljnje represalije. Agenti Gestapoa i SS-policije vršili su poseban pritisak na odbornike. Tijekom rata kroz zatvore na kotaru Slav. Brod prošlo je ukupno 67 odbornika, od toga ih je 30 palo kao žrtve fašističkog terora, a oko 10-ak ih je upućeno na prisilan rad u Njemačku. U rujnu i listopadu 1943. u gradu i Brodskom Vinogorju došlo je do novih hapšenja aktivista NOP-a. U isto vrijeme u zatvor Župskog redarstva dovedeno je više partizana koji su u zatvoru posebno fizički mučeni.⁸⁰ Početkom prosinca 1943. šira hapšenja izvršena su u Podvinju, motivirana odlaskom članova obitelji u NOB i suradnjom stanovništva s partizanima. Šira hapšenja u gradu izvršena su 31. prosinca 1943. godine. Slijedeći širi prodor u mrežu NOP-a u gradu policija je izvršila ponovno 6. srpnja 1944. godine. U toku narednih mjeseci hapšenja se u gradu nastavljaju. Policija je početkom prosinca 1944. ušla u trag cijeloj obavještajnoj mreži NOP-a u Slavonskom i Bosanskom Brodu, te Bukovlju, Gornjoj Vrbi i Ruščici. U roku mjesec dana uhapšeno je oko 150 aktivista NOP-a, građana, domobrana i domobranskih oficira, koji su 19. siječnja 1945. poginuli u zatvoru Župskog redarstva, kada je razorena zgrada od bombi bačenih u toku zračnog napada Saveznika na grad.⁸¹ Masovni oblici represivnih mjera primjenjivani su tokom 1944. i na selima. Veći broj osoba u gradu, predgrađima i selima oko Slavonskog Broda stradao je u toku bombardiranja. Na području općine Slavonski Brod, uključujući i sam grad, stradale su 2.484 osobe, od kojih u direktnom teroru 391, a u logorima i zatvorima daljnje 982 osobe.⁸²

⁷⁹ Isto, 324-325.

⁸⁰ Isto, 326.-328.

⁸¹ Isto, 329.

⁸² Isto, 332-333.

2.4. Ekonomske, kulturne, društvene, zdravstvene i sigurnosne prilike na području grada i kotara Slavonski Brod

Zbog ratnih okolnosti, nepovoljnih trgovinskih ugovora koje je NDH sklopila s Njemačkom i Italijom, ali i problema naslijeđenih i od Kraljevine Jugoslavije, nova država je brzo zapala u teško gospodarsko stanje. Cijene najvažnijih artikala, a to se posebno odnosi na prehrambene proizvode, brzo su rasle ugrožavajući ionako niski standard najširih slojeva stanovništva. U najtežem položaju našlo se gradsko stanovništvo, radništvo i činovništvo. Brodskim vlastima, kao i u drugim krajevima NDH, veliki problem je predstavljala prehrana, nabava i raspodjela najvažnijih životnih namirnica za stanovništvo i brojnu vojsku. Pitanje prehrane na području grada i kotara Slavonski Brod postalo je veoma aktualno i zabrinjavajuće već krajem 1941. godine. Za teško stanje u pitanju prehrane ponajprije je bila kriva njemačka vojska koja je po ulasku u Slavonski Brod odmah pokupovala svu hranu. Gradska uprava ni uz najbolju volju nije bila u mogućnosti osigurati bolju opskrbu građana jer je najprije morala podmiriti potrebe hrvatske i njemačke vojske.⁸³ Jačanjem i širenjem partizanskog pokreta na brodskom području od sredine 1943. nabava najosnovnijih namirnica u gradu znatno je otežana jer su partizani sprečavali seljake da ih donose u grad. Gradsko poglavarstvo je u okviru svojih ovlasti i mogućnosti nastojalo različitim mjerama osigurati minimum hrane za svoje građane, ustrojiti evidenciju kome je hrana iz aprovizacije najpotrebnija i suzbiti malverzacije. Događalo se da oni koji su si osigurali određenu količinu živežnih namirnica još su ih podizali i na kupone. Gradska uprava je takvim osobama prijetila novčanom kaznom od 500. 000 kuna, zatvorom do šest mjeseci, a u težim slučajevima i slanjem u radne logore. U jesen 1943. dodatne poteškoće u opskrbi grada izazvala je Prva kozačka divizija koju su Nijemci angažirali u borbi protiv partizana. Borba ove divizije koja je bila pod komandom njemačke vojske, svela se međutim na pljačku, ubojstva, palež, silovanja i protjerivanje stanovništva sela brodskog Posavlja. Sam grad Brod nije bio ugrožen od strane vojnika iz Prve kozačke divizije, ali je njihova prisutnost izazvala veliki strah stanovništva i onemogućavala kretanje iz grada u sela, gdje su Brođani najvećim dijelom nabavljali živežne namirnice. U proljeće 1944. Nijemci su s ovih područja povukli kozačku diviziju, ali je njihov barbarski pohod prouzročio u stanovništvu veliko nepovjerenje prema ustaškim vlastima i njemačkoj vojsci jer nisu bili spremni i sposobni spriječiti i zaštititi lokalno stanovništvo od nasilnih akcija kozačke divizije.⁸⁴ Opće stanje sigurnosti života i imovine na području grada Broda znatno se pogoršalo u proljeće 1944. kada su započela sustavna bombardiranja grada od strane zapadnih saveznika. Savezničko zrakoplovstvo je od tada pa sve do kraja rata 27 puta bombardiralo grad prouzročivši goleme materijalne štete i brojne civilne žrtve. Pred Drugi svjetski rat Slavonski Brod je imao 2. 500 stambenih objekata od čega su saveznički zrakoplovi tijekom bombardiranja u razdoblju travanj 1944. – travanj 1945. godine oko 780 potpuno srušili, oko 300 teško i 187 lakše oštetili. Grad Brod je praktički bio pretvoren u ruševine, a uz Zadar, Bihać i Knin bio je za vrijeme rata najviše bombardirani grad. Saveznici nisu slučajno odabrali Slavonski Brod kao svoju metu jer je grad predstavljao važan strateški cilj za Nijemce i NDH i u njemu je bio smješten veliki broj vojnika, te Tvornica vagona, rafinerija nafte u Bosanskom Brodu, te je grad bio i važno

⁸³ Ivan Jelić, „Prilike u Brodu 1941. – 1945. godine“. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavanskom Brodu, Slavonski Brod (2000), 286.-287.

⁸⁴ Isto, 287.-288.

prometno čvorište koje je savezničkim bombardiranjem valjalo uništiti ili barem onesposobiti. Savezničko zrakoplovstvo bilo je daleko „učinkovitije“ u razaranju civilnih objekata i ubijanju civila nego u gađanju vojnih i ostalih strateški važnih ciljeva u gradu i okolici Slavonskog Broda. Gradska uprava je različitim uputama pokušala pomoći civilnom stanovništvu kako da se zaštite i tako spase goli život no prave zaštite od bombardiranja nije bilo. Većina stanovništva je neposredno prije bombardiranja odlazilo iz samog grada u okolicu, te su se vraćali nakon prestanka napada savezničkih bombardera.⁸⁵

Kulturno-sportska i druga društvena događanja u Slavonskom Brodu su za vrijeme Drugog svjetskog rata bila potisnuta u drugi plan. Za održavanje izložbi, kazališnih predstava ili koncerata nije bilo niti pogodnog prostora jer je najveće i reprezentativnije objekte zauzela vojska. Hrvatsko pjevačko društvo „Davor“ u prvim ratnim godinama pokušavalo je održavati svoju aktivnost, ali s vremenom nisu imali gdje održavati svoje probe, te su zahvaljujući razumijevanju tadašnjeg načelnika grada Slavka Vrgoča, dobili manji prostor u Gradskoj vijećnici kako bi nastavili sa svojim djelovanjem. Hrvatski dom koji je izgrađen 1925. godine prvenstveno za održavanje kulturno-zabavnih priredbi, već je 1942. uzela njemačka vojska. U Hrvatskom domu su se i dalje priređivale kazališne predstave, prikazivali filmovi i održavali koncerti no samo za njemačku vojsku. Stanovnici grada gotovo da nisu imali pristup tomu.⁸⁶

Zdravstvene prilike u gradu pratile su sve nedaće koje sa sobom donosi ratno stanje.: veću smrtnost, veliki broj povrijeđenih, povećanu opasnost od zaraznih bolesti, nedostatak lijekova, medicinsko-tehničkih pomagala, manjak liječnika i drugog medicinskog osoblja. Brodska opća bolnica u prvom je redu bila u funkciji liječenja građana, ali je vršila i ratnu službu. U bolnici su stalno bila zaposlena tri do sedam liječnika, što se s obzirom na ratne prilike i stupanj razvoja medicine može smatrati zadovoljavajućim. Stanje u tom pogledu se znatno pogoršalo 1944. godine, kada su u bolnici ostala raditi samo četiri liječnika, a broj se bolesnika skoro udvostručio. Zbog toga se morao povećati broj kreveta sa 104 na 164. Najvažniji odjeli brodske bolnice za vrijeme rata bili su Kirurški s porođajskim i Interni sa zaraznim. Kroz ambulantu Kirurškog odjela u tom razdoblju prošlo je oko 14.000, a operirano oko 3.200 osoba. Osim opće bolnice, od ožujka 1942. u Slavonskom Brodu djeluje i Privremena epidemijska bolnica s 80 do 85 kreveta, a bila je smještena u Radničkom domu. Zdravstvenu službu i zaštitu u gradu su tijekom rata obavljali još antituberkulozni dispanzer, školska poliklinika, gradska ambulanta, te previjalište u Tvornici vagona.⁸⁷

Osnovne i srednje škole u Slavonskom Brodu, kao i u drugim krajevima zahvaćenim ratnim operacijama, nisu mogle raditi redovito, osobito od proljeća 1944. godine, kada su počela stalna bombardiranja grada. Školske zgrade je zauzela vojska pa se nastava održavala u privatnim kućama, što je prouzročilo niz tehničko-organizacijskih problema koji su se odražavali i na kvalitetu nastave. Povećanjem zračnih napada na grad, sve je više profesora napuštalo svoju službu što je bio veliki problem, te se najviše odražavalo na početak školske godine i održavanje organizirane nastave. Neodržavanjem organizirane nastave pridonijeli su i česti izostanci učenika, prvenstveno Realne gimnazije, a mnogi od njih su otišli u partizane pod utjecajem političkog djelovanja članova SKOJ-a.⁸⁸

⁸⁵ Jelić, 288.-289.

⁸⁶ Isto, 289.-290.

⁸⁷ Isto, 290.-291.

⁸⁸ Isto, 291.

2. 5. Oslobođenje Slavanskog Broda od okupatora

Oslobođenjem Srbije, Makedonije, Crne Gore i velikog djela Bosne i Hercegovine krajem 1944. završena je prva etapa borbenih operacija NOVJ za konačno oslobođenje zemlje. Uspostavljen je novi jugoslavenski front kao dio općeg savezničkog fronta, protezao se od Drave preko Srijema, Bosne i južne Like do Jadranskog mora. Provodeći opsežnije pripreme za drugu etapu operacija za konačno oslobođenje zemlje, Vrhovni štab je donio 1. siječnja 1945. naredbu za reorganizaciju jedinica NOVJ. Na osnovi razrađenog plana tada su formirane krupnije strategijske jedinice 1., 2. i 3. armije, a dva mjeseca kasnije, tj. 2. ožujka 1945. i 4. armija. Snage NOVJ su porasle na oko 800. 000 boraca i preimenovane su u Jugoslavensku armiju (JA), a Vrhovni štab u Generalštab JA. U skladu s općim savezničkim planom, vrhovni komandant je odredio cilj operacija i osnovne ideje manevra svim armijama JA. Na molbu feldmaršala Aleksandra predviđeno je da 4. armija prva otpočne djelovanje kroz Liku, Hrvatsko primorje i Istru u pravcu Trsta. Treća armija je nastupala dolinom Drave u pravcu Ptuja i Maribora. Druga armija se kretala kroz istočnu i središnju Bosnu uz desnu obalu Save, a 1. armija je držala srijemski front i u svom kretanju prema zapadu morala je prvo izvršiti proboj fronta. Prema razrađenom planu Generalštaba JA, 1. armija je taj zadatak izvršila 12. travnja 1945. uz pomoć snaga 3. armije, ovladavši s glavnim i s prva dva obrambena pojasa u srijemskoj zoni osiguranja. Nakon teških gubitaka njemački 34. armijski korpus je u noći 13/14 travnja napustio daljnju obranu Osijeka, Vinkovaca i Županje, te je pravovremeno posjeo nove pripremljene položaje na liniji Valpovo-Đakovo-Vrpolje-Jaruge na Savi-lijeva obala Bosne-mostobran Doboj, štiteći time izvlačenje snaga njemačkog 21. armijskog korpusa dolinom Bosne preko Slavanskog Broda u pravcu zapada. Upravo zbog toga Nijemci su na srijemskom frontu koncentrirali jake snage i pružili snažan otpor jedinicama Jugoslavenske armije. Nijemci su unatoč vođenju teških borbi s jedinicama JA uspjeli izvući glavninu snaga u pravcu Slav. Broda. Jedinice 2. armije oslobodile su Doboj 17. travnja 1945. i nastavile daljnje prodiranje u pravcu Dervente i Bosanskog Broda. Generalštab JA uočio je stratešku važnost prometnih čvorišta na lijevoj i desnoj obali Save za Nijemce i zbog toga je tražio da 1. i 2. armija požure svoje napredovanje u pravcu Slavanskog i Bosanskog Broda.⁸⁹ Za to vrijeme jedinice 6. slavonskog korpusa vodile su žestoke borbe u najneposrednijoj pozadini srijemskog fronta, pomažući jedinicama 1. i 3. armije. Jedinice 6. korpusa taktički su bile podčinjene Štabu 3. Jugoslavenske armije. Nekoliko dana uoči samog proboja fronta Štab 3. armije dao je im je zadatak da preko Papuka i Krndije prodru u rajon istočno od Našica i da se s glavinom snaga usmjere u pravcu sjeveroistoka u cilju spajanja s jedinicama 3. armije. Unatoč snažnom otporu neprijatelja jedinice 1. armije su 16. travnja 1945. oslobodile Našice. Dana 17. i 18. travnja 1945. jedinice 6. slavonskog korpusa oslobodile su Kutjevo, Vetovo i Kaptol, te izbile nadomak Slavonske Požege. Poslije proboja srijemskog fronta, Štab 1. armije je razradio detaljan plan operacije. Prvo je planirano brzo oslobađanje mjesta ispred Sl. Broda, zatim zaobilazanje Slavanskog Broda sa sjeverne i sjeverozapadne strane u svrhu ovladavanja komunikacijama Slav. Brod-Pleternica-Slav. Požega-Nova Gradiška, te oslobođenje Slavanskog Broda, Pleternice i Slavonske Požege. Padom tih uporišta jedinicama 1. armije bio bi otvoren put za brže napredovanje prema zapadu. Zaokruženje Slav. Broda izvršilo bi se s glavinom snaga preko grebena Dilja, a s preostalim dijelom snaga s istočne i sjeveroistočne strane izvršio bi se napad na Slavonski

⁸⁹ Hrečkovski (1982.), 335-336.

Brod, s tim što bi s njima s južne strane sudjelovale jedinice 2. armije, koje su do tog vremena trebale zaposjesti Bosanski Brod. Štab 1. armije je očekivao da će vojska brzo osvojiti uporišna mjesta na pravcu prema Slavanskom Brodu no upravo je linija obrane ispred Slav. Broda bila već nekoliko mjeseci ranije dobro utvrđena, ojačana i branjena s velikim brojem vojnika. Borbe za Vrpolje, Strizivojnu i Đakovo bile su žestoke no snage JA uspjeli su ih osloboditi 17. travnja 1945. godine. Nijemci su i dalje žestoko branili najbliže prilaze Slav. Brodu, no uporište u Pleternici palo je u ruke 1. armije, 20. travnja 1945. godine. Jedinice 1. armije su slijedećih dana zaposjele manje uporišne točke na prostoru zapadno i sjeverno od Slav. Broda. Na cijelom tom prostoru jedinice 1. armije su nailazile na žestok otpor dobro pripremljenog neprijatelja.⁹⁰ Slična situacija je bila i na istočnoj strani Slavanskog Broda gdje su jedinice 1. armije gonile neprijatelja u pravcu Slav. Broda što bi na kraju dovelo do oslobađanja samog grada. Jedinice 5. divizije nastupale su sa sjeverne strane željezničke pruge i već prilikom razmještanja na zadane položaje naišle su na drugu neprijateljsku obrambenu liniju ispred Slavanskog Broda. U noći 18/19. travnja jedinica 5. divizije je probila liniju obrane i tokom narednog dana nastavila s protjerivanjem neprijatelja iz ostalih sela, nailazeći na manji otpor u selima Garčin, Selna, Trnjani i Klokočevik. Nijemci su iza sebe rušili sve mostove, pa je i to donekle usporavalo napredovanje jedinica 5. divizije, no u noći 19. travnja one su stigle na posljednju neprijateljsku liniju obrane ispred Slavanskog Broda. Žestoke borbe s neprijateljem na posljednjoj liniji obrane oko grada jedinice 5. divizije vodile su do večeri 20. travnja kada su sa sjeveroistočne strane ušle u sam grad. Istodobno je 17. divizija u toku 18. i 19. travnja oslobodila sela istočne brodske Posavine. Duž cijele linije fronta 17. divizija je vodila vrlo teške borbe. Do podne 19. travnja 17. divizija je zauzela Ruščicu i izbila nadomak Gornje Vrbe gdje su jake neprijateljske snage zaustavile njihov prodor, te je tek idući dan u 18h probijena neprijateljska linija obrane. Neprekidne i teške borbe na posljednjoj liniji obrane vođene su s Nijemcima i ostalim kvislinzima koji su osiguravali povlačenje svojim posljednjim jedinicama iz Bosne. Posljednju liniju obrane osiguravale su 41. divizija i 963. tvrđavska brigada, te bataljun 1232. pješačkog puka. Na liniji obrane u pravcu G. Vrba-Ručica gdje je napadala 17. divizija Nijemci su koncentrirali svoje najelitnije jedinice. Nakon teških borbi jedinice 17. divizije su 20. travnja zauzele Gornju Vrbu i nastavile pohod prema gradu u kojeg su ušle istog dana oko 23h, čisteći ulice u pravcu željeznička pruga-rijeka Sava, sve do željezničke postaje gdje je posljednji otpor svladan. U isto vrijeme sa sjeveroistočne, sjeverne i zapadne strane u grad su ušle jedinice 5. i 6. divizije. Nijemci su prilikom povlačenja iz grada minirali željezničku prugu, neke objekte u gradu i magazin municije u Gromačniku. Oslobođenjem Slavanskog Broda 20. travnja 1945. jedinicama 1. armije JA bio je otvoren put za brže napredovanje prema Zagrebu. Iako operativna zamisao Štaba 1. armije nije realizirana u potpunosti, o okruženju i uništenju neprijateljske grupacije u širem rajonu Slavanskog Broda, jedinice 1. armije u vođenim borbama postigle su značajne uspjehe i nanijele neprijatelju velike ljudske i materijalne gubitke.⁹¹

⁹⁰ Hrečkovski (1982.), 336.-338.

⁹¹ Isto, 338.-341.

3. Zakonodavni okvir oduzimanja imovine u ratu i poslijeratnom dobu

Izgradnja socijalističkog sustava društvenog uređenja, zahtijevala je uvođenje sistema narodne vlasti, federativnog državnog uređenja, rukovodeći položaj KPJ u svim društvenim organizacijama i tijelima vlasti, te razvlašćivanje svih nositelja kapitala, često pod krinkom suradnje s okupatorom. Najveći problem u izgradnji novog društvenog poretka predstavljalo je pravo vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, odnosno nad svim segmentima koji su stvarali akumulaciju. Jedan od najvažnijih elemenata na tom putu bio je način prelaska industrijskih postrojenja, a samim time i čitave industrije, iz privatnog u društveno vlasništvo.⁹² Jedna od najvažnijih promjena u oblikovanju društvenog sustava kakvog je pokušala stvoriti komunistička vlast u Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj poslije 1945. bilo je podržavljenje privatnog vlasništva. Proces podržavljenja počeo je već tijekom Drugog svjetskog rata kada su na oslobođenim teritorijima od komunista organizirane vlasti oduzimale imovinu ratnih i političkih protivnika.⁹³ Stvaranjem većih dijelova slobodnih teritorija i organiziranjem organa vlasti pod kontrolom Komunističke partije Jugoslavije, postepeno su doneseni i propisi koji su neposrednije zadirali u vlasničke odnose. To su ponajprije bili propisi i odluke o konfiskaciji imovine pripadnika okupatorskih sila i njihovih suradnika. Nastojala se uspostaviti razlika između imovine pripadnika okupatora, a to se ponajprije odnosilo na Nijemce čija je imovina bila konfiscirana samom konstatacijom o pripadništvu neprijateljskoj zemlji odnosno narodu. Za tzv. suradnike okupatora nastojalo se uspostaviti načelo osobne odgovornosti, te je slijedom toga tek nakon presude o kolaboraciji vojnog ili narodnog suda kao kaznena mjera izvršena konfiskacija imovine. Presude su izricane u ratnim uvjetima i neposrednim poratnim prilikama na temelju propisa i kriterija koji su u njih ugrađivani u skladu sa navedenim idejnim opredjeljenjima Komunističke partije Jugoslavije, što upućuje na njihovo revolucionarno, a ne građanskopravno utemeljenje.⁹⁴ Konfiskacija imovine, zajedno sa sekvestrima i oduzimanjem ratne dobiti obuhvatila je preko 80% industrije, odlučujući dio bankarstva, te skoro cijelu trgovinu na veliko. Osim konfiskacije provedene su i mjere sekvestracije, tj. privremeno oduzimanje i upravljanje imovinom. Neposredno po završetku rata počela se primjenjivati eksproprijacija, tj. oduzimanje određene imovine uz naknadu. Ustav FNRJ iz 1946. stvorio je pravnu podlogu za nacionalizaciju, tj. podržavljenje raznih vrsta privatnog vlasništva.⁹⁵

⁹² Tomislav Anić, „Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/ Jugoslaviji 1944. – 1946.“ Hrvatski institut za povijest, Zagreb (2007), 27-28.

⁹³ Marijan Maticka, „Promjene vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju (1945.-1948.“, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000.), 297.

⁹⁴ Marijan Maticka, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948.)“, Zavod za Hrvatsku povijest Vol. 25 – Zagreb (1992.), 124.

⁹⁵ Maticka, 125.

3.1. Zakonske odredbe u vezi s vlasništvom tijekom Drugog svjetskog rata

Već na početku rata KPJ je donijela plan za stvaranje općenarodne imovine, što joj je ustvari trebalo poslužiti za izgradnju temelja političke moći. Donošenjem Fočanskih propisa u veljači 1942. određeno je da se sva imovina Kraljevine Jugoslavije na oslobođenim područjima proglasi narodnom, a imovina „narodnih neprijatelja“ na osnovi presuda vojnih sudova konfiscira i daje na upravljanje NOO-ima. Na mjestima gdje NOO-i nisu bili osnovani, imovinom su raspolagale vojne vlasti. Narodnooslobodilački odbori kao tijela narodne vlasti vršili su zapljenu i konfiskaciju cjelokupne imovine „narodnih neprijatelja“ : ustaša, špijuna, izdajnika, itd. kad o tome vojne vlasti ili sudovi donesu rješenje na osnovi prijedloga NOO-a ili po svojoj dužnosti.⁹⁶

Predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije je u razdoblju između drugog zasjedanja u studenome 1943. i trećega zasjedanja plenuma u kolovozu 1945. donijelo veći broj propisa koji su neposredno utjecali na vlasničke odnose. Jedna od najdalekosežnijih odluka bila je *Odluka o prijelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile*. Predsjedništvo je tu odluku usvojilo 21. studenog 1944. godine. Odlukom je utvrđeno da u državno vlasništvo prelazi sva imovina Njemačkog Reicha i njegovih državljana koja se nalazila na prostoru Jugoslavije, te imovina osoba njemačke narodnosti. Izuzeta je bila samo imovina Nijemaca koji su se borili u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskim jedinicama, odnosno onih koji su bili podanici neutralnih država i nisu pokazali neprijateljstvo prema oslobodilačkom ratu u Jugoslaviji. Određeno je da u državno vlasništvo prelazi i sva imovina ratnih zločinaca bez obzira na njihovo državljanstvo, te sva imovina osoba koje su presudom vojnih ili civilnih sudova bile osuđene na gubitak imovine u korist države. Država je preuzela i imovinu odsutnih osoba, tj. onih koji su tijekom rata prisilno odvedeni od strane neprijatelja ili su sami pobjegli. Ta imovina tada još nije mijenjala vlasnika, već je ona prvotno prešla u ruke Državne uprave narodnih dobara koja je njome upravljala sve do donošenja konačnog rješenja o takvoj imovini. Imovina koja je pod pritiskom okupatorskih vlasti promijenila vlasnika i došla u posjed trećih lica, također je prešla pod sekvestar države.⁹⁷ Odluka je veoma detaljno odredila što se smatra imovinom. Pod imovinom u smislu Odluke smatrana su nepokretna dobra, pokretna dobra, zemljišni posjedi, kuće, namještaj, šume, rudarska prava, poduzeća sa svim društvima, udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, razna platežna sredstva, potraživanja, sudjelovanja u poduzećima i radnjama, autorska prava, prava industrijskog vlasništva. Ovako široko određenje onoga što se smatra imovinom nije moglo mimoići niti jedan oblik vlasništva.⁹⁸ Cilj podržavljenja i sekvestracije imovine bio je osigurati maksimalno iskorištavanje te imovine za plansku proizvodnju radi što brže i uspješne pobjede u oslobodilačkom ratu i stvaranja uslova za uspješnu ekonomsku obnovu i izgradnju Jugoslavije kao cjeline i svih njenih federalnih jedinica. Prelaskom imovine u državno vlasništvo prestalo je pravo raspolaganja dotadašnjih vlasnika. Odlučeno je da se smatraju nevažećim i svi postupci u svezi imovine određene za podržavljenje koje su izvršene poslije donošenja Odluke kao i u razdoblju od 6. travnja 1941. do donošenja Odluke.⁹⁹ Sva imovina za koju je do donošenja ove Odluke postojala presuda građanskih sudova, vojnih sudova ili je već prešla u državno vlasništvo, pod državnu upravu ili sekvestar u pojedinim federalnim

⁹⁶ Anić, 31-32.

⁹⁷ Maticka, 126.

⁹⁸ Anić, 34.

⁹⁹ Maticka, 126.-127.

jedinicama DFJ, stavljala se pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara kod Povjereništva za trgovinu i industriju. Sve ove odredbe odnosile su se na imovinu koju je povjereništvo za trgovinu i industriju označilo imovinom općeg državnog značaja. U onim slučajevima u kojima nije došlo do presude ili nije pokrenut postupak protiv vlasnika, privremeni prijelaz imovine pod upravu Državne uprave narodnih dobara predlagali su Državna ili Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora ili njegovih pomagača (dalje ZKRZ). Navedene komisije pokretale su postupak na građanskim ili vojnim sudovima.¹⁰⁰

Prema Upuststvima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina ili njegovih okupatora od 22. veljače 1945. godine uz utvrđivanje ratnih zločina i iz njih proizašle štete, ZKRZ je bila dužna pronalaziti i ustanovljivati imovinu ratnih zločinaca i njihovih pomagača, te stavljati prijedloge za privremeni prijelaz tako pronađene imovine pod upravu i nadzor Državne uprave nadzornih dobara ili njenih federalnih tijela Zemaljske uprave narodnih dobara. *Uredbom o vojnim sudovima od 24. svibnja 1944.* i *Odlukom o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 24. travnja 1945.* definirano je koje se osobe smatraju ratnim zločincima i koje se radnje smatraju zločinom i prijestupom. Pod pojmom ratnog zločinca *Uredbom o vojnim sudovima* smatrani su oni građani Jugoslavije, okupatorskih ili drugih zemalja, koji su bili pokretači, organizatori, nalogodavci, pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, te svi pojedini posjednici imanja i poduzeća u Jugoslaviji, okupatorskim i drugim zemljama, koji su nečovječno eksploatirali radnu snagu na prisilni rad odvedenih ljudi. Zločinom i prijestupom prema *Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj* smatrala se svaka suradnja s okupatorom ili njegovim pomagačima, sudjelovanje u akcijama i propagandi u korist okupatora ili njegovih pomagača širenjem nacionalne, vjerske ili rasne netrpeljivosti i unošenjem defetizma u narodne redove, kako prije sloma Jugoslavije u cilju ubrzanja kapitulacije tako i poslije njega u svrhu slabljenja otporne snage naroda u narodno oslobodilačkoj borbi, svako održavanje prisnih i prijateljskih odnosa sa pripadnicima okupatorske vojske i vlasti, izravno ili neizravno otimanje imovine osoba progonjenih po okupatoru i njegovim pomagačima, služenje u činovničkom aparatu na mjestu naročito važnom za okupatora ili njegove pomagače, kao i istodobno vršenje više javnih ili privatnih službi naročitim pogodovanjem u bilo kojem obliku, dobrovoljno privredno pomaganje okupatora i njegovih pomagača, svako djelovanje, koje je išlo za tim.¹⁰¹

Prema Uputstvima Zemaljske komisije ZAVNOH-a za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača o stavljanju prijedloga za privremeni prijelaz neprijateljske imovine pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara od 22. veljače 1945. godine. Pod ingerenciju Državne uprave narodnih dobara na osnovu prijedloga ZKRZ-a dolazilo je u slučajevima kada je proces protiv ratnog zločinca ili pomagača pokrenut, ali još nije donesena presuda. Državna uprava narodnih dobara je preko svojih područnih tijela u federalnim jedinicama imala je zadatak utvrditi svu pokretnu i nepokretnu imovinu ratnih zločinaca i njihovih pomagača. Takva je imovina prelazila u državno vlasništvo isključivo na temelju sudske odluke. Prijelazom imovine u vlasništvo države ili pod njezinu upravu, automatski je prestajalo pravo raspolaganja dotadašnjih vlasnika.¹⁰²

Predsjedništvo ZAVNOH-a je na sjednici 18. svibnja 1944. donijelo odluku o osnivanju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača kako bi se utvrdilo tko je na području Hrvatske u vrijeme rata počinio zločin protiv interesa naroda. Ratne zločine, prema donesenoj Odluci o ustanovljenju ZKRZ od 18. svibnja 1944. počinili

¹⁰⁰ Anić, 35.

¹⁰¹ Anić, 35.

¹⁰² Anić, 36.

su oni koji su na bilo koji način prisiljavali ili pozivali narod da okupatoru ili njegovim pomagačima dade sredstva za njihove bojne pohode protiv Narodnooslobodilačke vojske ili saveznika, a naročito oni, koji su bez osobite opasnosti po sebe i svoje dobrovoljno neprijatelju stavili na raspolaganje ili preuredili svoja industrijska i druga postrojenja za ratne svrhe u korist okupatora i njihovih pomagača. Djela citirana u četvrtom stavku članka 3. navedene odluke kažnjavana su smrću, osim u nekim slučajevima prisilnim radom i gubitkom građanskih prava, proglašavanjem neprijatelja naroda ili konfiskacijom imovine. Suđenje je provodila sama Zemaljska komisija ili je za to delegirala narodni okružni sud iz mjesta gdje je djelo počinjeno.¹⁰³

3.2. Konfiskacija tijekom rata

Konfiskacija je označavala zapljenu imovine narodnih neprijatelja na temelju presude ili rješenja sudova. Odluku o konfiskaciji imovine mogli su donositi vojni sudovi i sudovi Narodnooslobodilačkih odbora. Narodnim neprijateljima, čija imovina podliježe konfiskaciji prema Uputama ZAVNOH-a i Glavnog štaba NOV-a, te partizanskih odreda Hrvatske o postupku prilikom rekvizicije i konfiskacije od 2. kolovoza 1943. godine smatrani su svi protivnici NOB-a (ustaše, četnici, bijela garda i dr.). Prema uputama narodnim neprijateljima nisu se smatrali građani koji su bili zavedeni bilo od okupatora ili od ustaša, bilo od izdajničkih četničkih oficira, a koji se pridruže Narodno-oslobodilačkoj vojsci. U Uputi od 2. kolovoza 1943. navedeno je kako se ne može konfiscirati imovina porodici koja je pobjegla iz straha, a nitko od njenih članova nije narodni neprijatelj. Imovinu takve porodice Narodno-oslobodilački odbori uzimaju pod svoju upravu, te je daju na privremeno korištenje prognanicima, izbjeglicama i sirotinji, te Narodno-oslobodilačkoj vojsci, dok se porodica koja je posjedovala imovinu ne povrati na svoj posjed. U prvoj etapi najveći broj konfiskacija odnosio se na seljačka gazdinstva. Postupak konfiskacije imovine narodnih neprijatelja najčešće su započinjali Narodnooslobodilački odbori, i to općinski i kotarski. Na temelju izvještaja NOO-a, vojni su sudovi izricali presude o zapljenu imovine. Odluku o konfiskaciji imovine 1943. godine mogli su donositi isključivo vojni sudovi. U onim slučajevima kada vojne vlasti nisu provodile konfiskaciju imovine proces je prelazio u nadležnost okružnih NOO-a, koji su na osnovu presude vojne vlasti s potrebnim spisima određivale koji će NOO provesti i odrediti potrebne mjere za provođenje konfiskacije. U slučaju da okružni NOO nije bio izabran otpravak presude dostavljao se najvišem NOO-u.¹⁰⁴ Prilikom provođenja konfiskacije u slučaju potrebe tijela NOO-a mogla su zatražiti sudjelovanje partizanske straže ili najbližeg partizanskog odreda. Kada su konfiskaciju provodile vojne vlasti, pozvani su predstavnici NOO-a, a ako to nije bilo moguće, onda dvije civilne osobe kao svjedoci, i jedni i drugi morali su biti supotpisnici zapisnika. Konfiscirana imovina postajala je narodnim vlasništvom i ulazila je u Narodnooslobodilački fond, što je značilo da njome upravlja NOO, a vojne vlasti su iz Fonda imale pravo uzimati sve što im je potrebno za uspješnu borbu protiv okupatora. Tijekom rata razlikovale su se dvije vrste konfiskacije, djelomična i potpuna. Djelomičnom konfiskacijom smatrala se ona pod koju potpadaju svi oni kod kojih je jedan član obitelji svojim djelovanjem obilježen kao „narodni neprijatelj“, a ostali nisu. U tom

¹⁰³ AniĆ, 37

¹⁰⁴ AniĆ, 38.

slučaju do zaplijene imovine dolazilo je samo kod onog pojedinca koji je proglašen „narodnim neprijateljem“, a imovina ostalih članova obitelji nije se dirala. Potpunom konfiskacijom dolazilo je do zapljene cjelokupne imovine, a u tom slučaju svi članovi obitelji morali su biti proglašeni „narodnim neprijateljima“. Konfiskacija se odnosila na sva imovinska prava. Vlast koja pokreće postupak po djelima za koja zakoni predviđaju kaznu konfiskacije bila je dužna pribaviti podatke o cjelokupnoj imovini osobe protiv koje pokreće postupak.¹⁰⁵

3.3. Zakonske odredbe o privrednoj suradnji s neprijateljem

Revolucionarno zakonodavstvo je tri puta normiralo djelo privredne suradnje s neprijateljem. Prvo u Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 24. travnja 1945., članak 2. točke 1. i 7., u Zakonu o biračkim spiskovima od 11. kolovoza 1945., članak 4. točka 6. i u Zakonu o krivičnim djelima protiv naroda i države od 15. kolovoza 1945., članak 10. U interpretativnom smislu često se radila distinkcija između materijalne i psihološke strane krivičnog djela privredne suradnje s neprijateljem. Materijalnom stranom krivičnog djela privredne suradnje smatrano je stavljanje na raspolaganje privrednog poduzeća neprijatelju, kao i stručne spreme čime se jačala njegova ekonomska snaga i ratni potencijal za vrijeme rata. Težina je bila u činjenici što je krivično djelo izvršeno za vrijeme rata. Kod psihološke strane krivičnog djela privredne suradnje postojala je odredba o stupnju dobrovoljnosti. Upravo se dobrovoljnost tretirala kao preduvjet za krivnju, a ta se dobrovoljnost često gradirala pri izricanju presuda s obzirom na samo djelovanje optuženika ili pak njegove obitelji tijekom rata. Stranim državljanima presude su izricane na osnovi Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države od 15. kolovoza 1945., dok je domaćim državljanima koji su bili u službi stranih poduzeća presuđivano i prema Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 24. travnja 1945., te Zakonu o biračkim spiskovima od 1. kolovoza 1945. godine.¹⁰⁶ Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj u pravilu je bila korištena pri izricanju presuda domaćim državljanima koji su bili u službi stranih poduzeća. Prema Odluci, kažnjavala se svaka suradnja s okupatorom ili njegovim pomagačima. Kao oblici takvih suradnji smatraju se politička, propagandna, kulturna, umjetnička, privredna, administrativna i druga suradnja s okupatorom i domaćim izdajicama. Odluka je navodila kako se zločinom i prijestupom smatra dobrovoljno privredno pomaganje okupatora i njegovih pomagača, stavljanje vlastitog privrednog poduzeća u službu okupatora, važniji rad u privrednoj organizaciji odnosno poduzeću koje koristi okupatoru i vršenje dobava za račun okupatora. Članak 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države krivim je smatrao sve osobe koje su za vrijeme rata privredno surađivale s neprijateljem ili okupatorom, koje su svoja industrijska, trgovačka, transportna ili druga poduzeća, te svoju stručnu spremu stavile na raspolaganje neprijatelju za svrhe proizvodnje odnosno same su proizvodile predmete koji su jačali ekonomsku snagu i ratni potencijal neprijatelja. Pod ovaj zakon su potpadali svi oni čija je suradnja s neprijateljem sadržavala naročito teške oblike eksploatacije i pritiska na radnike uz pomoć okupatorskih vlasti, a bili su kažnjavani lišenjem slobode s prisilnim radom do 10 godina i konfiskacijom imovine. Uz

¹⁰⁵ Anić, 39.

¹⁰⁶ Anić, 39.

izvršioce, istim su se člankom kažnjavali i članovi upravnih tijela, pravne osobe, njihovi opunomoćenici i službenici koji su upravljali poslovanjem poduzeća ako nisu dokazali da je djelo učinjeno unatoč njihovu protivljenju ili bez njihova znanja. Također su se kažnjavale i osobe koje su bile članovi nadzornih odbora u poduzećima i kao takve sudjelovale su u donošenju odluka iz kojih je proizlazila privredna suradnja s neprijateljem. U odmjeravanju kazne nije bila nužna volja izvršioca, odnosno da djelo započinje na vlastitu inicijativu okrivljenika. Po zakonodavcu volja je postojala već samim činom prihvatanja i odobravanja poslovnog angažmana za vrijeme rata. Nije se radilo o postojanju ili nepostojanju elemenata dobrovoljnosti, nego o većem ili manjem stupnju dobrovoljnosti.¹⁰⁷

3.4. Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj

Uputstvo za provedbu Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj:

I.

1. Obilježje krivičnih djela u smislu Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj sadržani su u stavu 1. članka prve spomenute Odluke.

U članku 2. Odluke spomenuti su najtipičniji oblici slučajeva krivičnih djela iz člana 1. Odluke. Time nisu bila iscrpljena sva djela, pa se ne isključuje da postojanje i drugih djela koja nisu nabrojana tu, a koja bi u pojedinim slučajevima imala obilježja krivičnih djela u smislu stava 1. članka 1. Odluke (članak 2. točka 9. Odluke).

Odluka se odnosi kako na već izvršena djela, tako i na djela koja bi se u buduće izvršila. 2. Kod izricanja kazne djelomičnom konfiskacijom imovine, može se izreći djelomična konfiskacija u diobenom razmjeru prema cjelokupnoj imovini (npr. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{3}{4}$, itd.) ili se pak mogu označiti određeni predmeti (npr. stanovita kuća, stanovita zemlja, stanovito blago: 20 ovaca, 2 konja, itd.)

(Ovaj je stavak stavljen van snage, člankom 9. Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. broj 36.).

3. Na konfiskaciju imovine osudit će se u prvom redu one osobe, koje su uslijed ili u vezi nečasnog držanja za vrijeme okupacije stekla imovinu. To su ratni bogataši, špekulanti, crnoburzijanci, dobavljači okupatorske vojske, kao i oni koji su za vrijeme okupacije stekli imovinu izravnim i neizravnim razgrabljivanjem imovine osoba progonjenih od okupatora ili njegovih pomagača (članak 2. točka 4. Odluke). Na konfiskaciju imovine mogle su biti osuđene i osobe optužene za ostala krivična djela iz ove Odluke, osobito ako im je njihovo ekonomsko stanje, odnosno imovinske prilike omogućile njihov nečasni rad. Takvim osobama treba, oduzimanjem ekonomske baze, spriječiti mogućnost daljnjeg takvog rada.

4. Kaznom izгона kaznit će se tada, kad bi osuđenikov daljnji boravak u tom mjestu ili području bio štetan po javne interese. Taj izgon može uslijediti iz pojedinog mjesta, kraja ili područja.

¹⁰⁷ AniĆ, 40.-41.

II.

1. Krivični progon po Odluci o zaštiti nacionalne časti dan je Javnom tužiocu. Ukoliko sud nacionalne časti primi neposredno prijavu, ustupit će je Javnom tužiocu na prijedlog. Sve vlasti, a napose Komisije za ratne zločine, Odjeljenja zaštite naroda (OZNA), Odjeli unutrašnje uprave NOO-a i redovni narodni sudovi dužni su, čim saznaju za djelo koje je kažnjivo po ovoj Odluci, dostaviti prijavu sa svim spisima bez odlaganja nadležnom Javnom tužiocu radi postupka (članak 12. Odluke). Samo se po sebi razumije da je dužnost svakog pojedinog rodoljuba da izvijesti Javnog tužioca o pojedinim slučajevima krivičnih djela kažnjivih po Odluci o zaštiti nacionalne časti.

2. Čim Javni tužilac pokrene krivični progon protiv izvjesne osobe, on će odmah obavijestiti okružnu upravu narodnih dobara, a gdje ova još nije osnovana, okružni NOO (Upravni odjel), s upozorenjem da je pokrenut postupak za krivično djelo koje može imati za posljedicu konfiskaciju imovine. Okružni NOO (Upravni odjel) poduzet će shodno za osiguranje imovine prijavljenika, dok sud ne donese svoju odluku. Kod postojanja nekretnina ili prava, za koja su osnovane zemljišne ili ovima odgovarajuće (npr. rudne, pomorske) knjige, predložiti će, da se u tim knjigama zabilježi pokretanje postupka, a tako isto kod trgovačkih tvrtki, patenata, itd. u odnosnim registrima.

(Ovaj je stav stavljen van snage člankom 12. stavka 2. Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. broj 36.).

3. U slučajevima kad je za presuđivanje krivica iz ove Odluke nadležan vojni sud (članak 6. stavak 2. Odluke) sud nacionalne časti ustupit će cijeli predmet vojnom sudu, čim je ustanovio svoju nadležnost. Vojni sud suditi će takvim osobama po postojećim propisima za vojne sudove. Obratno, kad vojni sudovi u postupku utvrde, da se radi o krivičnom djelu kažnjivom po Odluci o zaštiti nacionalne časti, ustupit će dotični predmet na nadležnost Javnom tužiocu.

4. Okrivljenik ima pravo na branitelja. Sud će u svim slučajevima kad smatra da se u djelu okrivljenika stječu obilježja zločina, reda radi postaviti branitelja, ukoliko ga okrivljenik sam ne izabere. U slučaju da se postupak vodi protiv osobe koja je pobjegla ili je van dohvata naših vlasti (članak 11. Odluke), sud je dužan postaviti branitelja po službenoj dužnosti, ako mu ga ne izabere njegova najbliža rodbina. Branitelj može biti svaka punoljetna osoba koja je prikladna, osobito po svojim moralnim osobinama, ako ju sud ne odbije iz opravdanih razloga.

5. Pretres pred sudom nacionalne časti je javan, osim u slučaju kad sud javnost isključi iz obzira javnog interesa i morala.

6. Zapisnik sastavljen kod suca istražitelja potpisuju sudac istražitelj i okrivljenik, odnosno svjedok (vještak) i zapisničar, a zapisnik o glavnom pretresu, te zapisnik vijećanja potpisuju predsjednik, tajnik vijeća i zapisničar. Ukoliko je pri vijećanju bilo odvojenih glasova, oni će se zajednički utvrditi sa kratkim razlozima, radi kojih je član vijeća odvojeno glasovao.

7. Sud izriče presudu na osnovu svog slobodnog sudačkog uvjerenja. Nema mjesta izricanju uvjetne kazne.

8. Kako su presude suda nacionalne časti odmah pravomoćne i izvršne, sud će odmah pristupiti njihovoj pismenoj izradi. Sud nacionalne časti dužan je otpравak presude, osim strankama, dostaviti i:

a) nadležnom okružnom narodnom sudu radi izvršenja kazne prisilnog rada. Sud nacionalne časti uputit će istovremeno osuđenika tom okružnom sudu. Okružni narodni sudovi u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Istri uputit će odmah osuđenike sudova nacionalne časti u logor „Vrana“ kod Biograda na moru ; okružni narodni sudovi na području oblasnog NOO-a Osijek u logor „Bohn“ kod Vinkovaca, a oni na ostalom području u logor Stara Gradiška;

b) okružnom NOO-u (Upravnom odjelu) radi izvršenja konfiskacije, ako je presudom izrečena. Okružni NOO (Upravni odjel) ishudit će također i prijenose vlasništva odnosno prava u javnim knjigama ili registrima na ime države;

(Slovo b) ovog stavka stavljeno je van snage člankom 15., 16. i 24. Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. broj 36.).

c) pretpostavljenom starješini osuđenika radi izvršenja kazne gubitka nacionalne časti, ukoliko je osuđenik državni, samoupravni ili javni službenik, a osuđen je takvom kaznom;

d) nadležnom odjelu okružnog NOO-a, odnosno drugim nadležnim vlastima radi izvršenja kazne gubitka nacionalne časti odnosno kazne izгона;

e) Ministarstvu pravosuđa.

Sud nacionalne časti dostavit će Upravnom odjelu kotarskog NOO-a, gdje je osuđenik zavičajan (prijavljen), izvod iz svoje osude. On će nadzirati izvršenje kazne gubitka nacionalne časti s obzirom na javna prava koja je dosada osuđenik vršio (sposobnost da bira i da bude biran, pravo slobode govora, štampe, zbora, dogovora i udruživanja, itd.).

Otpравak presude će se, osim ukoliko to ne isključuju osobito važni razlozi, dostaviti kotarskom NOO-u u mjestu gdje je izvršeno kazneno djelo, kako bi NOO presudu objavio narodu na prikladan način, a ako je to pogodno i u dnevnoj štampi.

9. Okružni NOO, na području u kojem se vrši suđenje, stavit će sudu nacionalne časti na raspolaganje sva materijalna sredstva.

10. U pogledu sudske administracije sudova nacionalne časti važe postojeći propisi za rad narodnih sudova.

11. Sudovi nacionalne časti dužni su voditi upisnik i popis osuđenika, u koji se unose: oznaka spisa, ime i prezime, prebivalište, zanimanje, starost osuđenika, kratak opis djela, te izrečena kazna.

12. Izvršenje novčanih kazni provode Upravni odjeli okružnih NOO-a ili onog kotarskog NOO-a koji okružni NOO-i ovlaste.

Novčane kazne uplaćuju se Financijskom odjelu okružnih NOO-a, koji su dužni otvoriti posebne račune uplaćenih novčanih kazni, te o svakoj uplati obavijestiti okružni narodni sud.

Na kraju: potpis ministra pravosuđa Dušana Brkića, te broj dokumenta (955/45) i datum izdavanja ovog uputstva (9. svibanj 1945.).¹⁰⁸

¹⁰⁸ „Uputstvo za provedbu Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj“, *Narodne novine*, br. 3., god. 1., Zagreb, 10. kolovoz 1945.

3.5. Suzbijanje ratnog profiterstva

Veći broj zakonskih propisa uređivao je raznovrsne pojave poslijeratnih prilika: borbu protiv crne burze, šverca, špekulacije, sabotaze, zatim postupanje s napuštenom i otuđenom imovinom, itd. Takvi propisi su redovito imali oštre kaznene odredbe i gotovo je uvijek bila predviđena i konfiskacija imovine u korist države odnosno uspostavljala se državna uprava nad takvom imovinom. Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze Predsjedništvo AVNOJ-a razmatralo je i usvojilo na sjednici održanoj 23. svibnja 1945. godine. Za prekršitelje su bile predviđene četiri vrste kazni: novčana kazna, prinudni rad od jednog mjeseca do deset godina, konfiskacija jednog dijela ili čitave imovine osuđene osobe, te smrtna kazna. Novčana kazna može se izreći zajedno sa kaznom o prisilnom radu, a kazna konfiskacije zajedno sa prisilnim radom i smrtnom kaznom. Sa konfisciranom imovinom postupalo se u skladu s Odlukom AVNOJ-a od 21. studenog 1944., tj. imovina je postajala državnim vlasništvom. Promjene u vlasničkim odnosima izazvao je i Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije koji je usvojen na sjednici Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije 24. svibnja 1945. godine. Utvrđeno je da se ratnom dobiti smatra onaj višak (uvećanje) imovine, u ma kom obliku on bio, koji je na dan 9. svibnja 1945. imalo pravno ili fizičko lice preko imovine koju je to lice posjedovalo 6. travnja 1941. godine, a koji višak potiče iz privredne ili druge djelatnosti vršene za vrijeme rata uz iskorištavanje izuzetnih ratnih prilika i bijede naroda, te prelazi normalnu dobit koju bi to lice moglo steći u normalnim uvjetima privređivanja, a u svojoj ukupnoj vrijednosti iznosi više od 25.000 dinara DFJ. Ratnom dobiti smatrao se i dio tako stečene imovine koji je utrošen za investicije, popravke šteta, korišten za otplatu dugova učinjenih prije 6. travnja 1941., predan u naslijeđe ili dobiven kao miraz. Visinu ratne dobiti utvrđivala je komisija narodnog odbora koja je imala posebno porezno odjeljenje za takve slučajeve. Ratna dobit oduzimala se u cijelom iznosu u korist fonda za pomaganje nastradalih krajeva i žrtava rata. Ratni dobitnik imao je pravo žalbe više stupanjskoj komisiji. Međutim ratni dobitnik koji u redovnom roku nije podnio prijavu o ratnoj dobiti plaćao je posebnu kaznu od 15% ili od 30% utvrđene ratne dobiti, ako se nije odazvao ni na pismeni poziv za prijavu ratne dobiti. Visinu ratne dobiti komisije su utvrđivale slobodnom procjenom na temelju prijave i prikupljenih podataka.¹⁰⁹ Zakon o postupanju sa imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača, usvojen je na sjednici AVNOJ-a 24. svibnja 1945. godine. Imovina se vraćala prijašnjim vlasnicima, ali pod uvjetom da nisu surađivali sa okupatorima i njihovim pomagačima, bez obzira na odnose i prava trenutačnih posjednika imovine. Oni su bili dužni takvu imovinu prijaviti i predati Državnoj upravi narodnih dobara. Povratak imovine ostvarivao se zahtjevom sudskim organima. Pravo na podnošenje zahtjeva imali su i nasljednici umrlog ili nestalog vlasnika. Do preuzimanja vlasništva, imovinom je upravljala Državna uprava narodnih dobara. Predviđao se povrat svih vrsta imovine, pokretne i nepokretne. Bilo predviđeno i vraćanje rudarskih prava, ali poslije diskusije o prijedlogu zakona ona su izuzeta od povrata i država je zadržala upravu nad njima. Zakon je utvrdio da prilikom predaje imovine rođacima sud treba voditi brigu o „razlozima pravičnosti prema stradaloj porodici kao i interesima narodne privrede u duhu člana 5. Odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine, te će u slučaju da je imovina velika, ustupiti na upravu samo jedan dio imovine kako ne bi došlo do nezaslužnog gomilanja bogatstva u rukama osoba kojima se imovina predaje na upravu“. Time je ograničeno pravo nasljeđivanja, a sve u korist državnog vlasništva. Zakon o zaštiti narodnih dobara i njihovom upravljanju Predsjedništvo AVNOJ-a

¹⁰⁹ Matićka, 129.-131.

prihvatilo je na sjednici održanoj 24. svibnja 1945. Namjera zakonodavca bila je spriječiti neodgovorno razvlačenje podržavljene imovine i uspostaviti točne podatke o državnoj imovini kod Državne uprave narodnih dobara i Zemaljskih uprava narodnih dobara. Zakon je ponajprije uređivao zaštitu i upravljanje imovinom koja je prešla u državno vlasništvo Odlukom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine. Utvrđuje se da ta imovina kao i imovina koja je na osnovu drugih zakona prešla u državno vlasništvo „postaje narodna imovina na čiju svojinu pravo države nezastarivo“. U zakonu su nabrojane dužnosti odgovornih osoba za neposredno upravljanje takvom imovinom. Utvrđene su i kazne za kršenje tih odredbi kao i slučajevi protupravnog korištenja državne imovine.¹¹⁰

3.6. Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije

Jedan od najznačajnijih zakona u području mijenjanja vlasničkih odnosa bio je *Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije*. Predsjedništvo AVNOJ-a usvojilo ga je na sjednici održanoj 9. lipnja 1945. godine.¹¹¹ Zakon o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije odnosio se ne samo na konfiskaciju imovine ratnih zločinaca, nego i na izricanje kazne konfiskacije svima onima koji su prema osnovama drugih zakona kao kaznenu mjeru izricali mjeru konfiskacije. Prijedlog Zakonodavnog odbora imao je pet bitnih obilježja: 1) utvrđenje jednoobraznosti u postupku konfiskacije; 2) zakonom se željelo da sva konfiscirana imovina prijeđe u vlasništvo države; 3) utvrđivanje postupka konfiskacije izvršavale su i provodile upravne vlasti, redovni sudovi, vojni sudovi i sudovi za zaštitu nacionalne časti; 4) zaštitu prava nevinih osoba iz porodice i osiguranje trećih lica koja su imala potraživanja prema konfisciranoj imovini; 5) konfisciranom su imovinom raspolagale zemaljske uprave narodnih dobara, a najvećim poduzećima Državna uprava narodnih dobara.¹¹² Konfiskacija imovine određena je u zakonu kao prinudno oduzimanje bez naknade u korist države cjelokupne imovine (potpuna konfiskacija) ili točno određenog djela imovine (djelomična konfiskacija) koja je osobna svojina ili osobni udio u zajedničkoj imovini sa drugim osobama. Sekvestracija je definirana kao privremeno oduzimanje i stavljanje pod kontrolu državne uprave imovine koja može doći pod udar konfiskacije, a u cilju osiguravanja dotične imovine i zaštite javnih interesa. Određeno je da se konfiskacija imovine može odrediti isključivo u slučajevima predviđenima zakonima. Za organe koji su ovlašteni izricati konfiskaciju odabrana je široka formulacija, tj. govori se o vlastima koje su za to određene zakonom. Prijedlog da to mogu biti samo redoviti sudovi odbačen je kao suviše uski, odnosno ograničavajući, napose i stoga što je već nekim zakonskim propisima (npr. kod kažnjavanja špekulacije) određeno je da konfiskaciju propisuju i neki drugi organi. Utvrđeno je da vlast koja pokreće postupak konfiskacije treba ustanoviti i podatke o imovini koja se konfiscira. Konfiscirati se može samo imovina koja pripada osobi osuđenoj na konfiskaciju. Izričito je utvrđeno da konfiskacija zahvaća sve stvari osuđene osobe bez obzira da li se one nalaze u njegovu posjedu ili su sa svog prvobitnog mjesta odnijete u cilju sprečavanja konfiskacije. Imovina koja je određena za konfiskaciju nije se mogla prenijeti u nasljedstvo. Od konfiskacije su

¹¹⁰ Maticka, 131.-132.

¹¹¹ Maticka, 132.

¹¹² Anić, 44.

mogli biti izuzeti predmeti kućanstva kao npr. odijelo, rublje, obuća, namještaj i slično, a bili su potrebni za život osuđenog i njegove uže obitelji. Zatim su se mogli izuzeti alati potrebni za obrtnički rad, ako osuđeni nije bio od strane suda lišen prava obavljanja svoje profesije. Od konfiskacije je mogla biti izuzeta okućnica, tj. minimum zemljišnog posjeda sa živim i mrtvim inventarom, te hrana i ogrjev za osobne potrebe i potrebe članova uže obitelji. Izuzeta je i novčana suma u iznosu tromjesečne nadnice radnika u naselju gdje se konfiskacija vršila.¹¹³ Kod konfiskacije privrednih poduzeća sud je na početku postupka konfiskacije odredio osobu koja je privremeno upravljala imovinom do konačne sudske odluke, odnosno predaje konfiscirane imovine nadležnoj upravi narodnih dobara. Odluku o pravu raspolaganja nad bankama, rudnicima, industrijskim poduzećima, velikim trgovačkim radnjama ili velikim posjedima od općega privrednog značenja donosila je Državna uprava narodnih dobara. Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije iz lipnja 1945. propisivao je kako su kotarski narodni odbori dužni u roku od 90 dana nakon donošenja Zakona dostaviti kotarskom sudu točan popis nepokretne imovine onih ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja koji su u toku rata strijeljani, ubijeni, poginuli ili pobjegli, a kojima imovina ili uopće nije bila konfiscirana jer se nije do nje moglo doći ili je bila konfiscirana samo pokretna imovina ili samo dio te imovine. U svim navedenim slučajevima kotarski sud Zakonom je imao pravo bez obzira raspolaze li ili ne presudom po kojoj su takve osobe bile osuđene, smatrati presudu izvršnom u cjelini, što je značilo pravo donošenja odluke o konfiskaciji cjelokupne imovine i upis prava države na konfisciranu nepokretnu imovinu. Postupak provođenja konfiskacije bio je hitan.¹¹⁴ Zakon je propisao i postupak izvršenja konfiskacije imovine osoba njemačke narodnosti i podanosti Trećeg Reicha kojima je imovina bila oduzeta. Odlukom AVNOJ-a od 21. studenog 1944. Odluke o konfiskaciji te imovine donosile su kotarske komisije koje je postavljao kotarski narodni odbor. Protiv odluke bila je dozvoljena žalba okružnoj komisiji odnosno predsjedništvu zemaljskog zakonodavnog tijela. Njihovo rješenje odmah je postajalo izvršno. Određeno je da su kotarski narodni odbori dužni u roku od 30 dana po donošenju zakona dostaviti kotarskom sudu popis nepokretne imovine ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja koji su tijekom rata streljani, ubijeni, poginuli ili pobjegli, a kojima imovina nije konfiscirana ili je konfiscirana samo djelomice. U takvim slučajevima sud treba naknadno uspostaviti odluke o konfiskaciji cjelokupne imovine. Konfiscirana imovina prelazila je u državno vlasništvo sa svojim aktivom i pasivom. Ako bi se presuda o konfiskaciji poništila, imovina se morala vratiti. Ona imovina koju nije bilo moguće vratiti (imovina u naturi) nadoknađivala se vlasniku u novcu. Sud koji je izricao kaznu djelomične konfiskacije morao je točno označiti koja se imovina konfiscira. Nije bilo dovoljno odrediti dijelove (npr. polovica, jedna petina, itd.). Država je stjecala pravo vlasništva, pravosnažnošću presude. Konfisciranom imovinom raspolagale su Zemaljske uprave narodnih dobara, a tek iznimno, kada se radilo o velikim poduzećima i dobrima, imovinu je preuzimala Državna uprava narodnih dobara. (vidjeti Prilog 1)¹¹⁵

¹¹³ Maticka, 133.-134.

¹¹⁴ AniĆ, 45.-46.

¹¹⁵ Maticka, 134.

3.7. Sekvestar

Stavljanje imovine pod sekvestar značilo je u pravnom smislu privremenu i preventivnu mjeru oduzimanja imovine vlasniku od strane izvršnih tijela vlasti do donošenja sudske odluke. Sekvestirala se sva ona imovina za koju nije bila donesena odluka o konfiskaciji zbog toga što postupak nije pokrenut ili je bio u tijeku, a zbog, kako je definirao zakon „postojanja opasnosti od otuđenja, opterećenja, oštećenja ili umanjenja vrijednosti imovine“. U većini slučajeva sekvestirana imovina nalazila se u vlasništvu stranih poduzeća. Postupak sekvestracije najčešće je započinjao na prijedlog javnog tužitelja. Nakon toga tijela vlasti, ZUND, ZKRZ ili javni tužilac postavljali su privremenu upravu nad sekvestiranim poduzećima do odluke suda kojom se rješavalo pitanje vlasništva. Nadležna uprava narodnih dobara upravljala je imovinom do konačne odluke suda o konfiskaciji. U slučaju oslobađajuće presude imovina se po zakonu vraćala vlasniku, no to je bila odredba koja je u svojoj konačnici značila samo odgodu prelaska određene imovine u državno vlasništvo. Osuđujuće presude bile su najčešće odluke sudova ako su se odnosile na konfiskaciju. U slučaju strane imovine sud je donosio odluku o sekvestraciji, koja je na taj način predstavljala samo privremenu odgodu prelaska imovine u vlasništvo stranaca u vlasništvo države. Imovina odsutnih osoba koje su u tijeku okupacije nasilno odveli neprijatelji ili su same izbjegle, prešla je na temelju Odluke o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine 21. studenog 1944. pod Državnu upravu narodnih dobara i njome se upravljalo kao s povjerenim dobrom do konačnog rješenja o vlasništvu. Imovina koja je pod pritiskom okupacijskih vlasti prešla u vlasništvo trećih osoba također je potpala pod sekvestar države. S formalnopravnog stajališta za vrijeme do donošenja presude imovina je pripadala osobi čija je imovina dolazila pod sekvestar. Iz toga proizlazi kako ta osoba nije imala nikakve mogućnosti raspolaganja svojom imovinom, nego je samo čekala presudu kojom će ostati bez nje. Cjelokupna akumulacija potpadala je pod sekvestar što je prema riječima ministra Vlade DFJ Borisa Kidrića značilo isto što i nacionalizaciju.¹¹⁶

¹¹⁶ AniĆ, 46.-57.

3.8. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji izglasala je Privremena narodna skupština 23. kolovoza 1945. godine. Bio je to jedan od manjeg broja zakona što ih je Privremena narodna skupština usvojila jednoglasno, tj. prilikom usvajanja nije se posebnim mišljenjem izdvojila opozicija. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je prvi zakon koji je zadirao u vlasničke odnose, tj. zahtijevao promjenu vlasničkih odnosa, na temelju proizvodnog odnosa (da li netko radi na zemlji ili ne radi), a ne na osnovi odnosa prema okupatorima i domaćim izdajnicima. Dva su osnovna načela na kojima Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji gradi svoje odredbe: 1) zemlja pripada onima koji je obrađuju; 2) dodijeljeno zemljište prelazi u privatno vlasništvo osoba koje ga dobivaju. (vidjeti Priloge 2, 3 i 4.)¹¹⁷

3. 9. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije

Izbori za Ustavotvornu skupštinu održani su 11. studenog 1945. godine. Na izborima je pobijedila lista Narodnog fronta Jugoslavije koju je predvodio Josip Broz Tito. Pobjeda je značila legaliziranje potpunog utjecaja u vlasti Komunističke partije Jugoslavije. Ustavotvorna skupština sastala se 29. studenog 1945. gdje je usvojila Deklaraciju o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije proglašen je 31. siječnja 1946.¹¹⁸ Prema Ustavu, postojale su tri vrste vlasništva: državno, zadružno i privatno. Ustav iako je jamčio privatno vlasništvo i inicijativu u privredi, on je istovremeno dopuštao i mogućnost njegova ograničavanja ili eksproprijiranja. Ustavom je pružena mogućnost nacionalizacije pojedine privredne grane ili poduzeća, što je pružilo pravni temelj za nacionalizaciju privrede. Privatna imovina tako se mogla ograničiti ili eksproprijirati ako je to bilo od općeg interesa ili na osnovi zakona. Ustav je svojim društveno-ekonomskim odredbama trasirao put za prelazak preostale imovine, ponajprije velikih industrijskih poduzeća u vlasništvu stranaca u vlasništvo države. Ustav je bio osnova za donošenje Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća koji je donesen 6. prosinca 1946. godine.¹¹⁹

¹¹⁷ Maticka, 137.-139.

¹¹⁸ Maticka, 141.

¹¹⁹ AniĆ, 48.

3.10. Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća

Poslije proglašenja Ustava Ustavotvorna skupština nastavila je djelovati u istom sastavu kao Narodna skupština Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Najznačajniji zakon u području vlasničkih odnosa koji je skupština prihvatila bio je Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća. Zakon je usvojen 5. prosinca 1946. godine. Zakon je dopuštao mogućnost postojanja manjih privatnih poduzeća, a nacionalizacija zanatskih radnji nije ni predviđena. Vijeće naroda je jednoglasno usvojilo Zakon, tj. za njega je glasalo svih 124. prisutnih poslanika.¹²⁰

Zakon o nacionalizaciji bio je podijeljen u pet cjelina: Predmet i obim nacionalizacije, Naknada, Postupak, Kaznene odredbe, Završne odredbe.

a) Predmet i obim nacionalizacije

U državno vlasništvo prelazila su sva privatna privredna poduzeća općedržavnog i republikanskog značaja u ukupno 42. privredne grane. Radilo se o rudarstvu, metalurgiji, industriji nafte i njezinih derivata, prirodnih plinova, prerade ugljena, industriji željezničkog-saobraćajnog materijala, industriji alata i mašina, brodogradnji, automobilske industriji, industriji poljoprivrednih alata i mašina, metaloprerađivačkoj industriji, proizvodnji elektroenergije i plinova, vojnoj i pirotehničkoj industriji, kemijskoj industriji, grafičkoj i štamparskoj industriji, industriji cementa, industriji kože, krzna i gume, industriji tekstila, industriji građevinskog materijala, prehrambenoj industriji, industriji lijekova, bankarstvu i osiguranju, trgovini na veliko, transportu. Bila su obuhvaćena sva područja gospodarstva. Zakon je pod poduzećima općedržavnog i republičkog značaja podrazumijevao poduzeća koja su danom stupanja na snagu samog zakona kao takva proglašena ukazima Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ, odnosno prezidijima narodnih skupština republika. Pod poduzećem smatrali su se svi uređaji, stovarišta, uredi, prodavaonice, transportni uređaji, filijale i ogranci poduzeća ako su poslovali pod zajedničkom tvrtkom ili pod zajedničkom upravom do 6. travnja 1941. ili pak danom stupanja na snagu Zakona. Nacionalizacija je obuhvaćala svu pokretnu i nepokretnu imovinu, sva imovinska prava koja su pripadala poduzeću što je značilo sve patente, licence, dozvole za rad, rudarska prava, uzorke, žigove, modele, dakle sve ono što je bilo potrebno za stvaranje akumulacije i neometano funkcioniranje određenog poduzeća. Zakonom na državu odnosno državno poduzeće nisu prelazile sljedeće obveze: 1.) koje su nastale iz poslovanja izvan djelokruga samog poduzeća; 2.) koje su nastale iz poslovanja za vrijeme rata ili iz rada za neprijatelja; 3.) koje su nastale iz poslova nedopuštene špekulacije; 4) koje su bile zaračunate na prezaduženje poduzeća; 5.) koje proizlaze iz ugovora s namještenicima i članovima organa poduzeća.

b) Naknada

Zakonom o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća država se obvezala na naknadu u vrijednosti čiste aktive nacionalizirane imovine poduzeća na dan preuzimanja. U slučaju da je nacionalizirana imovina bila sekvestrirana ili na bilo koji drugi način pod državnom upravom, njezina se vrijednost utvrđivala s danom prelaska pod njezinu upravu. Vlasnici zahvaćeni nacionalizacijom obeštećivani su naknadom. Naknada se nije isplaćivala u

¹²⁰ Maticka, 142.

novcu već u državnim obveznicama. . Obveznice su glasile na donosioca. Isplatu, u gotovini, u cijelosti ili u dijelovima, mogla je odrediti samo Vlada u izuzetnim slučajevima. Kod dioničkih društava naknada se, prema Zakonu davala neposredno vlasnicima dionica ovisno o udjelu koji su imali. Zakon je spominjao samo domaća društva. Za nacionaliziranu imovinu socijalnih, humanitarnih, kulturnih i sličnih institucija nije bila predviđena nikakva naknada.

c) Postupak

Nacionalizirana poduzeća i njihovu imovinu od dotadašnjih vlasnika preuzela su pod privremenu upravu ministarstva Vlade FNRJ odnosno ministarstva vlada narodnih republika, neposredno ili preko tijela koja su sami odredili. Ministarstva ili tijela na koje je uprava prešla bili su dužni osigurati neprekidno i uredno poslovanje poduzeća do trenutka njihova prelaska pod upravu nadležnih administrativno-operativnih rukovodioca na temelju Osnovnog zakona o državnim privrednim poduzećima. Dotadašnji vlasnik je imao pravo žalbe. Prilikom preuzimanja morala se provesti inventura, primopredaja poduzeća i njegove cjelokupne imovine na koju se nacionalizacija odnosni. Vlasniku je osobno ili preko zastupnika nakon provedenog postupka izdavana potvrda o izvršenoj primopredaji. Prijenos prava vlasništva s prijašnjeg vlasnika na državu vršio se na zahtjev administrativno-operativnog rukovodioca kotarskom narodnom sudu ili drugim nadležnim tijelima.

d) Kaznene odredbe

Zakon je bio vrlo restriktivan prema svim osobama koje su mogle uništiti, oštetiti, prikriti, otuđiti, opteretiti ili na bilo koji način umanjiti vrijednost nacionalizirane imovine, dakle prema svima onima čiji su postupci bili usmjereni na onemogućavanje ili otežavanje postupka nacionalizacije. Svi prekršitelji bili su kažnjavani prema Zakonu o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže odnosno po Zakonu o zaštiti općenarodne imovine i imovine pod upravom države. Djela privredne sabotaže kažnjavana su u lakšim slučajevima lišenjem slobode u trajanju od najmanje šest mjeseci, a teža zatvorskom kaznom s prisilnim radom u trajanju od jedne godine uključujući djelomičnu ili potpunu konfiskaciju imovine, te privremenu ili trajnu zabranu bavljenja određenom djelatnošću ili zanatom. Česta pojava bilo je izricanje kazne gubitka političkih prava kao sporedne kazne. Sporednim kaznama smatrane su uz gubitak političkih i pojedinih građanskih prava, gubitak državljanstva, gubitak prava na javnu službu, zabrana bavljenja određenom djelatnošću ili zanatom, konfiskacija imovine i novčana kazna. Ako se dokaže da je izvršilac postupio s posebnom bezobzirnošću ili zlom namjerom nanio veliku štetu protiv interesa naroda i države, kažnjavao je zatvorskom kaznom u trajanju od petnaest godina i prisilnim radom ili smrtnom kaznom.

e) Završne odredbe

Osnivanje novih privrednih poduzeća iz onih grana koje su se našle u ovom zakonu moglo se izvršiti jedino dozvolom Vlade FNRJ. Postojala je odredba po kojoj su uz dozvolu Vlade nacionalizirana poduzeća ili neki njezini dijelovi mogli prijeći na iskorištavanje privatnim, pravnim ili fizičkim osobama.¹²¹

¹²¹ AniĆ, 57.-61.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća oba vijeća Narodne skupštine usvojila su 28. travnja 1948. godine. Zakon je znatno proširio listu poduzeća koja se nalaze u državnom vlasništvu. Utvrđeno je da se nacionaliziraju sva poduzeća koja po karakteru i kapacitetu imaju opću važnost za saveznu ili republičku privredu, za zaštitu narodnog zdravlja ili kulturni razvoj narodnih masa. Nacionalizirana su kreditna i osiguravajuća poduzeća, svi rudnici i poduzeća za rudarska istraživanja, sve električne centrale, sva poduzeća radio industrije, svi tipovi brodova od i preko 50. tona nosivosti kao i brodovi za prijevoz putnika s kapacitetom većim od 50. putnika, svi sanatoriji, bolnice i javna kupatila, sve tiskare, litografije i cinkografije, sva kina. Zakonom su nacionalizirana i sva komercijalna skladišta kapaciteta 100. i preko 100. tona, te podrumi kapaciteta 3. vagona i preko 3. vagona. Također nacionalizirana je i imovina stranih ustanova ili stranih privatnih ili javnopravnih osoba. Izuzeti su samo zemljoradnici koji sami obrađuju zemlju, stambene zgrade koje vlasnicima koriste za stanovanje, te nekretnine predstavništava stranih država koje služe za službene potrebe. Jugoslavenski državljani koji su uzimali strano državljanstvo gubili su pravo na nekretnine.¹²²

¹²² Maticka, 145.-146.

3. 11. Zakon o eksproprijaciji

Vijeća Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije prihvatila su Osnovni zakon o eksproprijaciji 1. travnja 1947. Zakon je prihvaćen bez rasprave. Osnovni zakon o eksproprijaciji uređivao je pojedinačno zahvaćanje u privatnu imovinu i njezino prenošenje na razne kategorije državnih korisnika. Odredio je što se može eksproprijirati, zbog kojih razloga i tko donosi akte o eksproprijaciji, te kako se provodi postupak eksproprijacije. Zakon je odredio da se nepokretna imovina, prava na nju, imovinska prava i predmeti posebne kulturne, umjetničke i povijesne vrijednosti mogu izvesti kad to traži opći interes izvođenja korisnih radova u svrhu društveno-ekonomskog i kulturnog podizanja i razvoja naroda. Posebice su istaknuti slijedeći radovi: gradnja željeznica, tramvaja, puteva, tunela, mostova, aerodroma, plovniha kanala, luka, obalskih dokova, brodogradilišta, vojnih građevina, vježbališta i ostalih objekata za potrebe vojske, podizanje javnih i stambenih zgrada, podizanje sportskih objekata, podizanje i proširenje rudarskih i industrijskih objekata, podizanje škola, muzeja, umjetničkih galerija i drugih kulturno-prosvjetnih institucija. Utvrđeno je da se eksproprijacija može vršiti u korist države za potrebe saveznih organa, ustanova i poduzeća, kao i za potrebe organa, ustanova i poduzeća narodnih republika, autonomnih pokrajina, autonomne oblasti i uopće administrativno-teritorijalnih jedinica, te zadruga, zadružnih i drugih organizacija radnog naroda. Akt o eksproprijaciji morao je sadržavati u čiju se korist ova vrši, za koje potrebe i što je predmet eksproprijacije. Za eksproprijiranu imovinu bila je predviđena isplata naknada. Utvrđeno je da naknada može obuhvatiti samo stvarnu vrijednost eksproprijirane imovine, ali ne i izgubljenu dobit. Stvarna vrijednost se utvrđivala prema prosječnoj prometnoj vrijednosti na dan procjene. Naknada za eksproprijiranu imovinu u korist države mogla se davati u novcu i u državnim obveznicama, a u slučaju eksproprijacija nepokretne imovine i u drugoj nepokretnoj imovini. Određeno je da se naknada u novcu i nepokretnoj imovini daje samo ako je eksproprijirana imovina bila jedini ili najvažniji izvor za uzdržavanje vlasnika, njegove uže obitelji i osoba koje je vlasnik bio dužan uzdržavati. U slučaju kada se eksproprijacija nije vršila u korist države naknada se morala dati u novcu odnosno u drugoj nepokretnoj imovini.¹²³

¹²³ Isto, 146.-147.

4. Primjeri oduzimanja imovine na području Slavanskog Broda od 1945.-1947.

4. 1. Promjene vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju

Najveći broj propisa o podržavljenju imovine prihvaćen je u kratkom razdoblju od jeseni 1944. do sredine 1948. godine. U razdoblju neposredno poslije završetka Drugog svjetskog rata bile su česte administrativno-teritorijalne promjene i razgraničenja. Slavonski brod je prema administrativno-teritorijalnoj podjeli iz ljeta 1946. bio središte okruga koji su činili kotari Slavonski Brod, Đakovo, Nova Gradiška, Požega, Vinkovci i Županja. Zakonom o administrativno-teritorijalnoj podjeli Hrvatske iz ljeta 1947. ukinuti su okružni narodni odbori, pa je Slavonski Brod kotar s 39. mjesnih narodnih odbora. Osnovni način stvaranja državnog vlasništva bile su konfiskacija, eksproprijacija i nacionalizacija privatne imovine. Konfiskacija imovine počela se vršiti još tijekom rata 1941.-1945. godine. Do kraja 1945. u okrugu Slavonski Brod od ukupno 72. 299 hektara zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije konfiscirane zemlje bilo je 38. 618 hektara, tj. 53.4 % . Poslije okruga Osijek, okrug Slavonski Brod (23.8%) imao je najveći udio u konfisciranom zemljištu zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj. Površina konfisciranih njemačkih posjeda u okrugu Slavonski Brod iznosila je 37.703 hektara, dakle 97.6% svih konfisciranih posjeda u okrugu. U kotaru Slavonski Brod od ukupno 1.676 hektara zemljišnog fonda površina konfisciranih posjeda bila je 825 hektara, a od toga njemačkih posjeda 205 hektara. Provođenje agrarne reforme na brodskom Posavlju bilo je jednako intenzivno kao i u ostalim dijelovima Hrvatske. Osim muhadžira u Slavoniji su postojale izbjeglice iz raznih dijelova Hrvatske. Do sredine 1946. godine popisano je 2.807 takvih obitelji, odnosno 13.503 osobe. Najvećim dijelom živjeli su u kotarima Slavonski Brod, Osijek, Vinkovci, Đakovo, Županja i Bjelovar. Na kraju 1948. proces unutrašnje kolonizaciji, tj. preseljavanja obitelji unutar Hrvatske bio je uglavnom dovršen. Iako je okrug Slavonski Brod imao razmjerno značajan udio u preseljavanju, u brodskom Posavlju odnosno kotarima Nova Gradiška i Slavonski Brod nije bilo mnogo unutrašnjih kolonista, tek 65. obitelji. Istodobno s razrješavanjem problema, tzv. dekolonista, muhadžira i izbjeglica općenito započeli su i postupci oko provođenja agrarne reforme. U kotaru Slavonski Brod održano je 454. rasprave i utvrđena su 454. posjeda koja su dolazila pod udar agrarne reforme. Najviše je bilo konfisciranih posjeda, a zatim posjeda koji su bili vlasništvo pripadnika njemačke nacionalne skupine (107), te tzv. ne seljačkih posjeda iznad maksimuma (102). Najviše zemlje od ukupno 1.676 hektara zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije imalo je porijeklo u tzv. ne seljačkim posjedima (532 hektara), zatim konfisciranim posjedima (440 hektara), te posjedima pripadnika njemačke narodnosti (205 hektara) i posjedima nestalih vlasnika (180 hektra). Zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije u novogradiškom i slavonskobrodskom kotaru ponajviše se sastojao od oranica (1.034 hektara, odnosno 961 hektara), a zatim livada (362 hektara, odnosno 403 hektra) i šuma (294 hektra, odnosno 130 hektra). Glavni korisnici zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije bili su mjesni agrarni interesenti. U slavonskobrodskom kotaru bilo je 43 javnih rasprava radi utvrđivanja agrarnih subjekata. Utvrđeno je ukupno 1.012 obitelji mjesnih agrarnih interesenata, a od toga je 30. obitelji

dobilo status unutrašnjih kolonista. Od ukupno 1.676 hektara zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije dodijeljeno im je 1.176 hektara i to 715 hektara oranica, 246 hektara livada i 58 hektara šuma i šumskog zemljišta. Prosječno je jedna obitelj mjesnog agrarnog interesenata dobila nešto malo više od 1 hektara zemlje. Ostali korisnici zemljišnog fonda bili su narodni odbori, posebice gradski narodni odbor. Njima je ukupno dodijeljeno 450 hektara, najvećim dijelom oranica i livada. Ta je zemlja zapravo postala državno vlasništvo. Ukazom prezidijima Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije, na prijedlog Vlade, a u skladu s člankom 74. točkom 16. Ustava proglašena su poduzeća općedržavnog značaja. Ona su trebala biti glavni oslonac u razvitku gospodarstva. U popis tih poduzeća uvrštena je i Tvornica vagona, strojeva i mostova sa sjedištem u Slavonskom Brodu. U kotaru Slavonski Brod poduzećima republičkog značenja proglašena je Slavenska industrija drva, Društvo za impregnaciju i trgovinu, Brodsko željezarsko skladište, Opće trgovačko poduzeće, Slavonija državno poduzeće za promet i preradu žitarica, Ljuštiona tvornica za preradu riže, ječma, zob, Slavija državna mljekara, Vinalko, itd. U Hrvatskoj je nacionalizacija obuhvatila oko 120 poduzeća republičkog značenja i, dakako, sva poduzeća općedržavnog značenja. Komunistička vlast je organizirala iskazivanje manifestacijske podrške nacionalizaciji privatne imovine. Podržavljenje privatne imovine komunistička vlast ostvarivala je veoma intenzivno i u svim sektorima gospodarstva. Znatan dio državne imovine, pa tako i u brodskom Posavlju, nastao je na temelju konfiskacija imovine. Veći dio tih konfiskacija izvršen je već tijekom rata 1941.-1945. godine, odnosno neposredno poslije njegovog završetka u uvjetima nesređenih pravno političkih prilika. Zakon o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije i Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji doneseni su i prije proglašenja Ustava. Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1946. godine, a zatim i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. samo su radikalno dovršili proces stvaranja državnog vlasništva započetog još za vrijeme Drugog svjetskog rata.¹²⁴

¹²⁴ Marijan Maticka, „Promjene vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju (1945.-1948.)“, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000.), 297.- 307.

4. 2. Konfiscirana imovina židovskog stanovništva

a) Kapon Jehijel – broj fascikla 4668 (kutija 313)

1. Dokument

Odluka o imovini koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njihovih pomagača članka 4. Zakona od 24. svibnja 1945. stavljena je pod privremenu upravu na osnovu članka 2. odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine. Pod privremenu upravu stavljeno je: a) 1. 100 komada dionica JUGOBANKE Zagreb; b) 10 komada dionica Srpske kreditne banke Sl. Brod; c) 50 komada Turskih obligacija sa kuponom broj 3; d) dionice Tvornice vagona Sl. Brod, nominale 5.000; e) 6/1/6 cijelih/, dionica Prve Hrvatske Štedionice; f) 2/4/dvije trećine/ dionica Prve Hrvatske Štedionice; g) 2/10/ dvije desetine/ dionica Prve Hrvatske Štedionice. Sve te dionice su se nalazile pohranjene na ime Kapon Jehijela u sefu kod Prve Hrvatske Štedionice, podružnice u Slavonskom Brodu. Za privremenog upravitelja dionica postavljen je Željko Merdžo, bankovni činovnik iz Slavenskog Broda. Privremeni staratelj dužan je da se strogo drži uputstava koje primi od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO-a i od Ministarstva kojemu imovina bude ustupljena na neposredno rukovanje i ekonomsko iskorištavanje. Privremeni upravitelj odgovoran je materijalno i krivično za ispravno upravljanje i čuvanje imovine koja mu je povjerena. Provedenim izvidima ustanovljeno je da su dionice Kapon Jehijela oduzete od strane NDH iz rasističko vjerskih i nacionalno političkih razloga. Postojanost imovine u sefu Prve Hrvatske Štedionice, podružnica Slavonski Brod ustanovljena je temeljem Zapisnika od 21. lipnja 1941. kada je bilo komisijsko utvrđivanje postojanosti sefova, slijedom čega je sef Kapon Jehijela nasilno otvoren shodno odluci Predsjedništva Vlade, Odjela za narodnu imovinu Zagreb od 25. travnja 1946. godine. Obavijest o otvaranju sefa: a) Željko Merdžo, bankovni činovnik iz Slav. Broda; b) Prvoj Hrvatskoj Štedionici u likvidaciji podružnica Slavonski Brod; c) Javnom tužilaštvu za okrug Slav. Brod; d) Predsjedništvu Vlade - Odjelu za narodnu imovinu u Zagrebu – poslano im 2 primjerka spisa.¹²⁵

2. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je na licu mjesta u Slavonskom Brodu, Radićeva obala 13., dana 16. svibnja 1946. godine. Zgrada koja je porušena od bombardiranja bila je vlasništvo Kapon Jehijela iz Slav. Broda, a primopredaja kuće bila je obavljena s Odjela za narodnu imovinu na Građevinski odjel Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu temeljem raspisa ZUND-a od 18. veljače 1946. godine. Porušenu kuću Kapon Jehijela od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO-a u Slav. Brodu predao je Dragutin Šprah, a primio ju je Vladimir Radočaj kao predstavnik Građevinskog odjela Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu. Kapon Jehijel iz Slav. Broda odveden je po bivšim ustaškim vlastima u logor Jasenovac od kuda se do sada nije vratio, a bivša NDH prepisala je njegovu imovinu, tj. njegovu kuću gruntu na sebe. Okružna uprava narodnih dobara u Slav. Brodu stavila je imovinu Kapon Jehijela pod privremenu upravu, a za privremenog upravitelja postavila je

¹²⁵ HDA, 313. ZUND, Kutija 313., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4611. – 4740., „Primopredaja imovine Kapon Jehijela“, Sl. Brod, br. fascikla 4668., str. 1.

svog činovnika Stjepana Perkovića. Vlasnici čestice površine 107 čhv. na kojoj se nalazila ulična i dvorišna kuća bili su Kapon Jehijel, a zatim NDH da bi na kraju čestica prešla u ruke Građevinskog odjela Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu. Dosadašnji privremeni upravitelj Stjepan Perković se neposredno prije primopredaje čestice s pripadajućim zgradama razrješava dužnosti. Nakon što je komisija ustanovila stanje dviju zgrada koje su se nalazile na čestici koja je bivše vlasništvo Kapon Jehijela, izvršena je odmah primopredaja objekata od Odjela za narodnu imovinu na Građevinski odjel Okružnog NO-a Slavonskom Brodu, što su članovi komisije potpisom zapisnika potvrdili.¹²⁶

b) Izraelska bogoštovna općina – broj fascikla 4658 (kutija 313)

1. Dokument

Odlukom Kotarskog narodnog suda u Slav. Brodu broj spisa II-R 778/46 od 13. srpnja 1946. imovina Izraelske bogoštovne općine vraća se na upravu i uživanje prihoda vlasniku, a samim donošenjem takve odluke, van snage se stavlja odluka bivše Okružne uprave narodnih dobara ovog Odjela za narodnu imovinu od 16. veljače 1946. broj spisa 1890/46 kojom je gore navedena imovina temeljem članka 2. Odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. bila obuhvaćena i stavljena pod privremenu upravu. Stavljanjem van snage odluke bivše Okružne uprave narodnih dobara broj spisa 1890/46 od 16. veljače 1946. proglašuju se nevažećim svi eventualno sklopljeni najamni ugovori koji su prelazili sa aktivom i pasivom na upravitelja i uživaoca imovine. Protiv ove odluke nezadovoljna strana/stranka imala je pravo žalbe u roku od 8 dana, a slana je na adresu Predsjedništva Vlade, Odjelu za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23. putem ovog odjela. O odluci vraćanja imovine Kotarski narodni sud je morao obavijestiti: 1) Adler Arnolda iz Slav. Broda; 2) Javnog tužioca za okrug Sl. Brod; 3) Predsjedništvo vlade, Odjel za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva 23.¹²⁷

2. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je na licu mjesta u Slavonskom Brodu, Široka ulica bez broja dana 16. svibnja 1946. godine. Židovska crkva i kuća s vrtom u gradu bila je vlasništvo Izraelske bogoštovne općine, a primopredaja crkve i kuće bila je obavljena s Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO-a u Slav. Brodu na Građevinski odjel Okružnog NO-a u Slav. Brodu temeljem raspisa ZUND-a od 18. veljače 1946. godine. Židovsku crkvu i kuću s vrtom Izraelske bogoštovne općine od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO-a u Slav. Brodu predao je Dragutin Šprah, a primio ju je Vladimir Radočaj kao predstavnik Građevinskog odjela Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu. Židovska crkva, kuća i vrt koje su bile vlasništvo Izraelske bogoštovne općine u Slav. Brodu stavljena je pod privremenu upravu odlukom Okružne uprave narodnih dobara u Slav. Brodu 16. veljače 1946. godine, broj spisa 1890/46. Izraelska bogoštovna općina je za vrijeme ustaške vlasti iz rasističkih razloga bila napuštena, a imovina je prenesena na NDH, a prijašnji vlasnici se nisu

¹²⁶ HDA, 313. ZUND, Kutija 313., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4611. – 4740., „Primopredaja imovine Kapon Jehijela“, Sl. Brod, br. fascikla 4668., str. 2..

¹²⁷ HDA, 313. ZUND, Kutija 313., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4611. – 4740., „Primopredaja imovine Izraelska bogoštovna općina“, Sl. Brod, br. fascikla 4658., str. 1.

ni nakon oslobođenja vratili u Slavonski Brod. Okružna uprava narodnih dobara u Slav. Brodu stavila je Izraelske bogoštovne općine pod privremenu upravu, a za privremenog upravitelja postavila je svog činovnika Stjepana Perkovića. Židovska crkva s vrtom imala je površinu 194. i 148. čhv., te vrt kod kuće u gradu sa 492. čhv. Prilikom predaje crkve i kuće dat je detaljan opis stanja koje je zatekla nova vlast poslije oslobođenja. Židovska crkva je bila masivno zidana no od bombardiranja je teško oštećena, a za vrijeme njemačke okupacije srušena do temelja. Dosadašnji privremeni upravitelj Stjepan Perković se neposredno prije primopredaje čestice s pripadajućim zgradama razrješava dužnosti. Nakon što je komisija ustanovila stanje židovske crkve i kuće s vrtom koje su se nalazile na česticama koje su bivše vlasništvo Izraelske bogoštovne općine, izvršena je odmah primopredaja objekata od Odjela za narodnu imovinu na Građevinski odjel Okružnog NO-a Slavonskom Brodu, što su članovi komisije potpisom zapisnika potvrdili.¹²⁸

c) Sandel Estera – broj fascikla 4665 (kutija 313)

Primopredajni zapisnik sastavljen je na licu mjesta u Slavonskom Brodu, Mesićeva ulica 5. dana 16. svibnja 1946. godine. Od bombardiranja oštećena zgrada bila je vlasništvo Sandel Estere iz Slav. Broda, a primopredaja je izvršena s Odjela za narodnu imovinu na Građevinski odjel Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu temeljem raspisa ZUND-a od 18. veljače 1946. godine. Oštećenu zgradu koja je vlasništvo Sandel Estere od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO-a u Slav. Brodu predao je Dragutin Šprah, a primio ju je Vladimir Radočaj kao predstavnik Građevinskog odjela Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu. Sandel Estera iz Slav. Broda bila je za vrijeme NDH odvedena u koncentracijski logor iz kojeg se nije vratila, a nisu se pojavili ni njeni nasljednici koji bi mogli preuzeti imovinu. Kuću je nakon odvođenja u logor Sandel Estere koja je bila Židovka bivša ustaška vlast gruntovno prepisala na sebe. Okružna uprava narodnih dobara u Slav. Brodu je 16. veljače 1946. broj spisa 1893. stavila je kuću Sandel Estere pod privremenu upravu, a privremenim upraviteljem imenovala je svog činovnika Stjepana Perkovića. Nakon preuzimanja kuće sa dvorištem u Mesićevoj ulici 5. sa površinom od 62 čhv. koja je bila vlasništvo Sandel Estere, NDH je prodao kuću Josipu Švobu iz Zagreba. Prilikom predaje oštećene zgrade dat je detaljan opis stanja koje je zatekla nova vlast poslije oslobođenja. Dosadašnji privremeni upravitelj Stjepan Perković razrješava se dužnosti. Nakon što je komisija ustanovila stanje oštećene zgrade koja se nalazila na čestici koja je bivše vlasništvo Sandel Estere, izvršena je odmah primopredaja objekata od Odjela za narodnu imovinu na Građevinski odjel Okružnog NO-a Slavonskom Brodu, što su članovi komisije potpisom zapisnika potvrdili.¹²⁹

¹²⁸ HDA, 313. ZUND, Kutija 313., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4611. – 4740., „Primopredaja imovine Izraelske bogoštovne općine“, Sl. Brod, br. fascikla 4658., str. 2.-3.

¹²⁹ HDA, 313. ZUND, Kutija 313., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4611. – 4740., „Primopredaja imovine Sandel Estere“, Sl. Brod, br. fascikla 4665., str. 1.

U sva tri primjera podržavljenja židovske imovine nova vlast je sastavila primopredajni zapisnik kojim je nakon određenog vremena privremene uprave nad imovinom od strane Odjela za narodnu imovinu, tu istu židovsku imovinu predala na upravu i u vlasništvo Građevinskog odjela Okružnog Narodnog Odbora Slav. Brod. U sva tri primjera isti privremeni upravitelj konfiscirane imovine bio je Stjepan Perković, a Odjel za narodnu imovinu zastupao je Drgutin Šprah u svim slučajevima primopredaje imovine na Građevinski odjel Okružnog Narodnog Odbora Slav. Brod. Građevinski odjel je u sva tri slučaja primopredaje židovske imovine predstavljao Vladimir Radočaj iznimka podržavljenja imovine je slučaj Izraelske bogoštovne općine gdje je Kotarski sud u Slavonskom Brodu morao vratiti imovinu, tj zemljište bogoštovne općine jer ju je prethodno dalo na uživanje. I u slučaju Izraelske bogoštovne općine nakon vraćanja posjeda Odjelu za narodnu imovinu taj isti odjel ga je predao Građevinskom odjelu. Jugoslavenska vlast je za svu židovsku imovinu koju je prepisala na sebe sastavljala primopredajne zapisnike što je dokaz da je i u ovim slučajevima vlast radila po točno zadanoj shemi.

4.3. Konfiscirana imovina pripadnika ili pomagača ustaškog pokreta

a) Panti Olga – broj fascikla 5022 (kutija 316)

U ovom dosjeu se nalazi presuda Okružnog narodnog suda u Sl. Brodu protiv Panti Olge, kćeri pokojnog Mije Palca.

Okružni narodni sud u Sl. Brodu u vijeću sastavljenom od predsjednika Frana Belamarića, suca ovog suda, te članova vijeća Milana Prerada i Đure Mandića, uz sudjelovanje zapisničara Pauline Vuksanović u kaznenom predmetu protiv Olge Panti iz Sl. Broda radi zločina iz članka 3. točke 3. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države nakon provedene usmene javne rasprave 14. veljače 1946. u prisustvu okrivljene i njenog branitelja Radovana Golubića, odvjetnika iz Sl. Broda te referenta javnog tužitelja Ane Piplović. Okrivljena Panti Olga je na raspravi tražila da ju se oslobodi svih optužbi, odnosno što blaže kazni, a javni tužilac je predložio da se okrivljena proglasi krivom i po zakonu kazni.

Okrivljena Panti Olga bila je kćer pokojnog Mije Palca i pokojne Hermine rođene Kral. Rođena je u Osijeku 23. ožujka 1906., odakle se preselila u Sl. Brod, Radićeva ulica 33. Panti Olga rimokatoličke je vjere, državljanka je FNRJ, udata je i majka troje djece. Bila je vlasnica jednog jutra vinograda i kino aparature, nije do tada bila kažnjavana, te se nalazila na slobodi prije i za vrijeme trajanja suđenja. Okrivljena Panti Olga kriva je: 1) Vrlo brzo nakon okupacije Sl. Broda 1941. pa sve do oslobođenja je iznajmila kino Hrvatski Dom kao i kino aparaturu koja se u njemu nalazila Nijemcima koji su kino koristili u propagandne svrhe

isključivo za njemačke oficire i vojnike, te članove Kultubunda, a oni su Panti Olgi za to plaćali mjesečni najam u iznosu od 68. 000 Kuna da bi početkom siječnja 1945. taj iznos i povišili pa je takvim postupkom okrivljena Panti Olga počinila kazneno djelo iz članka 2. točke 1. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.; 2) Od početka okupacije pa sve do 27. lipnja 1944. u kinu Apolo koje je bilo vlasništvo Panti Olge prikazivani su propagandni filmovi poput „Crvene zvijeri“ i „Židov Sis“ koji su bili naročito reklamirani među običnim građanstvom, a koji su otvoreno pozivali na progon Židova. U kinu Apolo su priređivane posebne predstave za njemačku vojsku uz paušalnu naplatu njemačke Oberkommande, što je značilo da je okrivljena Panti Olga izravno surađivala s okupatorom na propagandnom i kulturnom polju, te je počinila prijestup iz članka 2. točke 1. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Panti Olga osuđuje se: 1) Na gubitak građanskih i političkih prava u trajanju od dvije godine, počevši izdržavanje kazne od 14. veljače 1946.; 2) Na konfiskaciju kino aparature, tj. kino aparatura i kina Hrvatski Dom i kino aparature iz kina Apolo, sve u korist države. Javni tužilac okruga Sl. Broda svojom optužnicom broj K. 176/46. od 21. siječnja 1946. godine tuži okrivljenu da je počinila opisana djela koja su navedena u dispozitivu ove presude. Sud je zbog takvih postupaka smatrao da je okrivljena prekoračila opseg kulturne suradnje sa okupatorom, te se zbog toga ne može primijeniti Ukaz o pomilovanju donijet 3. kolovoza 1945. godine. Nakon provedenog ispitivanja i sudske rasprave sud se uvjerio u objektivnost opisanih kaznenih djela, te o subjektivnoj krivnji okrivljene, te ju je zbog toga sud proglasio krivom i kaznu odmjerio po članku 3. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj i članka 18. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države. Kao olakšavajuća okolnost uzeta je nekažnjivost i priznanje okrivljene, a kao otežavajuća nije uzeto ništa.¹³⁰

b) Čadež Ivan – broj fascikla 4997 (kutija 315)

Okružni narodni sud u Slavonskom Brodu u vijeću sastavljenom od predsjednika vijeća Frane Belamarića, te članova vijeća Branka Miljenovića i Stjepana Kokanovića uz sudjelovanje zapisničara Ankice Znidaršić u kaznenom predmetu protiv okrivljenog Ivana Čadeža radi krivičnog djela iz članka 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države po provedenoj usmenoj raspravi održanoj 28. ožujka 1946. u prisutnosti okrivljenog i njegovog branioca Radovana Golubića, odvjetnik iz Sl. Broda, te javnog tužioca Franje Lešića. Javni tužilac je predložio da se okrivljeni proglasi krivim i po zakonu kazni, a branitelj i okrivljeni su predložili da kazna bude što blaža.

Okrivljeni Čadež Ivan bio je nezakoniti sin Franciske Čadež, rođen je 15. prosinca 1914. u Visokom odakle se preselio u Slavonski Brod. Bio je rimokatoličke vjere, državljanin FNRJ, po zanimanju automehaničar, oženjen, te otac jednog djeteta. Okrivljeni je posjedovao alat i automehaničarsku radionicu, služio je vojsku i bio pismen. Do sudske rasprave i izricanja presude bio je na slobodi. Početkom 1942. Ivan Čadež je na raspolaganje stavio Nijemcima svoju automehaničarsku radionicu u Sl. Brodu. Isprva je samo popravljao Nijemcima motorna vozila, a tokom 1943. je sasvim prepustio Nijemcima svoju

¹³⁰ HDA, 313. ZUND, Kutija 316., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 5021. – 5059., „Kazneni postupak protiv Panti Olge“, Sl. Brod, br. fascikla 5022., str. 1.-4.

automehaničarsku radionicu. Nijemci su postavili svoga čovjeka u radionici, te je privredno surađivao sa neprijateljem odnosno sa okupatorom, čime je izvršio kazneno djelo iz članka 10. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države primjenom članka 18. Zakona, a sve na temelju članka 10. točke 7. Zakona o vrstama kazne, te u vezi članka 3. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Okrivljeni Ivan Čadež proglašen je krivim: 1) Na gubitak građanskih i političkih prava u trajanju od jedne godine, osim roditeljskih prava. Kazna će se početi računati od dana pravomoćnosti ove presude.; 2) Na konfiskaciju automehaničarske radionice sa svim inventarom koji se u njoj nalazi. Javni tužitelj okruga Sl. Brod je optužio okrivljenog za djelo navedeno u dispozitivu ove presude. Okrivljeni je priznao da su Nijemci upotrebljavali njegovu automehaničarsku radionicu radi popravka motornih vozila, te da su tokom 1943. postavili svog čovjeka da istom upravlja. Ivan Čadež je na sudskoj raspravi priznao da je za Njemačku vojsku radio sve do oslobođenja Slavenskog Broda. Smatrao je da nije kriv jer je trebao zarađivati, ali i da se nije ni mogao oduprijeti okupatoru.¹³¹

c) Gašparac Viktor – broj fascikla 4610 (kutija 312)

1. Dokument

Sud za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Slavonski Brod u vijeću sastavljenom od predsjednika Obrena Vukomanovića, te članova suda Jozе Salopeka, Josipa Maričić, Pere Jakšića i Franje Lackovića uz sudjelovanje Petra Gvozića, tajnika suda i Tome Brkljačića, zapisničara, a sve u prisustvu Luke Đakovića javnog tužioca u krivičnom postupku protiv okrivljenog Viktora Gašparca radi krivičnog djela iz članak 2. točke 7. i 9. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, a sve u prisutnosti branitelja okrivljenog Mate Zvonarevića. Presuda je izrečena 2. srpnja 1945. godine.

Okrivljeni Gašparac Viktor rođen je 2. listopada 1888. u Sl. Brodu, rimokatoličke je vjere, Hrvat po nacionalnosti, oženjen, bez djece, posjedovao je jednu kuću i gostionicu. Po zanimanju je bio gostioničar, a u istražnom zatvoru je od 30. lipnja 1945. godine. Po presudi Viktor Gašparac je kriv zbog: 1) Što je svoju gostionicu i svratište za vrijeme NDH prepustio njemačkoj vojsci, ustašama i domobranima, a novčanim priložima je dobrovoljno potpomagao ustaški pokret, te okupatora i njegove pomagače čime je počinio kazneno djelo iz članka 2. točke 7. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj; 2) Što nije dao potrebne podatke nekolicini njemačkih vojnika Austrijanaca koji su od njega tražili da ih uputi kako bi se pridružili narodnooslobodilačkom pokretu čime je djelovao u korist okupatora i njegovih pomagača, te time počinio krivično djelo iz članka 2. točke 9. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

Temeljem članka 3. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj Gašparac Viktor osuđuje se na 10 godina prisilnog rada, 5 godina gubitka nacionalne časti, te konfiskaciju cjelokupne imovine. U izdržavanje kazne uračunava se pritvor, odnosno istražni zatvor u kojem je Viktor Gašparac proveo od 30. lipnja 1945. godine pa sve do suđenja.

¹³¹ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Kazneni postupak protiv Čadež Ivana“, Sl. Brod, br. fascikla 4997., str. 1.-2.

Prilikom određivanja kazne uvaženo je kao olakšavajuća okolnost priznanje, a kao otežavajuća okolnost činjenica da je okrivljeni sve činio kako bi pomogao okupatoru u vrlo važnom dijelu ishrane.¹³²

2. Dokument

Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu u vijeću sastavljenom od sudaca Vrhovnog suda dr. Zvonimira Biničkog kao predsjednika vijeća, dr. Stjepana Ivekovića i Ivana Pirkerka kao člana vijeća i tajnika Vrhovnog suda dr. Nike Marovića kao zapisničara u krivičnom predmetu protiv Viktora Gašparca, zbog krivičnog djela iz članka 10. Zakona o krivičnim djelima protiv države, rješavajući žalbu optuženoga protiv presude Okružnog suda u Slavonskom Brodu od 26. ožujka 1946., broj presude Kz 199-1946 na sjednici održanoj dana 2. svibnja 1946. nakon saslušanja zastupnika javnog tužioca Narodne Republike Hrvatske Ante Petranovića.

Ne uvažava se žalba Javnog tužioca, dok se djelomično uvažava žalba optuženoga, te se pobijana presuda u pogledu izreke o kazni preinačuje i izriče. Optuženi Viktor Gašparac osuđuje se na kaznu gubitka političkih i građanskih prava osim roditeljskih prava u trajanju od dvije godine. Pobijanom presudom proglašen je optuženi Viktor Gašparac krivim za kazneno djelo iz članka 10. Zakona o krivičnim djelima protiv države, te je osuđen na kaznu gubitka političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina i na konfiskaciju imovine. Protiv te presude izjavio je javni tužilac žalbu radi odluke o krivnji i kazni ali je nije opravdao, dok je optuženi uložio žalbu radi odluke o krivnji i kazni. Žalba javnog tužioca nije osnovana dok je žalba optuženoga djelomično osnovana.¹³³

3. Dokument

Kotarski sud u Slav. Brodu u vanparničnom predmetu konfiskacije imovine Viktora Gašparca iz Slavonskog Broda, odlučilo je: 1) Presudom Vrhovnog suda Narodne Republike Hrvatske od 2. svibnja 1946., broj presude K-1332/46., presuda Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, okruga Slavonski Brod od 2. srpnja 1945., broj presude Kz. 21/45 preinačena je, te se Gašparac Viktor iz Slav. Broda osuđuje na kaznu gubitka političkih i građanskih prava osim roditeljskih u trajanju od 2 godine čime je poništen dio potonje presude o konfiskaciji njegove cjelokupne imovine, te se po članku 8. Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije, određeno je da se Viktoru Gašparcu iz Slavonskog Broda ima povratiti sva njegova imovina koja je bila konfiscirana po sudskim odlukama koje su donesene prije presude Vrhovnog suda NRH, a to su presude od 27. srpnja 1945. i od 5. ožujka 1946., broj presude R 196/5.; 2) Na nekretninama upisanim u uložak broj 359 k. o. Brod određuje se uspostava prijašnjeg zemljišnoknjižnog stanja, kako je ono bilo prije provođenja sudske odluke od 27. kolovoza 1945., te se određuje uknjižba prava vlasništva na te nekretnine u korist Viktora Gašparca iz Slavonskog Broda, a provedba se nakon pravomoćnosti ove odluke povjerava zemljišnoknjižnom uredu.; 3) Okružni NO. – Odjel za narodnu imovinu i Zemaljska banka za Hrvatsku, podružnica Slavonski Brod, pozivaju se da nekretnine uložka broj 359. k. o. Brod i to kč. br. 421. gr. kućni broj 12 novi, 424 stari, sa

¹³² HDA, 313. ZUND, Kutija 312., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4506. – 4610., „Izmjena sudske presude i vraćanje imovine Viktoru Gašparcu“, Sl. Brod, br. fascikla 4610., str. 1.-3.

¹³³ HDA, 313. ZUND, Kutija 312., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4506. – 4610., „Izmjena sudske presude i vraćanje imovine Viktoru Gašparcu“, Sl. Brod, br. fascikla 4610., str. 1.-2.

dvorištem u Zrinjskoj ulici sa 105 čhv. i kč. br. 228/1 vrt kod kuće u gradu sa 106 čhv. po pravomoćnosti ove odluke predaju se u posjed i na uživanje Viktoru Gašparcu iz Slav. Broda.; 4) Okružni NO. – Odjel za narodnu imovinu Slav. Brod, poziva se da po pravomoćnosti ove odluke povрати i preda Viktoru Gašparcu iz Slavonskog Broda u posjed i vlasništvo svu pokretnu imovinu Viktora Gašparca iz Slav. Broda koja je bila konfiscirana i koja je popisana u prilogima dopisa bivše Okružne uprave narodnih dobara u Slav. Brodu od 27. listopada 1945., broj spisa 5442, a izvor kojeg dopisa se zajedno sa popisima od imovine nalazi u spisu ovog suda. U koliko vraćanje te imovine nije moguće u naravi, mora se vlasniku nadoknaditi vrijednost imovine u novcu, a sve po članku 8. Zakona.; 5) Protiv ove odluke nezadovoljna stranka može uložiti žalbu Okružnom sudu u Slavonskom Brodu u roku od 8 dana, računajući od dana primitka ove odluke i to putem ovog suda.

O ovoj odluci se redovnim otpravkom obavještavaju: 1) Okružni NO.- Odjel za narodnu imovinu u Slav. Brodu; 2) Javni tužilac okruga Slav. Broda; 3) Okružni sud u Slav. Brodu, na spis broj Kz – 21 / Kz 199/ - 1945. ; 3) Viktor Gašparac iz Slavonskog Broda; 5) Zemaljska banka za Hrvatsku, podružnica Slavonski Brod; 6) Zemljišnoknjižni ured ovog suda.¹³⁴

4. Dokument

Među konfisciranom imovinom nalazilo se: 1) Razna špecerajska roba koja je od strane „Glavnaproda“ preuzeta prije 9. srpnja 1945. i obračunata u kunama u iznosu od 461. 958 Kuna; 2) Gotovina u iznosu od 801. 000 Kuna koja je bila zaprimljena pod člankom 5. blagajničkog dnevnika o raznim vrednotama i okupacijskim novčanicama, i u cijelosti otpremljene pod člankom 10. istoga dnevnika i zaprimljene na potvrdu kod Zemaljske banke za Hrvatsku u Zagrebu, dana 24. kolovoza 1945. godine. Gotovina u iznosu od 885. 000 Kuna koja je zamijenjena prilikom zamjene okupacijskih novčanica i zaprimljena je u blagajnički dnevnik koji se nalazi u pohrani kod Odjela za narodnu imovinu.; 3) Razne dragocjenosti. Ove dragocjenosti su otpremljene u zajedničkom omotu dragocjenosti putem Zemaljske banke za Hrvatsku (vrijednost cijelog omota 153.915 dinara). Konfiskacija je ukinuta, a imovina se mora vratiti vlasniku, moli se Odjel za narodnu imovinu da stvari, odnosno njihovu protuvrijednost dostavi ovom odjelu radi vraćanja vlasniku.¹³⁵

5. Dokument

Kupoprodajni ugovor sklopljen je na temelju naloga broj 278 Zemaljske Uprave Narodnih dobara u Zagrebu između Uprave narodnih dobara, zastupane po Marku Baračeviću, upravniku iz Sl. Broda sa jedne strane kao prodavaoca i kupca Ivana Budića, gostioničara iz Slavonskog Broda sa druge strane. Uprava narodnih dobara Slavonski Brod, zastupana po Marku Baračeviću, upravniku iz Sl. Broda od pokretnih stvari prodaje. Stvari su napisane po opisu i vrijednosti. U ovom kupoprodajnom ugovoru navedeno je 14 stvari iz podržavljene imovine Magdalene Kopi (broj fascikla 1821 – kutija 273). Zatim su navedene stvari iz podržavljene imovine Viktora Gašparca (broj fascikla 4610) : 1) 1 birtijski pult za držanje pića koji je vrijedan 3. 000 Dinara; 2) 1 stalaža za čaše sa 2 pregrade, meko drvo koja

¹³⁴ HDA, 313. ZUND, Kutija 312., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4506. – 4610., „Izmjena sudske presude i vraćanje imovine Viktoru Gašparcu“, Sl. Brod, br. fascikla 4610., str. 1.-2.

¹³⁵ HDA, 313. ZUND, Kutija 312., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4506. – 4610., „Izmjena sudske presude i vraćanje imovine Viktoru Gašparcu“, Sl. Brod, br. fascikla 4610., str. 1.

je vrijedna 200 Dinara; 3) 1 stol, polovni koji je vrijedan 500 Dinara; 4) 1 uski pult, neupotrebljiv koji je vrijedan 300 Dinara. Ukupna vrijednost predmeta iz podržavljene imovine Kopi Magdalene (broj fascikla 1821) i podržavljene imovine Viktora Gašparca (broj fascikla 4610) je 8. 100 Dinara.. Imovina je prodana drugu Ivanu Budiću, gostioničaru iz Slavanskog Broda. On će kupovinu isplatiti u obročnim ratama. Kupac Ivan Budić odmah je položio 500Dinara, a ostatak iznosa u mjesečnim ratama po 1. 200 Dinara, počevši od 1. ožujka 1946. i to svakog 1-5 u mjesecu. Uprava narodnih dobara smatra se vlasnikom navedenih stvari sve do konačne isplate određene kupovine s time da da kupac snosi svaku moralnu i materijalnu odgovornost u koliko navedene stvari budu oštećene ili upropaštene sve dok se Uprava narodnih dobara smatra vlasnikom istih. Zemaljska uprava narodnih dobara zadržava si pravo eventualnog ispravka procjene, a ugovor je stekao pravnu valjanost tek kad ga odobri Zemaljska uprava u Zagrebu. Kupac Budić Ivan, gostioničar iz Slavanskog Broda je primio i prihvatio gore ponuđenu kupovinu i primitak navedenih stvari i potpisom ovog ugovora potvrđuje, te se naročito obvezuje strogo pridržavati navedenih uslova otplate ponuđenih stvari i za prima na sebe moralnu i materijalnu odgovornost sve do konačne isplate primljenih stvari. Kupoprodajni ugovor sastavljen je u 3 primjerka, pročitani su i rastumačeni objema strankama te ga u znak njegove prave valjanosti pred zato zamoljenim svjedocima svojim potpisom potkrepljuju.¹³⁶

6. Dokument

Kupoprodajni ugovor sklopljen je na temelju naloga broj 278 Zemaljske uprave narodnih dobara u Zagrebu između Uprave narodnih dobara koja je zastupana po Marku Baračeviću, upravniku iz Sl. Broda sa jedne strane kao prodavaoca i kupca Duje Plazibata iz Slavanskog Broda sa druge strane. Uprava narodnih dobara Sl. Brod koja je zastupana po Marku Baračeviću, upravniku iz Slavanskog Broda prodaje pokretne stvari koje su bile vlasništvo Viktora Gašparca. Stvari su napisane po opisu i vrijednosti. U ovom kupoprodajnom ugovoru navedeno je 12 stvari iz podržavljene imovine Viktora Gašparca . Duje Plazibat je kupoprodajnim ugovorom kupio još i 5 stvari iz podržavljene imovine Elizabete Milberg iz Slavanskog Broda (broj fascikla 1756 – kutija 272). Kupac Duje Plazibat je preko kupoprodajnog ugovora kupio i 14 predmeta iz podržavljene imovine nepoznatog vlasnika.. Za efektivne troškove izdvojeno je 1% iznosa, tj. 63 Dinara. Ukupna vrijednost svih kupljenih stvari je 6. 280 Dinara. Imovina je prodana drugu Duji Plazibatu iz Slavanskog Broda, Zajčeva ulica 7. On će svoju kupovinu isplatiti u obročnim ratama. Odmah prilikom preuzimanja stvari platio je 1. 000 Dinara dok se ostatak iznosa obvezuje platiti u mjesečnim obrocima po 1. 000 Dinara i to svakog 1-5 u mjesecu. Uprava narodnih dobara smatrala se vlasnikom svih prodanih stvari sve dok Duje Plazibat nije isplatio zadnju ratu navedene kupovine. Kupac snosi svaku moralnu i materijalnu odgovornost u koliko navedene stvari budu oštećene ili upropaštene sve dok se Uprava narodnih dobara smatra vlasnikom istih. Zemaljska uprava narodnih dobara zadržava si pravo eventualnog ispravka procjene, a ugovor stječe pravnu valjanost tek kad ga odobri Zemaljska uprava narodnih dobara u Zagrebu. Kupac Duje Plazibat iz Slavanskog Broda prima i prihvaća navedenu kupovinu i primitak navedenih stvari, te potpisom ovog ugovora potvrđuje da se naročito obvezuje strogo pridržavati navedenih uslova otplate ponuđenih stvari i za iste stvari prima na sebe moralnu i materijalnu odgovornost sve do konačne isplate primljenih stvari. Ovaj ugovor je sastavljen u

¹³⁶ HDA, 313. ZUND, Kutija 312., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4506. – 4610., „Izmjena sudske presude i vraćanje imovine Viktoru Gašparcu“, Sl. Brod, br. fascikla 4610., str. 1.-2.

3 primjerka, pročitan je i rastumačen objema strankama te ga u znak njegove prave valjanosti pred zato zamoljenim svjedocima svojim potpisom potkrepljuju.¹³⁷

Sv kupoprodajni ugovori vezani uz imovinu Viktora Gašparca su poništeni nakon što je Vrhovni sud donio odluku o poništenju konfiskacije i vraćanje nepokretne i pokretne imovine u njegovo vlasništvo. Imovina koja se nije mogla vratiti morala mu je biti nadoknađena vrijednost te imovine ili pokretnih stvari u novcu.

d) Mijo Marbah – broj fascikla 4273 (kutija 310)

1. Dokument

Usmenu molbu Ivana Foriša upravitelja podržavljenog mlina Janje Magdalena iz Slav. Broda ova Okružna Uprava narodnih dobara odobrava Ivanu Forišu gvozdenu kasu koja je pod upravljanjem Uprave narodnih dobara, a iz podržavljenje imovine Mije Marbaha iz Slavonskog Broda koja se nalazila kod Vojka Pracny-a, bačvara iz Slav. Broda. Ivan Foriš se ujedno obvezuje da će kasu čuvati prema potpisanom reversu.¹³⁸

2. Dokument

Sud za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Slav. Brod u sudskom vijeću sastavljenom od predsjednika Obrena Vukomenovića, te članove suda Ivana Matkovića, Jozę Salopeka, Josipa Marinića i Pere Jakšića uz sudjelovanje Dr. Stjepana Matošića, tajnika suda i Tome Brkljačića, zapisničara, a sve u prisutnosti Luke Đakovića javnog tužitelja u kaznenom predmetu protiv Mije Marbaha iz Sl. Broda radi krivičnog djela iz članka 2. točke 3, 4, 7 Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, a sve u prisutnosti branitelja Josipa Zlobeca koji brani Marbah Miju. Presuda je izvršena 1. srpnja 1945. godine.

Mijo Marbah rođen je 11. srpnja 18883. u Vukovaru, rimokatoličke vjere, Hrvat, oženjen, otac dvoje djece, industrijalac, vlasnik kuće u Brodu, te mlina i pilane u Mikanovcima, navodno neporočan, u istražnom zatvoru je od 30. lipnja 1945. godine. Kriv je: 1) Što je pomagao ustaški pokret u mnogo navrata razne svote novca, te da je svojevrijedno vrijedno pomagao okupatore i njegove pomagače čime je počinio kazneno djelo iz članka 2. točke 7. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.; 2) Što je za vrijeme NDH bio član i potpredsjednik društva Hrvatskog Radiše koje je činilo pljačku imovine osoba koje su okupatori prognani putem Radiše, a kako bi se okoristio Marbah Mijo je kupovao židovsku imovinu i tako zajedno sa Vojkom Pracnyem i Stjepanom Percom kupio radnju sa dužicama koja je bila vlasništvo Azssler-a i sinova u Vinkovcima,. Marbah Mijo je zajedno sa Adamom Filipovićem i Stjepanom Percom kupio manufakturnu radnju Ilije Kohn-a u Požegi, te je financirao kupnju trgovačke Gotesman u Slavonskom Brodu. Kriv je i što je

¹³⁷ HDA, 313. ZUND, Kutija 312., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4506. – 4610., „Izmjena sudske presude i vraćanje imovine Viktoru Gašparcu“, Sl. Brod, br. fascikla 4610., str. 1.-2.

¹³⁸ HDA, 313. ZUND, Kutija 310., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4266. – 4385., „Sudska presuda o oduzimanju imovine Miji Marbahu i daljnjem raspolaganju tom imovinom“, Sl. Brod, br. fascikla 4273., str. 1.

razgrabljivao imovinu osoba koje su bile progonjene od strane okupatora i njegovih pomagača čime je počinio krivično djelo iz članka 2. točke 4. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.; 3) Što je u više navrata kod sebe u kuću pozivao poznate ustaške logornike Balena i predstojnika Momčinovića, te ih čestitao i tako održavao prijateljske odnose sa pripadnicima okupatorske vlasti čime je počinio krivično djelo iz članka 2.točke 3 Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Iz navedenih razloga okrivljeni Marbah Mijo osuđuje se na 20 godina teškog prisilnog rada, te na trajan gubitak nacionalnih časti i konfiskaciju cjelokupne imovine. U kaznu mu se uračunava pritvor odnosno istražni zatvor u kojem je proveo od 30. lipnja 1945. godine.¹³⁹

3. Dokument

Kotarski narodni sud u Slavonskom Brodu, u vanparničnom predmetu konfiskacije imovine Mije Marbaha iz Slavanskog Broda odlučilo je:

U izvršenju presude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za Kotarski odbor Slavonski Brod od 1. srpnja 1945., broj spisa Kz-11/45 temeljem članka 25. Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskaciju određuje se prijenos imovine Mije Marbaha u Državnu svojinu kako slijedi: Na nekretninama upisanim u gruntovni uložak broj 1761 N. O. Sl. Brod i to na suvlasničkom djelu koji pripada Miji Marbahu iz Sl. Broda određuje se uknjižba prava vlasništva na imena Mije Marbaha i u korist Federalne Države Hrvatske. Objava se povjerava ovom zemljišnoknjižnom sudu. Prenosi se od pokretnih predmeta popisanih u ovršnom zapisniku sastavljenom od 18. kolovoza 1945., jedna željezna blagajna čija je vrijednost 5.000 Dinara. Navedena nekretnina i željezna blagajna predaju se Okružnoj upravi narodnih dobara u Sl. Brodu radi daljnje raspoložbe sa istima. Od konfiskacije se temeljem članka 6. Zakona o konfiskaciji izuzimaju pokućstvo i predmeti potrebni osuđenikovoј ženi Anki Marbah. Motorni čamac je izuzet jer je isti neuporabiv i predstavlja neznatnu vrijednost od 300 Dinara. Presudom je Marbah Mijo osuđen na konfiskaciju cjelokupne njegove imovine prema gruntovnom izvratku osuđenik je suvlasnik nekretnina upisanih u uložak broj 761 KO Sl. Brod, tj. suvlasnik je jedne kuće s dvorištem u Sl. Brodu i to u ½ dijelu sa svojom ženom Ankom Marbah. Osuđeni Mijo Marbah nema imovine upisane na svoje ime. Iz konfiskacije je valjalo izuzeti nekretnine i predmete iz razloga koji su vidljivi u obrazlaganju ove odluke. Obavijest o konfiskaciji imovine: 1) Miji Marbahu na ruke Anki Marbah iz Sl. Broda; 2) Okružnoj upravi narodnih dobara u Sl. Brodu; 3) Javnom tužiocu u Slavonskom Brodu.¹⁴⁰

4. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je na licu mjesta u kući koja je bivše vlasništvo Mije Marbaha iz Slav. Broda, Trg Pobjede, 5. Odjel za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Slavanskog Broda predala je kuću Mije Marbaha Zemaljskoј banci za Hrvatsku podružnica Slavonski Brod, a sve temeljem odluke Ministarstva industrije Demokratske Federativne Jugoslavije od 10. kolovoza 1945., broj spisa 2090., odnosno odluke Predsjedništva narodne Vlade Hrvatske od 14. rujna 1945. godine, te raspisa ZUND-a broj T.

¹³⁹ HDA, 313. ZUND, Kutija 310., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4266. – 4385., „Sudska presuda o oduzimanju imovine Miji Marbahu i daljnjem raspolaganju tom imovinom“, Sl. Brod, br. fascikla 4273., str. 1.-3.

¹⁴⁰ HDA, 313. ZUND, Kutija 310., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4266. – 4385., „Sudska presuda o oduzimanju imovine Miji Marbahu i daljnjem raspolaganju tom imovinom“, Sl. Brod, br. fascikla 4273., str. 1.

401/1945. Kuću je od strane Okružnog Narodnog Odbora Odjela za narodnu imovinu predao Stjepan Perković, a od strane Zemaljske banke za Hrvatsku podružnica Slav. Brod primio je Marijan Levačić. Građevinski stručnjak za pregled stanja kuće prilikom primopredaje nije bio angažiran. Komisija je ustanovila: 1) Kuća je konfiscirana odlukom Kotarskog Narodnog suda u Sl. Brodu od 29. kolovoza 1945., broj spisa R. 190.; 2) Dosadašnji upravitelj kuće bila je Marbah Anka iz Slavenskog Broda, Trg Pobjede 5., imenovana je odlukom Kotarskog Narodnog suda u Slav. Brodu od 29. kolovoza 1945., broj spisa R. 190. Dosadašnji privremeni upravitelj razrješava se dužnosti. Predstavnik Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Sl. Brod traži da se sva zaostala najamnina uplati u korist Odjela za narodnu imovinu Predsjedništva Vlade. Nakon što je komisija ustanovila stanje zgrade odmah je izvršena primopredaja ove zgrade od Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Sl. Brod na Zemaljsku banku, podružnicu Slav. Brod što su članovi komisije potpisom zapisnika potvrdili.¹⁴¹

5. Dokument

Popis pokretnih i nepokretnih stvari u kući Mije Marbaha iz Sl. Broda, Trg Pobjede 5. Spisak stvari je napravljen na licu mjesta 2. srpnja 1946. godine. Kuća sa potkrovljem koje služi za stanovanje, s 10 soba, 1 kuhinjom, smočnicom, hodnikom, verandom, kupaonom, praonicom rublja, drvarnicom, svinjcem i sušionicom mesa.

1) Pokretna imovina: a) Ukupno je naveden 31 predmet iz kuće Mije Marbaha.

2) Popis ženskih stvari u kući Mije Marbaha – nalazi se 42 predmeta

Popis pokretne i nepokretne imovine u Brodskom Vinogorju kod Mije Marbaha. Spisak imovine sastavljen je 3. lipnja 1945.

1) Nepokretna imovina – navedeno je 3 predmeta

2) Pokretna imovina – naveden je 91 predmet

Popis pokretne i nepokretne imovine Mije Marbaha završen je 3. kolovoza 1945. godine.¹⁴²

6. Dokument

Kupoprodajni ugovor je sklopljen na temelju naloga broj 278 Zemaljske Uprave Narodnih dobara u Zagrebu između Uprave narodnih dobara koja je zastupana po Marku Baračeviću, upravniku iz Sl. Broda sa jedne strane kao prodavatelja i Ivana Foriša, upravitelja mlina „Janje“ iz Sl. Broda kao kupca.

Uprava narodnih dobara Sl. Broda, zastupana po Marku Baračeviću, upravniku iz Sl. Broda prodaje se od pokretnih stvari i to:

¹⁴¹ HDA, 313. ZUND, Kutija 310., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4266. – 4385., „Sudska presuda o oduzimanju imovine Miji Marbahu i daljnjem raspolaganju tom imovinom“, Sl. Brod, br. fascikla 4273., str. 1.-2.

¹⁴² HDA, 313. ZUND, Kutija 310., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4266. – 4385., „Sudska presuda o oduzimanju imovine Miji Marbahu i daljnjem raspolaganju tom imovinom“, Sl. Brod, br. fascikla 4273., str. 1.

Stvari su napisane po opisu i vrijednosti:

1) 1 gvozdena kasa marke „Teodor Weiss i Co Wien“ , polovna koja vrijedi 5. 000 Dinara

2) 1% efektivni trošak procjene koja je iznosila 50 Dinara

Ukupan iznos je 5.050 Dinara

Drug Ivan Foriš, upravitelj mlina „Janje“ iz Sl. Broda navedenu kupovinu isplatio je odmah po potpisivanju ovog kupoprodajnog ugovora. Uprava narodnih dobara smatra se vlasnikom gore navedenih stvari sve do konačne isplate navedene kupovine s time da kupac snosi svaku moralnu i materijalnu odgovornost u koliko navedene stvari budu oštećene ili upropaštene, sve dok se Uprava narodnih dobara smatra vlasnikom navedenih stvari. Zemaljska uprava narodnih dobara zadržava si pravo eventualnog ispravka procjene. Ugovor stječe pravnu valjanost tek kad ga odobri Zemaljska uprava u Zagrebu. Kupac Ivan Foriš, upravitelj mlina „Janje“ iz Slav. Broda, Strossmajerova 44. prima i prihvća ponuđenu kupovinu i prima gore označene stvari te potpisom ovog kupoprodajnog ugovora potvrđuje kupovinu, te se naročito obvezuje strogo pridržavati navedenih uslova otplate ponuđenih stvari i za iste prima na sebe moralnu i materijalnu odgovornost sve do konačne isplate primljenih stvari. Ovaj ugovor je sastavljen u 3 primjerka, pročitani su i rastumačeni objema strankama te ga u znak njegove pravne valjanosti pred zato zamoljenim svjedocima svojim potpisom potkrepljuju. ¹⁴³

Svi navedeni pomagači ustaškog pokreta završili su pred sudom za pomaganje Nijemcima i Ustašama tijekom rata i okupacije Slavenskog Broda. U sva 4 primjera donesena je presuda o krivnji. Panti Olgi, Ivanu Čadežu i Miji Marbahu je oduzeta i konfiscirana sva nepokretna i pokretna imovina, a neki su završili u zatvoru i oduzeta su im politička i građanska prava na određen broj godina. Od ova 4 gore navedena primjera izuzetak je Viktor Gašparac koji se žalio Vrhovnom sudu na odluku Kotarskog suda u Slavenskom Brodu te mu je sud ublažio kaznu, a žalbu javnog tužioca odbacio. Viktor Gašparac je presudom Vrhovnog suda osuđen na gubitak političkih i građanskih prava, osim onih roditeljskih na dvije godine, a svu oduzetu nepokretnu i pokretnu imovinu država mu je bila dužna vratiti. Svi kupoprodajni ugovori vezani uz nepokretnu i pokretnu imovinu Viktora Gašparca bili su poništeni, a imovina vraćena, ako nije bilo moguće povratiti dio pokretne imovine onda je vlasniku bilo zagarantirana nadoknada u novcu iste vrijednosti kao i ta imovina. Spis Mije Marbaha je drugačiji od spisa Panti Olge i Ivana Čadeža kojima je također konfiscirana imovina no u spisu Mije Marbaha, te popis pokretnih i nepokretnih stvari i kupoprodajni ugovor tih istih stvari. Osim toga sastavljen je primopredajni zapisnik kojim je Odjel za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Slavenski Brod predao kuću Mije Marbaha na Zemaljsku banku Hrvatske, podružnicu Slavenski Brod.

¹⁴³ HDA, 313. ZUND, Kutija 310., Dosjei Slavenski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4266. – 4385., „Sudska presuda o oduzimanju imovine Miji Marbahu i daljnjem raspolaganju tom imovinom“, Sl. Brod, br. fascikla 4273., str. 1.

4. 4. Konfiscirana imovina pripadnika njemačke narodnosti

a) Buk Vilim – broj fascikla 4990 (kutija 315)

1. Dokument

Sud za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za okrug Slavonski Brod u sudskom vijeću sastavljenom od predsjednika suda Obrena Vukomanovića, te članova suda Ivana Matkovića, Joze Salopeka, Josipa Marinoća i Pere Jakšića, uz sudjelovanje Dr. Stjepana Matošića, tajnika suda i Tome Brkljačića zapisničara, a u prisutnosti Luke Đakovića javnog tužioca u krivičnom predmetu protiv Vilima Buka zbog kaznenog djela iz članka 2. točke 7. i 8. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, a sudska rasprava se odvijala u prisutnosti branitelja Mate Zvonarevića koji je zastupao okrivljenog Vilima Buka. Presuda je izrečena 1. srpnja 1945. godine.

Okrivljeni Buk Vilim rođen je 5. siječnja 1891. u Rumi, rimokatoličke je vjere, Hrvat, oženjen, otac dvoje djece, posjeduje kuću i tiskaru, sudski nekažnjavan, a u istražnom zatvoru se nalazi od 30. lipnja 1945. godine. Proglašen je krivim jer je: 1) 1941. godine se učlanio u fašističko društvo Kulturbund, dakle učestvovao je u izdajničkoj političkoj organizaciji i time je počinio kazneno djelo iz članka 2. točke 8. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.; 2) U svojoj tiskari u Sl. Brodu za cijelo vrijeme okupacije štampao razni promidžbeni materijal za Ustaše i Nijemce, te je konačno prepustio tiskaru njemačkoj komandi koja je u tiskari štampala propagandni materijal uperen protiv Narodnooslobodilačkog pokreta kako u Jugoslaviji tako i u drugim balkanskim zemljama, dakle okrivljeni je stavio svoje privredno poduzeće u službu okupatoru čime je počinio kazneno djelo iz članka 2. točke 7. Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Temeljem članka 3. iste Odluke kažnjava se na 3. godine prisilnog rada, 2 godine gubitka nacionalne časti i konfiskaciju ½ cjelokupne imovine. U kaznu mu je uračunat pritvor, odnosno vrijeme provedeno u istražnom zatvoru od 30. lipnja 1945. godine. ;Razlozi ovakve presude nisu navedeni jer ih nije bilo potrebno navesti.¹⁴⁴

2. Dokument

Na osnovu odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine i članka 30. Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenje konfiskacije od 9. lipnja 1945. godine. Gradska komisija za konfiskaciju u Sl. Brodu donosi slijedeću odluku: Konfiscira se cijela pokretna i nepokretna imovina Vilima Buka iz Sl. Broda, Široka ulica 18. – po narodnosti Nijemac. Konfiscira se imovina koja je za sada poznata na teritoriju Gradskog NO.-a Slav. Brod i to: a) Nekretnine – sadržane su u gruntovnom ulošku broj 313 k. o. Sl. Brod; b) Pokretnine – prema popisu Okrivljeni je Njemačke narodnosti koji je bio upisan u Kulturbund, a nije se borio u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, niti je bio podanik bilo koje od neutralnih država, te je na osnovu članka 30. točke 1. Zakona o konfiskaciji, a u vezi odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja

¹⁴⁴ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.

Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine o prijelazu neprijateljske imovine u državnu svojinu valjalo je donijeti rješenje kao u dispozitivu ove odluke. Ostale odredbe iz dispozitivnog rješenja zasnivaju se na točkama 2., 3. i 4. Zakona o konfiskaciji. Protiv ove odluke nezadovoljnoj stranci pripada pravo žalbe u roku od 8 dana na Komisiju za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije pri Okružnom narodnom odboru u Sl. Brodu, putem Gradske komisije za konfiskaciju imovine i izvršenej konfiskacije u Slav. Brodu. O odluci komisije obavještavaju se: 1) Vlasnik Vilim Buk iz Sl. Broda; 2) Staratelj za odsutnog vlasnika; 3) Okružna uprava narodnih dobara u Sl. Brodu uz prilog komisijskog zapisnika, popiše i preuzme da je pokretnine ta uprava već ranije sama preuzela; 4) Kotarski narodni zemljišnoknjižni sud u Sl. Brodu uz prilog komisijskog zapisnika radi postupka po članku 30. točke 6. Zakona o konfiskaciji kada odluka postane pravomoćna.¹⁴⁵

3. Dokument

Komisijski zapisnik sastavljen je u Sl. Brodu, 9. ožujka 1945. godine. Na osnovu rješenja Gradskog narodnog odbora u Slav. Brodu 9. 3. 1945., broj naloga 7177., sastala se komisija za utvrđivanje i popisivanje imovine, koju sačinjavaju: a) Predstavnik gradskog Narodnog Odbora: Vilim Hodak; b) Privremeni upravitelj: nije navedeno; c) Posjednik – vlasnik odnosno imovine: Vilim Buk; d) Predstavnici Okružne uprave narodnih dobara: Branko Knežević i Jelena Iser; e) Građanin (ako pod c nije prisutan): nije navedeno; f) Građanin (ako pod d nije prisutan): nije navedeno.

Navedeno rješenje Gradskog narodnog odbora predano je vlasniku, posjedniku odnosno njihovom ovlašteniku – rješenje je nalijepljeno na zgradu u kojoj se nalazi imovina, a zatim je Gradski narodni odbor ustvrdio slijedeće činjenice: 1) Prezime i ime osobe čija imovina prelazi pod državnu upravu: Vilim Buk; 2) Njegovo zanimanje. Tiskar; 3) Njegovo sadašnje boravište i boravište njegove porodice: Sl. Brod, Gjalskog 2; 4) Razlog odsutnosti: nije navedeno; 5) Točna adresa bivšeg stana: Sl. Brod, Široka ulica 8; 6) Naziv mjesta i točna adresa gdje se nalazi imovina Buk Vilima: Gruntovni uložak broj 313. Slavonski Brod; 7) Pokućstvo, namještaj ili koje druge pokretne stvari: Teretovnica Štedionice Savske banovine u Zagrebu 150. 000 Dinara; 8) Nepokretna imanja sa naznačenim brojem gruntovnog uložka ili tapije točnom adresom, sa naznačenim teretom – dugova: nema podataka; 9) Točno naznačeno mjesto gdje se nalaze poljoprivredna gazdinstva, stoka, vozila, poljoprivredni alati i proizvodi: nema podataka; 10) Mjesto i adresa zanatske ili koje druge radionice, ako je partnerska, imena partnera, adresa i opis njihovog odnosa: nema podataka; 11) Točna adresa i naziv trgovačke radnje, ako je partnerska, imena partnera, njihova adresa i njihov odnos: nema podataka; 12) Mjesto i točan naziv tvornice – fabrike, vrstu njene produkcije, ako je partnerska, imena partnera i njihov odnos: nema podataka; 13) Mjesto i točna adresa podružnice, prodavaonice ili zastupništva: nema podataka; 14) Točna adresa skladišta ili stovarišta robe: nema podataka; 15) Mjesto i točna adresa osoba, kod koga se nalazi neka imovina, koja se uzima pod državnu upravu: nema podataka; 16) Prijavljena osoba posjeduje pravo uživanja, autorska ili rudarska prava, prava industrijske svojine ili koja druga prava po ugovorima: nema podataka; 17) Ima li potraživanja od strane trećih osoba u ukupnom iznosu od: nema podataka; 18) Ima li udjela u tuđim poduzećima, točna adresa i

¹⁴⁵ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.-2.

njihov naziv sa opisom odnosa i količine udjela: nema podataka; 19) Ima li osiguranje života, zgrade ili robe kod društva (točna adresa i suma): Osiguranje života, zgrade, tiskare od požara 15 godina. Prestao je plaćati premije u 4 mjesecu 1945., Društvo Sava Sl. Brod, broj polica 3228 i 34282, osigurnina 300. 000 Dinara.; 20) Ima li depozita i sefova, navesti točnu adresu i naziv: nema podataka; 21) Ima li vrijednosnih papira koji se nalaze kod: nema podataka; 22) Ima li uloga po uložnim knjižicama pod brojem, kod novčanog zavoda: Štedionica Savske banovine u Zagrebu, podružnica Sl. Brod; 23) Ima li bankovne veze sa novčanim zavodom, adresa i točan naziv: nema podataka; 24) Ime i točna adresa najbližih rođaka: Ferdo Buk, Novo mjesto; 25) Prezime i ime, zanimanje i točna adresa sadašnjeg držaoca, posjednika i vlasnika od koga se preuzima imovina osobe, koja prelazi pod državnu upravu: nema podataka; 26) Imovina osoba, koja prelazi pod državnu upravu, bila je za vrijeme okupacije pod komesarskom upravom: nema podataka; 27) Prikupljeni naročiti podaci o razlozima za uzimanje imovine pod državnu upravu: kao član Kulturbunda; Ukupna vrijednost 108. 310, 00 Dinara i osigurnina 300. 400, 00 Dinara. ¹⁴⁶

4 Dokument

Sastavljen je popis inventure Tiskare Buk po naredbi Gradskog Narodnog Okružnog Odbora Slavonski Brod. Popis je sastavljen 20. srpnja 1945. godine. Inventura je sadržavala popis strojeva i alata, te namještaja i ostalih predmeta te razni sitni pribor u kancelariji. Popis je ukupno sadržavao 3 stranice. ¹⁴⁷

5. Dokument

Spisak popisanih pokretnih i nepokretnih stvari u kući Vilima Buka iz Slav. Broda, Široka ulica 18. Popis je nastao u Slavonskom Brodu 2. srpnja 1945. godine.

Nepokretna imovina: 1) Ulična zgrada s 4 sobe, kuhinja, lokal i predsoblje; 2) Dvorišna zgrada, tiskara sa strojevima i cijelim inventarom; 3) Dvorišna zgrada sa sobom, kuhinja, predsoblje i dvije prostorije za mlijeko; 4) Dvorišna zgrada, 2 veće i 2 manje šupe za drva i praonica rublja

Pokretna imovina – naveden je 21 predmet ¹⁴⁸

6. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je na licu mjesta u kući koja je bila bivše vlasništvo Vilima Buka iz Slav. Broda, Široka ulica 18. Zapisnik je sastavljen 21. lipnja 1946. godine prilikom primopredaje kuće Buke Vilima od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora u Slav Brodu na Zemaljsku banku za Hrvatsku podružnica Slav. Brod, a sve temeljem odluke Ministarstva industrije DFJ od 10. kolovoza 1945., broj odluke Kab 2090 odnosno odluke Predsjedništva narodne Vlade Hrvatske od 14. rujna 1945. godine, te

¹⁴⁶ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.-3.

¹⁴⁷ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.

¹⁴⁸ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.

raspisa Zemaljske uprave narodnih dobara broj odluke T. 401/1945. Od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Slav. Brod kuću je predao, Stjepan Perković a od strane Zemaljske banke za Hrvatsku podružnica Slav. Brod kuću je primio Marijan Lovačić. Kuća je konfiscirana odlukom Kotarskog narodnog suda u Slav. Brodu 29. kolovoza 1945., broj odluke R. 189/45. Dosadašnji upravitelj Marija Buk po zanimanju kućanica iz Sl. Broda, Široka ulica 18. imenovana je odlukom Kotarskog narodnog suda u Sl. Brodu 29. kolovoza 1945., broj odluke R. 189/45. Dosadašnji privremeni upravitelj se razrješava dužnosti. Predstavnik Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Sl. Brod traži da se sva zaostala najamnina uplati u korist Odjela za narodnu imovinu Predsjedništva Vlade. Komisija je odmah izvršila primopredaju zgrade Vilima Buka od Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Sl. Brod na Zemaljsku banku, podružnica Sl. Brod što su članovi komisije potpisom ovog zapisnika potvrdili.¹⁴⁹

7. Dokument

Zapisnik o predaji na poslovno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje tiskare u Slav. Brodu koja je bila bivše vlasništvo Vilima Buka iz Slav. Broda, Odjelu industrije i obrta Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu. Zapisnik o predaji sastavljen je 6. lipnja 1946. u Slavonskom Brodu. Tijekom predaje tiskare bili su prisutni: 1) Veljko Mratović predstavnik Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora; 2) Ilija Prica predstavnik Odjela industrije i obrta Okružnog Narodnog Odbora; 3) Privremeni upravitelj nije naveden; Odjel industrije i obrta Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu su po svom predstavniku Iliji Prici primili na neposredno poslovno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje tiskaru koja je bila bivše vlasništvo Vilima Buka iz Slav. Broda po priloženom inventaru putem privremenog upravitelja. Odjel industrije i obrta i do sada je stvarno rukovodio sa radom poduzeća, te se Odjelu industrije i obrta Okružnog NO.-a u Slav. Brodu ostavljaju i svi prihodi poduzeća. Privremeni upravitelj poduzeća nije naveden, a njegova dužnost je bila položiti račun o svim promjenama nastalim u toku poslovanja u pogledu inventara i novčanom poslovanju Odjelu industrije i obrta Okružnog Narodnog Odbora u Slav. brodu. Nije navedena niti bruto bilanca kao niti podaci o obuhvaćanju poduzeća.¹⁵⁰

8. Dokument

Kotarski narodni sud u Slavonskom Brodu u vanparničnom predmetu konfiskacije imovine Vilima Buka odlučilo je: U izvršenju presude suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj okruga Sl. Brod od 1. srpnja 1945., broj presude Kz. 12/45, a temeljem članka 25. Zakona o konfiskaciji i o izvršenju konfiskacije određuje se prijenos imovine Vilima Buka iz Sl. Broda u državnu svojinu. Na nekretninama upisanim u gruntovnom ulošku broj 313. katastarska općina Brod određuje se uknjižba prava vlasništva i to: ½ dijela sa imena Vilima Buka na ime i u korist Federalne Države Hrvatske. Objava se povjerava ovo sudskom zemljišnoknjižnom uredu. U državnu svojinu prenosi se i tiskara Vilima Buka koja se nalazi u Slav. Brodu sa svim predmetima i postrojenjima koja se tamo nalaze, tj. sve što je popisano u Inventaru koji je sastavljen po ovo sudskom izaslaniku na licu mjesta 20. kolovoza 1945. s

¹⁴⁹ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.-2.

¹⁵⁰ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buka i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.

time da Federalnoj Državi Hrvatskoj ima pripasti ½ tiskare i predmeti navedeni u popisu inventara. Od konfiskacije se izuzimaju osobne stvari koje se prema izvješću ovo sudskog izaslanika nalazi u Oriovcu. Imovina koja se prenosi u državnu svojinu predaje se Okružnoj Upravi narodnih dobara u Sl. Brodu radi daljnjeg postupanja i raspoložbe. Presudom suda za zaštitu nacionalne časti osuđen je Vilim Buk na konfiskaciju polovine cjelokupne njegove imovine. Prema zemljišnoknjižnom uredu osuđen je vlasnik nekretnina upisanih u uložak broj 313. katastarske općine Brod, tj. vlasnik je kuće sa vrtom i dvorištem u gradu. Osuđeni je bio i vlasnik tiskare koja se nalazi u Sl. Brodu. Pošto se radi o nekretninama fizički nedjeljivima, te o poduzeću koje je također fizički nemoguće podijeliti, te je valjalo donijeti kako je u odluci navedeno. Predmete koji su u odluci navedeni valjalo je izuzeti od konfiskacije pošto se ima smatrati da su naročito odjevni predmeti koji su neophodno potrebni osuđeniku dok se glasovir smatrao kao pokućstvo. Radi toga je po stupljeno u smislu članka 6. Zakona o konfiskaciji. Obavijest o tome: 1) Vilim Buk i Marija Buk iz Sl. Broda; 2) Okružnoj Upravi narodnih dobara u Sl. Brodu, uz prijepis inventara; 3) Javnom tužitelju u Sl. Brodu, uz prilog spisa.¹⁵¹

b) Janje Magdalena – broj fascikla 1777 (kutija 273)

1. Dokument

Kupoprodajni ugovor sklopljen je na temelju naloga broj 278 Zemaljske Uprave Narodnih dobara u Zagrebu između Uprave Narodnih dobara koju je zastupao Marko Baračević, upravnik iz Sl. Broda sa jedne strane kao prodavaoca i Ivana Foriša iz Sl. Broda kao kupca sa druge strane kako slijedi: Uprava narodnih dobara Sl. Broda, zastupana po Marku Baračeviću, upravniku iz Sl. Broda prodaje pokretne stvari. Stvari su napisane po opisu i vrijednosti. Ukupna vrijednost podržavljene imovine Janje Magdalene iz Slav. Broda je 1. 919 Dinara. Pokretne stvari su prodane drugu Ivanu Forišu, upravitelju „Janje“ mlina iz Slav. Broda koji će kupovinu isplatiti i to je odmah prilikom kupovine položio 1.000 Dinara, a ostatak novca je obećao uplatiti 1. travnja 1946. godine. Uprava narodnih dobara smatra se vlasnikom gore navedenih pokretnih stvari sve do konačne isplate određene kupovine s time da kupac Ivan Foriš snosi svaku moralnu i materijalnu odgovornost u koliko odnosne stvari budu oštećene ili upropaštene sve dok se Uprava narodnih dobara smatra vlasnikom istih tih stvari. Zemaljska uprava narodnih dobara zadržava si pravo eventualnog ispravka procjene. Ugovor stječe pravnu valjanost tek kad ga odobri Zemaljska uprava u Zagrebu. Kupac Ivan Foriš upravitelj „Janje“ mlina iz Sl. Broda primio je i prihvatio gore ponuđenu kupovinu i primitak gore označenih stvari, te potpisom ovog ugovora potvrđuje i naročito se obvezuje strogo pridržavati navedenih uslova otplate ponuđenih stvari i za ista prima na sebe moralnu i materijalnu odgovornost sve do konačne isplate primljenih stvari. Ovaj ugovor je sastavljen u 3 primjerka, te je pročitao i rastumačen te ga u znak njegove pravne valjanosti pred zato zamoljenim svjedocima svojim potpisom potkrepljuju.¹⁵²

¹⁵¹ HDA, 313. ZUND, Kutija 315., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 4891. – 5019., „Sudska presuda protiv Vilima Buke i oduzimanje cjelokupne njegove imovine“, Sl. Brod, br. Fascikla 4990. str. 1.

¹⁵² HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.

2. Dokument

Na osnovu odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine i članka 30. Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. godine Gradska komisija za konfiskaciju u Slav. Brodu donijela je sljedeću odluku: Konfiscira se cjelokupna pokretna i nepokretna imovina Janje Magdalene iz Slav. Broda, Štrosmajerova ulica 44. po narodnosti Njemica, a koja je zasada poznata na teritoriju Gradskog NO.-a Slav. Brod i to: a) Nekretnine sadržane u gruntovnom ulošku broj: 1059; b) Pokretnine prema popisu.

Naprijed imenovana osoba Njemačke narodnosti bilo upisano u „Kulturbund“, a nije se borila u redovima Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, niti je podanik koje od neutralnih država, te je na osnovu članka 30. Zakona o konfiskaciji, a u vezi Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine, o prijelazu neprijateljske imovine u državnu svojinu, valjalo je donijeti rješenje kao u dispozitivu ove odluke. Ostale odredbe iz dispozitivnog rješenja zasnivaju se na točkama 2., 3. i 4. Zakona o konfiskaciji. Protiv ove odluke nezadovoljnoj stranci pripada pravo žalbe u roku od 8 dana na Komisiju za Konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije pri Okružnom narodnom odboru u Slav. Brodu, putem ove komisije. O ovoj odluci izvještavaju se: 1) Vlasnik (nije navedeno u dokumentu) iz Sl. Broda; 2) Upravitelj (staraoc/ staratelj, kućepazitelj) za odsutnog vlasnika: Janje Adam, Štrosmajerova ulica 44.; 3) Okružna uprava narodnih dobara u Slav. Brodu uz prilog komisijskog zapisnika o konfiskaciji nekretnina; 4) Kotarski narodni zemljišnoknjižni sud u Slav. Brodu radi postupka po članku 30. točke 6. Zakona o konfiskaciji, kada odluka postane pravomoćnom.¹⁵³

3. Dokument

Zapisnik o popisu poljoprivrednog gazdinstva sačinjen je u Slavonskom Brodu, 20. rujna 1945. godine. Na osnovu privremenog rješenja Gradskog narodnog odbora u Slav. Brodu broj 7177 od 3. rujna 1945. godine sastala se komisija za utvrđivanje i popisivanje imovine, koje sačinjavaju: a) predstavnik Gradskog Narodnog Odbora – Stjepan Perković; b) privremeni staralac (skrbnik, upravitelj) – Janje Adam iz Slav. Broda, Štrosmajerova ulica 44.; c) posjednik – vlasnik odnosno imovine; d) službenik – vlasnik odnosno posjednik; e) građanin (ako pod c nije prisutan) – Branko Knežević; f) građanin (ako pod b nije prisutan) – Franjo Hosni;

Navedeno rješenje je predano vlasniku, posjedniku odnosno njihovom ovlašteniku – rješenje je prilijepljeno na zgradu Janje Magdalene u kojoj se nalazi imovina. Navedene su i utvrđene sljedeće činjenice: 1) Prezime i ime osobe, čija imovina prelazi pod državnu upravu: Janje Magdalena; 2) Njegovo/njeno zanimanje: kućanica i posjednica; 3) Njegovo/njeno sadašnje boravište i boravište njegove/njene porodice: u Njemačkoj; 4) Razlog odsutnosti: Samovoljno odselila kao Njemica; 5) Točna adresa bivšeg boravišta: Slav. Brod, Štrosmajerova ulica 44.; 6) Narodnost i vjera: Njemica; 7) Državljanstvo: navodno Jugoslavensko;

¹⁵³ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.-2.

Komisija je zatim pristupila popisu nekretnina posjeda: 8) Ukupna veličina posjeda: 773 čhv.; 9) Od toga: a) Oranice: nema; b) Vrtova: 513 čhv.; c) Livada: nema; d) Pašnjaka: nema; e) Vinograda: nema; f) Voćnjaka: nema; g) Šuma: nema; h) Bare i trstika: nema; i) Neplodne zemlje: 220 čhv. gdje je sagrađena kuća; 10) Ima li tuđe zemlje u zakupu: Nema; 11) Ima li suvlasnika posjeda i koji su: Nema; 12) Je li zemlja obrađena: Jest; 13) Ima li dugovnih tereta ubilježениh u gruntovnici: Nema; 14) Zemlja je zasijana usjevima i to: nije navedeno ništa; 15) Stanje usjeva: nije navedeno ništa

1) Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime: Janje Adam; b) Starost: 32; c) Državljanstvo: Jugoslavenko; d) Narodnost: Hrvat; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: sin; f) Od kada je na gazdinstvu: 1. rujna 1944. godine

2) Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime: Risović Ivan; b) Starost: 31; c) Državljanstvo: Jugoslavenko; d) Narodnost: Hrvat; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: nikakvom; f) Od kada je na gazdinstvu: 1. svibnja 1945. godine

3) Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime: Kurta Ivanka; b) Starost: 30; c) Državljanstvo: Jugoslavenko; d) Narodnost: Hrvatica; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: nikakvom; f) Od kada je na gazdinstvu: 1. kolovoza 1945. godine

4) Imena osoba koja se sada nalaze na gazdinstvu: a) Prezime i ime: Gašparac Julius; b) Starost: 35; c) Državljanstvo: Jugoslavenko; d) Narodnost: Hrvat; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: nikakvom; f) Od kada je na gazdinstvu: 1. rujna 1945. godine

5) Imena osoba koja su živjela na tom gazdinstvu, a sada su izbjegla ili osuđena: nije navedena niti jedna osoba;¹⁵⁴

4. Dokument

Komisijски zapisnik sastavljen je u Slavonskom Brodu 20. rujna 1945. godine. Na osnovu rješenja Gradskog narodnog odbora u Slav. Brodu broj 7177 od 3. rujna 1945. godine sastala se komisija za utvrđivanje i popisivanje imovine, koju sačinjavaju: 1) Predstavnik gradskog NO.-a: Petrović Stjepan; 2) Privremeni upravitelj (staralac, kućepazitelj): Janje Adam iz Sl. Broda, Štrosmajerova ulica 44.; 3) Posjednik – vlasnik odnosne imovine: nije navedeno; 4) Predstavnici Okružne uprave narodnih dobara: Knežević Branko i Hosni Franjo; 5) Građanin (ako pod 3 nije prisutan): nije navedeno; 6) Građanin (ako pod 2 nije prisutan): nije navedeno

Navedeno rješenje je predano vlasniku, posjedniku odnosno njihovom ovlašteniku – rješenje je prilijepljeno na zgradu u kojoj se nalazi imovina. Komisija je utvrdila slijedeća činjenice: 1) Prezime i ime osobe, čija imovina prelazi pod državnu upravu: Janje Magdalena; 2) Njegovo zanimanje: kućanica i posjednica; 3) Njegovo sadašnje boravište i boravište njegove porodice: u Njemačkoj; 4) Razlog odsutnosti: Samovoljno odselila kao Njemica; 5) Točna adresa bivšeg stana: Slav. Brod, Štrosmajerova ulica 44.; 6) Naziv mjesta i točna adresa gdje se nalazi slijedeća imovina: a) pokućstvo, namještaj ili druge pokretne stvari:

¹⁵⁴ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.-2.

Pokretnu imovinu odvezla sa sobom u Njemačku; b) nepokretna imovina, imanja sa naznačenim brojem gruntovnog uložka ili tapije, točnom adresom i naznačenim teretom dugova: Gruntovni uložak broj 1059 - Nema tereta; c) točno naznačeno mjesto gdje se nalaze poljoprivredna gazdinstva, stoka, vozila, poljoprivredni alati i proizvodi: nema podataka; d) mjesto i adresa zanatske ili koje druge radionice, ako je partnerska, navesti imena partnera, adresu i opis njihovog odnosa: nema podataka; e) točna adresa i naziv trgovačke radnje, ako je partnerska, imena partnera, njihova adresa i njihov odnos: nema podataka; f) mjesto i točan naziv tvornice, vrsta njene produkcije, da li je partnerska, imena partnera i njihov odnos: Slav. Brod, Štrosmajerova ulica 44.; „Motorni mlin na valjke“ ; g) mjesto i točna adresa podružnice, prodavaonice ili zastupništva: nema podataka; h) mjesto i točna adresa skladišta ili stovarišta robe: nema podataka; i) mjesto i točna adresa osobe kod koje se nalazi neka imovina koja se uzima pod državnu upravu: nema podataka; j) prijavljena osoba posjeduje pravo uživanja, autorska ili rudarska prava, prava industrijske svojine ili koje drugo pravo po ugovorima: nema podatka; k) ima li potraživanja od trećih osoba u ukupnom iznosu od: nema podataka; 7) Ima li udjela u tuđim poduzećima, točna adresa i njihov naziv sa opisom odnosa i količinom udjela: nema podataka; 8) Ima li osiguranje života, zgrade ili robe kod društva, točna adresa, na sumu: nema podataka; 9) Ima li depozita i sefova, navesti točnu adresu i naziv: nema podatka; 10) Ima li vrijednosnih papira koji se nalaze kod: nema podataka; 11) Ima li uloga po uložnim knjižicama pod brojem kod novčanog zavoda: nema podatka; 12) Ima li bankovne veze sa novčanim zavodom; adresa i točan naziv: nema podataka; 13) Imena i točna adresa najbližih rođaka: sin Janje Adam iz Sl. Broda, Štrosmajerova ulica 44.; 14) Prezime i ime, zanimanje i točna adresa sadašnjeg držaoca, posjednika ili vlasnika od koga se preuzima imovina osobe, koja prelazi pod državnu upravu: nema podataka; 15) Imovina osobe, koja se preuzima, bila je za vrijeme okupacije prisilno otuđena i ustupljena: nema podataka; 16) Imovina osobe, koja prelazi pod državnu upravu, bila je za vrijeme okupacije pod komesarskom upravu: nema podataka; 17) Prikupljeni naročiti podaci o razlozima za uzimanje imovine pod državnu upravu: nema podataka;¹⁵⁵

5. Dokument

Zapisnik o predaji na poslovno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje mlina „JANJE“ u Slav. Brodu koje je bilo bivše vlasništvo Janje Magdalene na Odjel industrije i obrta Okružnog NO.-a u Slav. Brodu. Zapisnik je sastavljen 6. lipnja 1946. godine u Slavonskom Brodu. Primopredaja mlina „JANJE“ obavljeno je u prisustvu: 1) Veljka Mratovića predstavnika Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora u Slav Brodu; 2) Ilije Price predstavnika Odjela za industriju i obrt Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu; 3) Ivana Foriša privremenog upravitelja; Odjel industrije i obrta Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu je po svom predstavniku Iliji Prici primio na neposredno poslovno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje mlin „JANJE“ u Slav. Brodu koje je bilo bivše vlasništvo Janje Magdalene po priloženom inventaru, putem privremenog upravitelja. Odjel industrije i obrta Okružnog NO.-a u Sl. Brodu i do sada je stvarno rukovodio sa radom poduzeća, te se Odjelu industrije i obrta Okružnog NO.-a ostavljaju svi prihodi poduzeća. Privremeni upravitelj poduzeća Ivan Foriš položiti će račun o svim promjenama nastalim u

¹⁵⁵ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.-2.

toku poslovanja u pogledu inventara i novčanom poslovanju Odjelu industrije i obrta Okružnog NO.-a u Slavonskom Brodu.¹⁵⁶

6. Dokument

Inventar Mlina „JANJE“ u Sl. Brodu koji je bio bivše vlasništvo Janje Magdalene. Mlin je konfisciran odlukom Gradske komisije za konfiskaciju i izvršenje konfiskacije u Slav. Brodu, broj odluke 95/45 od 20. rujna 1945. godine jer ga je vlasnica napustila i otišla u Njemačku.

Inventar je podijeljen na 3 djela: UREDSKE PROSTORIJE, MLINSKI NAMJEŠTAJ I OSTALE STVARI U ZGRADAMA

Popis Inventara se sastoji od 3 stranice

U inventaru Uredskih prostorija ukupno je navedeno 16 predmeta.

U inventaru Mlinskih prostorija ukupno je navedeno 70 predmeta.

U inventaru Ostalih stvari u zgradama ukupno je navedeno 24 predmeta

Popis inventara nastao je u Slav. Brodu, 9. siječnja 1946. godine.

Potpis privremenog upravitelja Ivana Foriša, Pečat – Državni mlin „JANJE“ Slav. Brod, Štrosmajerova ulica 44.;¹⁵⁷

7. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je 21. lipnja 1946. godine na licu mjesta u kući koja je bila bivše vlasništvo Janje Magdalene iz Slav. Broda, Štrosmajerova ulica 44. Predmet ovog dokumenta je primopredaja gore spomenute kuće od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu na Zemaljsku banku za Hrvatsku, podružnica Slav. Brod, a sve temeljem odluke Ministarstva industrije Demokratske Federativne Jugoslavije od 10. kolovoza 1945. godine, odnosno odluke Predsjedništva narodne Vlade Hrvatske od 14. rujna 1946. godine, te raspisa Zemaljske Uprave Narodnih dobara broj T 401/1945. Perković Stjepan je kao zastupnik Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO.-a predao kuću predstavnici Levačić Janji koja je zastupala Zemaljsku banku za Hrvatsku, podružnica Sl. Brod, a ona je ujedno bila imenovana i građevinskim stručnjakom koja pregledala kuću tijekom primopredaje. Komisija je ustanovila: 1) Kuća je konfiscirana odlukom Gradske komisije za konfiskaciju u Sl. Brodu od 20. rujna 1945. godine.; 2) Dosadašnji privremeni upravitelj kuće bio je Ivan Foriš iz Sl. Broda. Zanimanje privremenog upravitelja nije navedeno. Nije navedena niti ulica niti kućni broj stanovanja

¹⁵⁶ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.

¹⁵⁷ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.

privremenog upravitelja. Ivan Foriš imenovan je odlukom Gradske komisije za konfiskaciju u Sl. brodu od 20. rujna 1945. godine. Posljednji privremeni upravitelj Ivan Foriš razrješava se dužnosti. Predstavnik Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Sl. Brod traži da se sva zaostala najamnina uplati u korist Odjela za narodnu imovinu Predsjedništva Vlade. Komisija je utvrdila kako je odmah izvršena primopredaja kuće od Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Sl. Brod na Zemaljsku banku, podružnicu Slav. Brod što su članovi komisije vlastoručnim potpisom ovog zapisnika potvrdili.¹⁵⁸

c) Rišar Josip i Elizabeta – broj fascikla 1801 (kutija 273)

1. Dokument

Na osnovu odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine i članka 30. Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. godine Gradska komisija za konfiskaciju donosi slijedeću odluku: Konfiscira se cjelokupna pokretna i nepokretna imovina Rišar Josipa i Elizabete iz Slav. Broda, Užarevićeva ulica 6. po narodnosti Nijemca, a koja je zasada poznata na teritoriju Gradskog NO.-a Slav. Brod i to: a) Nekretnine koje su sadržane u gruntovnom ulošku broj 1546.; i 2537.; b) Pokretnine prema popisu;

Rišar Josip je Njemačke narodnosti, te je bio upisan u „Kulturbund“, a nije se borio u redovima Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, niti je bio podanik koje od neutralnih država, te je na osnovu članka 30. Zakona o konfiskaciji, a sve u vezi Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenog 1944. godine, o prijelazu neprijateljske imovine u državnu svojinu, valjao je donijeti rješenje kao u dispozitivu ove odluke. Ostale odredbe iz dispozitivnog rješenja zasnivaju se na točkama 2., 3. i 4. Zakona o konfiskaciji. Protiv ove odluke nezadovoljnoj stranci Rišar Josipu pripada pravo žalbe u roku od 8 dana na Komisiju za Konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije pri Okružnom narodnom odboru u Slav. Brodu, putem Gradske komisije za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije u Slav. Brodu. O ovoj odluci izvještava se: 1) Vlasnik Rišar Josip iz Slav. Broda; 2) Upravitelj (staraoc, kućepazitelj) za odsutnog vlasnika: Milan Terzin iz Slav. Broda, Užarevićeva 6.; 3) Okružna Uprava Narodnih dobara u Slav. Brodu uz prilog komisijskog zapisnika o konfiskaciji nekretnina; 4) Kotarski narodni zemljišnoknjižni sud u Slav. Brodu uz prilog komisijskog zapisnika radi postupka po članku 30. točke 6. Zakona o konfiskaciji, ali tek kad odluka postane pravomoćnom;¹⁵⁹

¹⁵⁸ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija mlina „Janje“ Sl. Brod i dijela ostale imovine koja je vlasništvo Janje Magdalene“, Sl. Brod, br. Fascikla 1777. str. 1.

¹⁵⁹ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija imovine koja je vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete“, Sl. Brod, br. Fascikla 1801. str. 1.

2. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je u kući Rišar Josipa i Elizabete u Slavonskom Brodu, Užarevićeva ulica 8. Primopredaja kuće koja je bivše vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete obavljena je 10. travnja 1946. godine. Odjel za narodnu imovinu Okružnog NO.-a u Slav. Brod predao je kuću Građevinskom odijelu Okružnog NO.-a u Slav. Brodu, a sve temeljem raspisa ZUND-a broj T 106/46 od 18. siječnja 1946. godine. Od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO.-a u Slav. Brodu kuću je predao Dragutin Šprah, a primio ju je Zlatko Šter kao predstavnik Građevinskog odjela Okružnog NO.-a u Slavonskom Brodu. Kuća je konfiscirana odlukom Gradske komisije za konfiskaciju i izvršenje konfiskacije u Slav. Brodu broj 74/45 od 11. rujna 1945. godine, a sve temeljem odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine. Prema stanju u gruntovnici nekretnine su upisane na gruntovni uložak broj 1564., katastarska čestica broj 616/4, veličina čestice je 100 čhv. Zidana prizemnica je do temelja srušena. Drvene građe nema, a u zidu i temeljima ima otprilike 9.000 komada opeke. Dosadašnji privremeni upravitelj razrješava se dužnosti. Nakon što je Gradska komisija za konfiskaciju i izvršenje konfiskacije u Slav. Brodu ustanovila sve bitne činjenice izvršena je odmah primopredaja gore navedenog objekta od Odjela za narodnu imovinu na Građevinski odjel Okružnog NO.-a u Slav. Brodu što su članovi komisije potpisom ovog zapisnika potvrdili.¹⁶⁰

3. Dokument

Zapisnik o popisu poljoprivrednog gazdinstva sačinjen je u Slavonskom Brodu na dan 11. rujna 1945. godine. Na osnovu privremenog rješenja Gradskog narodnog odbora u Slav. Brodu broj 7177 od 3. rujna 1945. godine sastala se komisija za utvrđivanje i popisivanje imovine koju sačinjavaju: a) Predstavnik Gradskog NO.-a Slav. Brod: Stjepana Petrovića; b) Privremeni staralac (skrbnik, upravitelj): Milan Terzin; c) Posjednik odnosno vlasnik firme: ***; d) Službenik posjednik odnosno vlasnik: ***; e) Građanin (ako osoba pod c) nije prisutan: Branko Knežević; f) Građanin (ako pod b nije prisutan): Hosni Franjo;

Navedeno rješenje je predano vlasniku, posjedniku odnosno njihovom ovlašteniku – rješenje je prilijepljeno na zgradu u kojoj se nalazi imovina. Utvrđene su zatim slijedeće činjenice: 1) Prezime i ime osobe, čija imovina prelazi pod državnu upravu: Rišar Josip i Elizabeta; 2) Njegovo zanimanje: posjednici; 3) Njegovo sadašnje boravište: u Njemačkoj; 4) Razlog odsutnosti: Svojevoljno odselio u Njemačku; 5) Točna adresa bivšeg boravišta: Slav. Brod, Užarevićeva 6.; 6) Narodnost i vjera: Nijemac; 7) Državljanstvo: Jugoslavenko;

Komisija je pristupila popisivanju nekretnina posjeda: 8) Ukupna veličina posjeda: 18 jutara 1077 čhv.; 9) Od toga: a) oranice: 2 jutra 1110 čhv.; b) vrtova: ***; c) livada: 12 jutara 534 čhv.; d) pašnjaka: ***; e) vinograda: 440 čhv.; f) voćnjaka: ***; g) šikare: 491 čhv.; h) bare i trstike: 3 jutra 542 čhv. /kuće, dvorište i ciglana; i) neplodne zemlje: *** 10) Ima li suvlasnika posjeda i koji su: Bric Ana, Laub Elizabeta, Laub Johan, Laub Elizabeta mlađa, Pracni Ana rođena Laub, Laub Sebastijan, Pisarević Elizabeta rođena Laub; 11) Ima li tuđe zemlje u zakupu: Nema; 12) Je li zemlja obrađena: Djelomično; 13) Ima li dugovnih tereta ubilježanih u gruntovnici: Nema; 14) Kojim usjevima je zasijana zemlja: ***

¹⁶⁰ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija imovine koja je vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete“, Sl. Brod, br. Fascikla 1801. str. 1.

Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime osobe: Milan Terzin; b) Starost: 29; c) Državljanstvo: Jugoslavenstvo; d) Narodnost: Srbin; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: Šogor; f) Od kada je na gazdinstvu: od 1939.;

Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime osobe: Malić Danica; b) Starost: 35; c) Državljanstvo: Jugoslavenstvo; d) Narodnost: Srpkinja; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: Nikakvom; f) Od kada je na gazdinstvu: od 1. svibnja 1945.;

Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime osobe: Marković Tomo; b) Starost: 30; c) Državljanstvo: Jugoslavenstvo; d) Narodnost: Hrvat; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: Ništa; f) Od kada je na gazdinstvu: od 1935.;

Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime osobe: Bračun Kristina; b) Starost: 70; c) Državljanstvo: Jugoslavenstvo; d) Narodnost: Hrvatica; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: Ništa; f) Od kada je na gazdinstvu: od 1915.;

Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime osobe: Perg Franjo; b) Starost: 41; c) Državljanstvo: Jugoslavenstvo; d) Narodnost: Hrvat; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: Ništa; f) Od kada je na gazdinstvu: od 1. rujna 1944.;

Imena osoba koja se sada nalaze u gazdinstvu: a) Prezime i ime osobe: Kolovrat Ivan; b) Starost: 46; c) Državljanstvo: Jugoslavenstvo; d) Narodnost: Hrvat; e) U kakvom je srodstvu sa vlasnikom: Ništa; f) Od kada je na gazdinstvu: od 1939.;

Imena osoba koja su živjela na tom gazdinstvu, a sada su izbjegla ili osuđena: a) Prezime i ime: *** ; b) Starost: *** ; c) državljanstvo: *** ; d) Narodnost: *** ; e) U kakvom je odnosu prema osobi čija imovina prelazi pod državnu upravu: ***; ¹⁶¹

4. Dokument

Komisijски zapisnik sastavljen je 11. rujna 1945. godine. Na osnovu rješenja Gradskog narodnog odbora u Slav. Brodu broj 7177 od 3. rujna 1945. godine, sastala se komisija za utvrđivanje i popisivanje imovine, koju sačinjavaju: a) Predstavnik Gradskog NO.-a: Stjepan Petrović; b) Privremeni upravitelj (staralac, kućepazitelj): Milan Terzin; c) Posjednik – vlasnik odnosno imovine: *** ; d) Predstavnici Okružne Uprave Narodnih dobara: Knežević Branko i Hosni Franjo; e) Građanin (ako pod c nije prisutan): *** ; f) Građanin ako pod b nije prisutan):***;

Navedeno rješenje je predano vlasniku, posjedniku odnosno njihovom ovlašteniku – rješenje je prilijepljeno na zgradu u kojoj se nalazi imovina, a zatim su prethodno utvrđene slijedeće činjenice: 1) Prezime i ime osobe, čija imovina prelazi pod državnu upravu: Rišar Josip i Elizabeta; 2) Njegovo zanimanje: posjednici; 3) Njegovo sadašnje boravište i boravište njegove porodice: u Njemačkoj; 4) Razlog odsutnosti: Svojevoljno odselili; 5) Točna adresa bivšeg stana: Slavonski Brod, Užarevićeva ulica 6.; 6) Naziv mjesta i točna adresa gdje se nalazi slijedeća imovina: a) Pokućstvo, namještaj ili druge pokretne stvari: Pokretna imovina odvezena u Njemačku; b) Nepokretna imovina, imanja sa naznačenim

¹⁶¹ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija imovine koja je vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete“, Sl. Brod, br. Fascikla 1801. str. 1.-2.

brojem gruntovnog uložka ili tapije, točnom adresom i naznačenim teretom dugova: Gruntovni uložak broj 2537. i 1546.; Nema tereta; c) Točno naznačeno mjesto gdje se nalaze poljoprivredna gazdinstva, stoka, vozila, poljoprivredni alati i proizvodi: *** ; d) Mjesto i adresa zanatske ili koje druge radionice, ako je partnerska, imena partnera, adresa i opis njihovog odnosa: *** ; e) Točna adresa i naziv trgovačke radnje, ako je partnerska, imena partnera, njihova adresa i njihov odnos: *** ; f) Mjesto i točan naziv tvornice – fabrike, vrsta njene produkcije, ako je partnerska, imena partnera i njihov odnos: Ciglana u Sl. Brodu, Užarevićeva ulica 6. u suvlasništvu sa Rišar Elizabetom, Laub Elizabetom, Laub Johanom, Laub Elizabetom mlađom, Pracni Anom rođenom Laub, Laub Sebastijanom i Pisarević Elizabetom rođenom Laub; g) Mjesto i točna adresa podružnice, prodavaonice ili zastupništva: *** ; h) Mjesto i točna adresa skladišta ili stovarišta robe: *** i) Mjesto i točna adresa osobe kod koje se nalazi neka imovina koja se uzima pod državnu upravu: *** ; j) Prijavljena osoba posjeduje pravo uživanja, autorska ili rudarska prava, prava industrijske svojine ili koje drugo pravo po ugovorim: *** ; k) Ima potraživanja od trećih osoba u ukupnom iznosu od: *** ; 7) Ima udjela u tuđim poduzećima, točna adresa i njihov naziv sa opisom odnosa i količine udjela: *** ; 8) Ima osiguranje života, zgrade ili robe kod društva, točna adresa, na sumu: *** ; 9) Im depozita i sefove, navesti točnu adresu i naziv: *** ; 10) Ima vrijednosnih papira koji se nalaze kod: *** ; 11) Ima uloga po uložnim knjižicama pod brojem kod novčanog zavoda: *** ; 12) Ima bankovne veze sa novčanim zavodom, adresa i točan naziv: *** ; 13) Imena i točna adresa najbližih rođaka: Pracni Ana iz Sl. Broda, Karadićeva 33.; Pisarević Elizabeta iz Slavenskog Kobaša i Terzin Ivana rođena Laub; 14) Prezime i ime, zanimanje i točna adresa sadašnjeg držaoca, posjednika ili vlasnika od koga se preuzima imovina osobe, koja prelazi pod državnu upravu: *** ; 15) Imovina osobe, koja se preuzima, bila je za vrijeme okupacije prisilno otuđena i ustupljena: *** ; 16) Imovina osobe, koja prelazi pod državnu upravu, bila je za vrijeme okupacije pod komesarskom upravom: *** ; 17) Prikupljeni naročiti podaci o razlozima za uzimanje imovine pod državnu upravu: *** ¹⁶²

5. Dokument

Zapisnik o predaji na poslovno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje 24/96 ciglane u Slav. Brodu koja je bivše vlasništvo Rišar Josipa. Ciglana se na poslovno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje predala Odjelu industrije i obrta Okružnog Narodnog Odbora Slav. Brod, a predaja se obavila 6. lipnja 1946. Godine u Sl. Brodu, tada je na licu mjesta i nastao ovaj zapisnik. Prilikom predaje ciglane prisutni su bili: 1) Predstavnik Odjela za narodnu imovinu Veljko Mratović ; 2) Predstavnik Odjela industrije i obrta Prica Ilija ; 3) Privremeni upravitelj Milan Terzin;

Odjel industrije i obrta Okružnog NO.-a Sl. Brod po svom predstavniku Iliji Prici primio je na neposredno rukovodstvo i ekonomsko iskorištavanje ciglanu u Slav. Brodu koja je bivše vlasništvo Rišar Josipa po priloženom inventaru preko privremene uprave. Odjel industrije i obrta i do same službene predaje je rukovodio sa radom poduzeća, te se zato Odjelu industrije i obrta ostavljaju i svi prihodi poduzeća. Privremeni upravitelj poduzeća Milan Terzin položiti će račun o svim promjenama nastalim u toku poslovanja u pogledu

¹⁶² HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija imovine koja je vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete“, Sl. Brod, br. Fascikla 1801. str. 1.-2.

inventara i u novčanom poslovanju, Odjelu industrije i obrta Okružnog NO.-a u Slav. Brodu. Ovom zapisniku prilaže se bruto bilanca per *** kao i podaci o obuhvaćanju poduzeća.¹⁶³

6. Dokument

Primopredajni zapisnik sastavljen je 21. lipnja 1946. godine u kući koja je bivše vlasništvo Rišar Josipa iz Slavonskog Broda, Užarevićeva ulica 6. Primopredaja kuće koja je bivše vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete predana je od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora u Slav. Brodu na Zemaljsku banku za Hrvatsku podružnica Sl. Brod, a sve temeljem odluke Ministarstva industrije Demokratske Federativne Jugoslavije od 10. kolovoza 1945., broj odluke Kab. 2090 odnosno odluke Predsjedništva narodne vlade Hrvatske od 14. rujna 1946. godine, te raspisa ZUND-a broj T. 401/1945. Od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO.-a u Slav. Brodu kuću je predao Stjepan Perković, a primila ju je Levačić Janja kao predstavnik Zemaljske banke za Hrvatsku podružnica Slav. Brod, a ona je ujedno bila i građevinski stručnjak. Komisija je tijekom primopredaje ustanovila: 1) Kuća je konfiscirana odlukom Gradske komisije za konfiskaciju u Sl. Brodu od 11. rujna 1946., broj odluke 74. ; 2) Dosadašnji privremeni upravitelj Milan Terzin iz Sl. Broda, Užarevićeva ulica 6. Privremeni upravitelj imenovan je odlukom Gradske komisije za konfiskaciju u Sl. Brodu od 1. rujna 1945., broj odluke 95. ; Posljednji privremeni upravitelj razrješava se dužnosti. Predstavnik Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO.-a Sl. Brod traži da se sva zaostala najamnina uplati u korist Predsjedništva Vlade – Odjela za narodnu imovinu. Nakon što je Gradska komisija za konfiskaciju i izvršenje konfiskacije u Slav. Brodu ustanovila sve bitne činjenice izvršena je odmah primopredaja gore navedenog objekta od Odjela za narodnu imovinu Okružnog NO.-a Sl. Brod na Zemaljsku banku podružnicu Slav. Brod što su članovi komisije potpisom ovog zapisnika potvrdili.¹⁶⁴

Prvi primjer oduzimanja imovine članu njemačkog Kulturbunda razlikuje se od ostala dva primjera iz razloga što je u njegovom spisu i navedena presuda po kojoj je osuđen na konfiskaciju imovine i izdržavanje zatvorske kazne, te gubitak građanskih i političkih prava na određen broj godina. U spisu Janje Magdalene za razliku od spisa Vilima Buka i Rišar Josipa i Elizabete spomenut je kupoprodajni ugovor gdje se spominje tko je kupio njenu podržavljenu imovinu i po kojoj cijeni. Dosje Vilima Buka ne sadrži Zapisnik o poljoprivrednom gazdinstvu dok dosjei Janje Magdalene te Rišar Josipa i Elizabete sadrže. Zajedničko svim trima dosjeima su ove stavke: Gradska komisija za konfiskaciju imovine, Komisijski zapisnik, Primopredajni zapisnik, te Zapisnik o predaji na poslovno rukovodstvo svih triju poduzeća/ obrta koji su njih troje posjedovali sve do trenutka dok im nisu privremeno oduzeta od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Slavonski Brod, a da bi oni zatim iz njihove ovlasti u trajne ruke prešlo Odjelu industrije i obrta. U spisima Janje Magdalene i Vilima Buka naveden je i popisan sav inventar koji se nalazio u njihovim obrtima dok to nije bio slučaj u dosjeu Rišar Josipa i Elizabete.

¹⁶³ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija imovine koja je vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete“, Sl. Brod, br. Fascikla 1801. str. 1.

¹⁶⁴ HDA, 313. ZUND, Kutija 273., Dosjei Slavonski Brod 1945.-1946., br. fasc. 1775.. – 1828. „Konfiskacija imovine koja je vlasništvo Rišar Josipa i Elizabete“, Sl. Brod, br. Fascikla 1801. str. 1.-2.

4.5. Konfiscirana imovina koja je vraćena vlasnicima na uživanje

a) Gotesman Asias i Roza – broj fascikla 4987 (kutija 315.)

Odlukom Kotarskog narodnog suda u Slav. Brodu broj spisa II R 745/46-2 od 9. srpnja 1946. imovina Gotesman Asiasa i Roze vraća se u vlasništvo njihovoj kćeri Gotesman Emici iz Slavanskog Broda, a samim donošenjem takve odluke, van snage se stavlja odluka bivše Okružne uprave narodnih dobara/ovog Odjela za narodnu imovinu od 16. veljače 1946. broj spisa 1900/46 kojom je gore navedena imovina temeljem članak 2. Odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. bila obuhvaćena i stavljena pod privremenu upravu. Stavljanjem van snage odluke bivše Okružne uprave narodnih dobara broj spisa 1900/46 od 16. veljače 1946. proglašuju se nevažećim svi eventualno sklopljeni najamni ugovori koji su prelazili sa aktivom i pasivom na upravitelja i uživaoca imovine. Protiv ove odluke nezadovoljna strana/stranka imala je pravo žalbe u roku od 8 dana, a slana je na adresu Predsjedništva Vlade - Odjelu za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23. putem ovog odjela. Žalba je taksirana sa 30. dinara takse. O odluci vraćanja imovine Kotarski narodni sud je morao obavijestiti: 1) Gotesman Emicu iz Slav. Broda; 2) Javnog tužioca za okrug Slavonski Brod; 3) Predsjedništvo Vlade - Odjel za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23.

b) Jelić Pero – broj fascikla 4819 (kutija 314)

Odlukom Kotarskog narodnog suda u Slav. Brodu broj spisa II R 596/46 od 24. svibnja 1946. imovina Jelić Pere vraća se u vlasništvo bivšem vlasniku Jelić Peri iz Slavanskog Broda, a samim donošenjem takve odluke, van snage se stavlja odluka bivše Okružne uprave narodnih dobara/ovog Odjela za narodnu imovinu od 16. veljače 1946. broj spisa 1942/46 kojom je gore navedena imovina temeljem članka 2. Odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. bila obuhvaćena i stavljena pod privremenu upravu. Stavljanjem van snage odluke bivše Okružne uprave narodnih dobara broj spisa 1942/46 od 16. veljače 1946. proglašuju se nevažećim svi eventualno sklopljeni najamni ugovori koji su prelazili sa aktivom i pasivom na upravitelja i uživaoca imovine. Protiv ove odluke nezadovoljna strana/stranka imala je pravo žalbe u roku od 8 dana, a slana je na adresu Predsjedništva Vlade - Odjelu za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23. putem ovog odjela. Žalba je taksirana sa 30. dinara takse. O odluci vraćanja imovine Kotarski narodni sud je morao obavijestiti: 1) Jelić Peru iz Slav. Broda; 2) Javnog tužioca za okrug Slavonski Brod; 3) Predsjedništvo vlade - Odjel za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23; 4) Dosadašnjem privremenom upravitelju Stjepanu Perkoviću iz Sl. Broda; 5) Zemaljsku banku – Odjel za upravu kuća Slavonski Brod.

c) Tucaković Katica – broj fascikla 5009 (kutija 315)

Odlukom Kotarskog narodnog suda u Slav. Brodu broj spisa 9696/46 od 23. srpnja 1946. imovina Tucaković Katice vraća se u vlasništvo bivšoj vlasnici Tucaković Katici iz Slavanskog Broda, a samim donošenjem takve odluke, van snage se stavlja odluka bivše Okružne uprave narodnih dobara/ovog Odjela za narodnu imovinu od 30. ožujka 1946. broj spisa 5265/46 kojom je gore navedena imovina temeljem članak 2. Odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. bila obuhvaćena i stavljena pod privremenu upravu. Stavljanjem van snage odluke bivše Okružne uprave narodnih dobara broj spisa 5265/46 od 30. ožujka 1946. proglašuju se nevažećim svi eventualno sklopljeni najamni ugovori koji su prelazili sa aktivom i pasivom na upravitelja i uživaoca imovine. Protiv ove odluke nezadovoljna strana/stranka imala je pravo žalbe u roku od 8 dana, a slana je na adresu Predsjedništva Vlade - Odjelu za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23. putem ovog odjela. Žalba je taksirana sa 30. dinara takse. O odluci vraćanja imovine Kotarski narodni sud je morao obavijestiti: 1) Tucaković Katicu iz Slav. Broda; 2) Javnog tužioca za okrug Slavonski Brod; 3) Predsjedništvo Vlade - Odjel za narodnu imovinu u Zagrebu, Đorđićeva ulica 23; 4) Zemaljsku banku – Odjel za upravu kuća Slavonski Brod.

U sva tri primjera vraćanja imovine naveden je Kotarski narodni sud u Slavskom Brodu koji je van snage stavio odluku Odjela za narodnu imovinu i proglasio nevažećim sve eventualno sklopljene najamne ugovore za navedenu imovinu, a istu vratio nasljednicima vlasnika. Protiv ovakvih odluka nezadovoljna strana je imala pravo žalbe u zakonskom roku od 8 dana. Kotarski narodni sud je u svim slučajevima bio dužan obavijest o vraćanju imovine poslati vlasniku ili njegovim nasljednicima, javnom tužiocu za okrug Sl. Brod i Odjelu za narodnu imovinu. Iz ovih primjera možemo zaključiti kako su tijela nove vlasti radile po jednom univerzalnom i uhodanom načinu ophođenja s imovinom koju je bilo potrebno vratiti vlasnicima ili njihovim nasljednicima. Jugoslavenska vlast je sastavila univerzalnu šprancu po kojoj su pisali dokumente i spise o vraćanju imovine vlasnicima ili njihovim nasljednicima.

5. Zaključak

Politička situacija u Slavonskom Brodu između dva svjetska rata je bila krajnje komplicirana zbog borbe za vlast između dviju sasvim suprotnih političkih opcija. Režimska vlast je kroz cijelo razdoblje nastojala očuvati svoju prevlast i moć u Brodu na Savi. U međuratnom razdoblju najveći dio vremena je obilježen djelovanjem HSS-a i njegovom stalnom sukobu sa režimskim vlastima. U razdoblju diktature Brod i brodski kotar bili su izrazito HSS-ovski orijentirana sredina iako je režim konstantno to pokušavao promijeniti pridobivanjem istaknutih HSS-ovaca na svoju stranu. Režimske organizacije bile su jake samo na papiru dok je HSS imao utjecaj na terenu izravno na samo stanovništvo Broda i brodskog kotara. Premoć HSS-a u Brodu i brodskom kotaru posebno je došla do izražaja na skupštinskim izborima 1935. i 1938. te općinskim izborima 1936. godine. Uspostavom Banovine Hrvatske i preuzimanjem vlasti od strane HSS-a je doveo do značajnih čistki u institucijama popunjenim kadrovima iz propalog režima. U Brodu su također smijenjeni mnogi činovnici, upravitelji i predstavnici represivnog aparata koji su bili odani bivšem režimu. Do promjene je došlo i u gradskoj upravi Slavonskog Broda. Raslojavanje unutar HSS-a se dogodilo i prije izbora 1938. i osnutka Banovine Hrvatske. Nakon osnutka Banovine Hrvatske i uspješno okončanih pregovora s Vladom razlike između frakcija unutar HSS-a sve više izlaze na površinu. Politička situacija na području Broda i brodskog kotara neposredno prije Drugog svjetskog rata je bila zamršena i nestabilna. Za vrijeme Drugog svjetskog rata u gradu Brodu i okolici vladala je čvrsta ruka vlasti NDH uz pomoć represivnog aparata, nadzornih službi i Njemačke kao glavnog saveznika nove vlasti. Gospodarska situacija se tijekom rata naglo pogoršala zbog ratnih prilika. Osim gospodarskog i fizičkog uništenja grada Broda, dogodilo se i smanjenje broja stanovnika zbog odlaska u rat, progonstva, rasnih zakona, odlaska u Narodnooslobodilačku vojsku itd. kroz čitav tijek rata Brod je bio okupiran od strane njemačke i ustaške vojske dok je narodna vojska bila u šumama brodskog i okolnih kotara. Kako se približivao kraj rata Narodnooslobodilačka vojska je oslobađala sve veći dio teritorija na kojem su odmah nakon toga Narodnooslobodilački odbori uspostavili novu narodnu vlast. Nakon oslobođenja Slavonskog Broda i brodskog kotara odmah se pristupilo uspostavljanju nove vlasti te pravnom funkcioniranju svih organa nove vlasti. Još tijekom rata Narodna vlast je donijela niz zakonskih odredba vezanih uz imovinu na oslobođenom teritoriju. Zakonske odredbe koje su donesene još tijekom rata su: 1) Konfiskacija imovine tijekom rata; 2) Zakonske odredbe o privrednoj suradnji s neprijateljem tijekom Drugog svjetskog rata; 3) Suzbijanje ratnog profiterstva; 4) Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Zakonske odredbe o podržavljenju i upravljanju takvom imovinom nastavile su se donositi i nakon pobjede Narodnooslobodilačke vojske i formiranja nove vlasti. Nakon rata donijeti su novi i prošireni stari zakonski propisi vezani uz oduzimanje imovine i podržavljenje iste. Važni zakon vezani za imovinu koji su doneseni nakon oslobođenja, su: 1) Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenje konfiskacije; 2) Sekvestar; 3) Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji; 4) Ustav Federativne Narodne Jugoslavije (donesen 1946.); 5) Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća; 6) Zakon o eksproprijaciji. Svi zakonski propisi vezani uz imovinu i podržavljenje iste utjecali su na buduće imovinskopravne odnose u Jugoslaviji ali i nakon uspostave nezavisnosti Republike Hrvatske. U gradu Slavonskom Brodu i brodskom kotaru neposredno poslije rata pripojen je ili oduzet velik broj privatne imovine različitim skupinama stanovništva. Dio oduzete

imovine se vratio prijašnjim vlasnicima ili njihovim nasljednicima. U svim primjerima vraćanja imovine njihovim vlasnicima ili najbližoj rodbini naveden je Kotarski sud u Slavonskom Brodu koji je van snage stavljao odluku Odjela za narodnu imovinu te sve eventualno sklopljene najamne ili kupoprodajne ugovore proglasio nevažećim, a imovinu vratio vlasnicima. Tijela jugoslavenske vlasti su radile po točno formiranom i uhodanom načinu ophođenja s imovinom koju je trebalo vratiti vlasnicima. Podržavljena je imovina građana židovskog podrijetla koji su još za vrijeme NDH odvedeni u logor Jasenovac ili u logore po njemačkoj. U svim primjerima podržavljenja napuštene židovske imovine nova vlast je prvo napisala primopredajni zapisnik kojim je nakon određenog vremenskog trajanja privremene uprave od strane Odjela za narodnu imovinu, tu istu imovinu prenijela na uživanje Građevinskom odjelu Okružnog Narodnog Odbora Slavonski Brod. U sva tri primjera isti privremeni upravitelj konfiscirane imovine bio je Stjepan Perković, a Odjel za narodnu imovinu zastupao je Drgutin Šprah u svim slučajevima primopredaje imovine na Građevinski odjel Okružnog Narodnog Odbora Slav. Brod. Građevinski odjel je u sva tri slučaja primopredaje židovske imovine predstavljao Vladimir Radočaj. I na ovim primjerima možemo vidjeti i zaključiti kako je nova vlast radila po točno zadanim shemama i obrascima prilikom podržavljenja i prisvajanja židovske imovine u svoje ruke. Velik broj imovine oduzet je građanima koji su pomagali ili simpatizirali ustaški pokret. U svim navedenim primjerima ustaškog pokreta završili su pred sudom zbog pomaganja Nijemcima i Ustašama tijekom rata. Svi ustaški pomagači i simpatizeri proglašeni su krivima. U samo jednom primjeru Vrhovni sud je uvažio žalbu osuđenog te donio presudu o vraćanju imovine u ruke Viktora Gašparca. Svi osuđeni ustaški pomagači i simpatizeri osuđeni su na gubitak političkih i građanskih prava, a velika većina njih i na zatvorske kazne. Kao i u prethodnim slučajevima nova vlast je radila po točno uhodanom formatu kojeg su se držali u svim primjerima vezanim uz ustaške pomagače i simpatizere. Zakonske odredbe koje je donijela nova vlast oduzeli su te podržavili imovinu građana njemačkog podrijetla. Svi dosjei njemačkih građana sadržavali su spise Gradske komisije za konfiskaciju imovine, Komisijski zapisnik, Primopredajni zapisnik, te Zapisnik o predaji na poslovno rukovodstvo obrta koje su ti građani posjedovali sve dok im nisu oduzeta od strane Odjela za narodnu imovinu Okružnog Narodnog Odbora Slavonski Brod. Svi ti obrti njemačkih građana su nakon prelaznog vremena iz ruku Odjela za narodnu imovinu ONO-a Slavonski Brod prešli u ruke Odjela za industriju i obrt Okružnog Narodnog Odbora Slavonski Brod. U spisima Vilima Buka i Janje Magdalene naveden je i popis sav inventar koji se nalazio u njihovim obrtima te radnjama. U prvom spisu navedena je presuda po kojoj je Vilim Buk osuđen na konfiskaciju imovine i izdržavanje zatvorske kazne, te gubitak građanskih i političkih prava na određen broj godina. Dosjei Janje Magdalene i Rišar Josipa i Elizabete sadrže Zapisnik o poljoprivrednom gazdinstvu. I na ovim primjerima možemo vidjeti i zaključiti kako je nova vlast radila po točno uhodanom formatu i obrascima kojeg su se držali u svim primjerima vezanim uz građane njemačkog podrijetla. Podržavljene su i sve bitne i najveće firme u Slavonskom Brodu. Podržavljenje imovine je utjecalo na kasniji razvoj Jugoslavije ali i imovinsko pravne odnose kako u Jugoslaviji tako i u Republici Hrvatskoj nakon stjecanja neovisnosti.

6. Sažetak

Slavonski Brod je u međuratnom razdoblju bio obilježen teškom i nestabilnom političkom situacijom. Stalna borba između režimske vlasti i HSS-a rezultirala je pobjedom na općinskim i skupštinskim izborima te da bi na kraju zbog krize vlasti 1938. godine HSS došao na vlast nakon osnutka Banovine Hrvatske. Stabilnost vlasti pod okriljem HSS-a nije trajala dugo zbog sukoba unutar same stranke ali i nestabilnosti u samoj vlasti na području Banovine Hrvatske. Tijekom Drugog svjetskog rata Slavonski Brod je bio pod nadzorom ustaške vlasti, a zbog prometne povezanosti u gradu je bio veliki broj njemačke i ustaške vojske. Nezadovoljno stanovništvo je pobjeglo ili se pridružilo Narodnooslobodilačkoj vojsci, tj. partizanima. Za oslobođenje grada i kotara Brod vodile su se teške borbe oko grada Slavanskog Broda. Na oslobođenom teritoriju oko grada uspostavljeni su Narodnooslobodilački odbori koji su bili preteča prave vlasti. Još za vrijeme rata tijela Narodne vlasti počele su donositi zakonske odredbe vezane uz imovinu i podržavljenje iste. Zakonske odredbe koje su donesene još tijekom rata su: 1) Konfiskacija imovine tijekom rata; 2) Zakonske odredbe o privrednoj suradnji s neprijateljem tijekom Drugog svjetskog rata; 3) Suzbijanje ratnog profiterstva; 4) Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Zakonske odredbe o podržavljenju i upravljanju takvom imovinom nastavile su se donositi i nakon pobjede Narodnooslobodilačke vojske i formiranja nove vlasti. Nakon rata donijeti su novi i prošireni stari zakonski propisi vezani uz oduzimanje imovine i podržavljenje iste. Važni zakon vezani za imovinu koji su doneseni nakon oslobođenja, su: 1) Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenje konfiskacije; 2) Sekvestar; 3) Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji; 4) Ustav Federativne Narodne Jugoslavije (donesen 1946.); 5) Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća; 6) Zakon o eksproprijaciji. Imovina je podržavljenja Židovima, Nijemcima, Ustašama i njihovim simpatizerima. Dio konfiscirane imovine je već nakon par mjeseci vraćen svojim vlasnicima ili njihovoj najbližoj rodbini. Podržavljene su i sve bitne i najveće firme u Slavanskom Brodu. Podržavljenje imovine je utjecalo na kasniji razvoj Jugoslavije ali imovinsko pravne odnose kako u Jugoslaviji tako i u Republici Hrvatskoj nakon stjecanja neovisnosti.

7. Summary

In the inter-war period Slavonski Brod was characterized by a difficult and unstable political situation. The constant struggle between the regime and the HSS resulted in the victory in municipal and parliamentary elections, and in the end, due to the crisis of power in 1938, the HSS came into power after the founding of the Banovina of Croatia. HSS's stability did not last long for conflicts within the party itself, but also instability in the government itself in Banovina Croatia. During the Second World War Slavonski Brod was under the supervision of the Ustasha authorities, and due to the traffic connections in the city there were a large number of German and Ustasha armies. Disgruntled people fled or joined the National Liberation Army, i.e. Partisans. For the liberation of the town and the district of Brod there were heavy battles around Slavonski Brod town. On the liberated territory around the city, the National Liberation Committees were established, who were the forerunners of the real government. During the war, the authorities of the National Authority began to adopt legal provisions regarding the property and nationalization of the same. The legal provisions that were adopted during the war are: 1) Confiscation of property during the war; 2) Legal provisions on economic cooperation with the enemy during the Second World War; 3) Combating war profiteering; 4) Decision on the Protection of the National Honor of Croats and Serbs in Croatia. Legal provisions on nationalization and management of such property continued to be made after the victory of the People's Liberation Army and the formation of a new government. After the war, new and extended old laws related to the seizure of property and their support were introduced. After the war, new and extended old laws related to the seizure of property and their support were introduced. An important law relating to property made after the liberation is: 1) Law on confiscation of property and execution of confiscation; 2) Sequester; 3) Law on Agrarian Reform and Colonization; 4) the Constitution of the Federative People's Republic of Yugoslavia (adopted in 1946); 5) Law on Nationalization of Private Enterprises; 6) Expropriation Act. The property is supported by Jews, Germans, Ustaks and their sympathizers. Part of the confiscated property has been returned to its owners or their closest relative after a couple of months. All the major and largest companies in Slavonski Brod are also supported. Property support has affected Yugoslavia's later development, but property rights relations both in Yugoslavia and in the Republic of Croatia after gaining independence.

8. Izvori i literatura

Izvori

Hrvatski državni arhiv Zagreb

- 313 Zemaljska uprava narodnih dobara

Novine

- Narodne novine Zagreb, 1945. – 1946.

Literatura

- Ivan Jelić, „*Prilike u Brodu 1941-1945. godine*“, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000).
- Slavica Hrečkovski, „*Slavonski Brod u NOB i Socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*“, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod (1982.).
- Davor Kovačić, „Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe u Slavonskom Brodu 1941-1943.“, Prilozi za povijest Broda i okolice: Knjiga I., Slavonski Brod (2013).
- Tomislav Anić, „*Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/ Jugoslaviji 1944. – 1946.*“, Hrvatski institut za povijest, Zagreb (2007).
- Marijan Maticka, „*Promjene vlasničkih odnosa u Brodskom Posavlju (1945.-1948.*“, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (2000.).
- Marijan Maticka, „*Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948.)*“, Zavod za Hrvatsku povijest Vol. 25 – Zagreb (1992.).

9. Prilozi

Prilog 1: „Uputstvo za provedbu Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. (Službeni list D. F. J. br. 40. od 12. lipnja 1945.) izdano u sporazumu s Ministarstvom unutrašnjih poslova i Zemaljskom upravom narodnih dobara“, Narodne novine, br. 4., god. 1., Zagreb, 14. kolovoza 1945.

Prilog 2: „Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji“, Narodne novine, br. 21., god. 1., Zagreb, 18. rujan 1945.

Prilog 3: „Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije“, Narodne novine, br. 80., god. 1., Zagreb, 28. studenog 1945.

Prilog 4: „Zakon o izmjenama Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske od 24. studenog 1946.“, Narodne novine, br. 59., god. 2., Zagreb, 25. travanj 1946.

;

